

M
1

Zgodovina

avstrijsko-ogrske monarhije

za
srednje šole in učiteljska izobraževališča.

Spisal
Janko Krsnik.

Zalozila in na svetlo dala Matica slovenska.

S 378

~~22682~~

~~5138~~

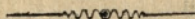

D 31061/1968

KAZALO.

	Stran
Razdelitev avstrijske zgodovine	1
I. Predzgodovinska doba do l. 976	1
Preseljevanje narodov	5
Preseljevanje Slovanov	7
Kralj Samo	8
Srbi in Hrvatje	8
Bavarci in Franki	9
Slovanske države	11
Madjarji	14
Ponovitev Vzhodne krajine	14
II. Doba. Vlada Babenbergovcev in medvladje do nastopa vladarske rodo- vine habsburgovske	15
Leopold I. Svetli	15
Henrik I., Močni	15
Adalbert I., Zmagoviti	16
Ernst Hrabri	16
Leopold II. (III.), Lepi	16
Leopold III. (IV.), Sveti	17
Leopold IV. (V.), Radodarni	18
Henrik II., Jasomirgot	19
Leopold V. (VI.), Krepostni	19
Leopold VI. (VII.), Slavni	21
Friderik II., Bojevni	22
Pregled česke zgodovine do Premisla Otakarja II. 1253.	23
Pregled ogrske zgodovine do izmrenja vladarske rodovine arpadovske	27
Pregled hrvatske zgodovine do zedinjenja trojedne kraljevine z Ogrsko	30
Nasledstvena vojska in Premisl Otakar II.	31
III. Doba. Vlada Habsburgovcev do zedinjenja Ogrske in Česke z Avstrijo pod Ferdinandom I.	36
Albreht I.	36
Friderik Lepi in Leopold I. „cvet viteštva“	38
Albreht II. in Oton Veseli	39
Rudolf IV., Ustanovnik	41
Albreht III. in Leopold III.	42
Vlada Habsburgovcev po razdelitvi	43
Albertinska vrsta. Albreht VI., Potrpežljivi	43
Albreht V. (II.)	44
Štirsko-leopoldinska vrsta	45
Tirolska vrsta. Friderik IV., „s praznim žepom“	46
Štirska vrsta. Friderik V. (III.)	48
Maksimilijan I.	50
Česka zgodovina na dalje	52

	Stran
Ogrska zgodovina na dalje	56
IV. Doba. Avstrija pod habsburgovsko dinastijo izmrenja moškega zaroda te rodovine	58
Ferdinand I.	58
Maks II.	61
Rudolf II.	62
Matija	64
Ferdinand II.	65
Ferdinand III.	69
Leopold I.	70
Jožef I.	73
Karel VI.	74
Pregled notranjega razvitka za Karla VI.	75
V. Doba. Avstrija pod habsburško-lotarinško dinastijo, od Marije Terezije do sedanjega časa	77
Marija Terezija	77
Jožef II. kot samovladar	84
Pregled notranjega-duševnega razvitka za Jožefa II.	85
Leopold II.	86
Franc II.	87
Avstrija cesarska država. Cesar Franc I.	89
Pregled notranjega razvitka za Franca II.	93
Ferdinand I. Dobrotljivi	94
Franc Jožef I.	95

Razdelitev avstrijske zgodovine.

Avstrijska zgodovina se deli navadno na pet dob:

- 1) predzgodovinska doba, od prvih zgodovinskih poročil do vlade Babenbergovcev (od x do l. 976 pr. Kr.);
- 2) vlada Babenbergovcev in medvladje do nastopa vladarske rodovine habsburgovske (976—1282);
- 3) vlada Habsburgovcev do zedinjenja Ogrske in Česke z Avstrijo pod Ferdinandom I. (1282—1526);
- 4) Avstrija pod habsburgovsko dinastijo do izmrenja možkega zaroda te rodovine (1526—1740);
- 5) Avstrija pod habsburško-lotarinško dinastijo, od Marije Terezije do sedanjega časa (1740—1875).

I. Predzgodovinska doba.

*Od prvih zgodovinskih poročil do vlade Babenbergovcev.
(x do l. 976 pr. Kr.)*

Zgodovinska poročila o deželah sedanje velike naše očetnjave, avstrijsko-ogrske monarhije, segajo le malo čez rojstvo Kristovo nazaj, in kar se nam pripoveduje iz prejšnjih časov, nasiljanja se bolj ali manj na stare pripovedke.

Kteri narodje da so bili prvotni prebivalci naših dežel, tega nij mogoče na tanko določiti, da so pa uže od prastarih časov bile naseljene, to pričajo na raznih krajih izkopano orožje, orodje in mnogotere dragotine. Po teh izkopanih rečeh ločijo navadno najstarejšo zgodovino osrednje Evrope in tedaj tudi Avstrije v kamnito, bronovo in železno dobo. V prvej ali kamnitej dobi ljudje še niso znali porabljeti rud; narejali so si tedaj razno orodje in posodo iz kamenja ali kosti. Zapustili so tudi stavbe, tako zvane palisadnike (Pfahlbauten), postavljene na visokih stebrih ob bregovih jezer pa tudi sredi vodá. V bronovej dobi pa so si narejali razno orodje in dragotine iz bronu ali medi. Stoprv v zadnjih treh stoletjih pr. Kr. so jeli v naših deželah železo rabiti;

imenuje se zato ta doba železna doba. Ostanke iz kamnite dobe so izkopali na raznih krajih v Dolenjej in Gorenjej Avstriji, na Českem, Moravskem, v Galiciji in na Ogrskem, in če sklepamo po človeških črepinjah, izkopanih iz grobov kamnite dobe, moramo ljudi te dobe prištevati ali finskemu ali pa iberskemu rodu. Bolj mnogolični so ostanki iz bronove dobe, katerih so zlasti v Gorenjej-Avstriji in na Ogrskem mnogo izkopali. Ako se ogledamo po starožitnostih dobljenih iz grobov v praslovanskih pokrajinah med Vislo in Dněprom, vidimo, da so ti onim na raznih mestih naše širje domovine izkopanim celó podobne. Iz tega smemo z veliko sigurnostjo sklepati, da so v bronovej dobi, kakor tam tudi tù bivali — Slovani. Za to trditev imamo pa tudi dokazov v zgodovini. *) Slavni ruski zgodopisec Nestor (iz začetka 12. stoletja) sporoča, da so uže v prastarem času v donavskih pokrajinah (v Panoniji) in dalje proti jugu do Jadranskega morja (v Iliriji) bivala razna plemena slovanska, ali da so jih pozneje iz teh sedežev spodrinili Vlahi (= Keltje) ter jih za Karpate, k soplemenikom potisnili. S tem poročilom se vjema drugo rimskih in grških zgodopiscev, po katerem so Vlahi okolo 350—336 v istini napadli rečene pokrajine, se v njih naselili, ter prejšnje prebivalce deloma zatrli, deloma progнали. Da ti stari pisatelji med prognanimi plemeni Slovanov ne navajajo, je celó naravno, ker je zarad njih oddaljenosti niti poznali nijso. Tudi mnoga imena mest, rek, gor itd. n. pr. Pleso (Blatensko jezero), Tsierna (= Črna), Patusus (= Potisje), Serbitium (Srbec), Bustricius (Bistrica), Karpatus (= Hrebet) in druga nahajajoča se za poznejših dob v pokrajinah donavskih, pričajo o davnih njihovih prebivalcih slovanskih.

Mimo Slovanov ali kot njih nasledniki bivali so v bronovej dobi v pokrajinah današnje avstrijsko-ogrske monarhije uže omejnjeni Keltje, **) od Slovanov Vlahi imenovani. Bili so to velik indoevropski narod, ki se je okolo 16. stoletja pr. Kr. naselil v zapadni Evropi. Tu so posedli Vlahi Galijo in sosedne dežele na zahodu, namreč velik del pirenejskega polotoka, severno Italijo in južno Nemčijo. Posamezne keltijske čete razširjale so se sčasom na jugu do onkraj Save in Drave, v ilirske in trakijske dežele, proti severu pa do virov reke Visle in celó do Dněstra, v slovanske pokrajine. Rimljanje, ki so prišli z Vlahi često v sovražno dotiko, imenovali so je Galjce, Grki pa Galate. Leta 389. pr. Kr. so napadli Galjci Rim, ter ga, razven kapitola, popolnem razdjali. Nekoliko pozneje (okolo 350—336 pr. Kr.) pridrle so druge roparske drhali v ilirske in podonavske pokrajine. Ondotne Slovane so po mnogoletnih krvavih bojih premagali ter je deloma zatrli, deloma pa za Karpate stirali. Od tedaj nahajamo Vlahe v pokrajinah med Donavo, Savo in Drino, pod imenom Skordiščanov. Nij pa misliti,

*) Gl. Šafařík, Slavische Alterthümer I. 10.

**) Gl. Šafařík, Slavische Alterthümer I. 17.

da bi ondaj vsi Slovani bili zapustili deželo, marveč so gotovo nekateri ostanki v brežnatih, težko pristopnih krajih zaostali ter prihoda novih bratov pričakali.

Najmogočnejše in naj bolj razširjeno pleme keltijsko na avstrijskih tleh bili so Boji,* na današnjem Českem, po katerih je ta, do tedaj brž ko ne od Slovanov naseljena dežela dobila svoje, sedaj le od neslovanov rabljeno ime (Bojohemum, Bojenheim, Böhheim, Böhmen).

Razven Bojev naj navedemo tudi Tavriščane, pozneje od Rimljanov Noričane imenovane. Bivali so v goratih pokrajinah današnjega Štirskega, Koroškega in južnega Solnograškega. Njih ime se odvaža od keltijske in staronemške besede taur, t. j. gora, pomeni tedaj to, kar gorenci, hribovci. Iz teh prvobitnih sedežev pomikali so se Tauriščani bolj in bolj proti jugu ter zmešali se s Karni, Japodi in drugimi plemeni ilirskimi. Tudi uže omenjeni Skordiščani med Donavo, Savo in Drino bili so pozneje brž ko ne z Ilirci zmešani Keltje. Ilirce so imenovali Rimljanje vsa razna plemena med Jadranskim morjem, srednjo Donavo in Balkanom. Kakove narodnosti da so bili pravi Ilirci, tega učenjaki nikdar ne bodo določili. S samim etimologičnim razlaganjem krajevnih in ljudskih imen, brez potrjevalnih zgodovinskih podatkov se tu ničesar ne dokaže. Mogoče in skoro gotovo pa je, da so uže v davnini na današnjem Hrvatskem in na jadranskem pomorji mimo ilirskih plemen, bivali Slovani. Podoba je tudi, da so nektera iz današnje Ogrske od Vlahov pregnana slovanska plemena v Ilirijo pribežala in v brežnatih, težko pristopnih krajih svojo narodnost ohranila. To mnenje podpirajo slovanska imena krajev, rek itd., nahajajoča se za poznejših dob v pokrajinah ilirskih.

Se bolj verjetno je, da so jadranski Veneti na ilirskem obrežji bivajoči, slovanskim Venetom ob Donavi in onkraj Karpatov bili v rodu, popolne gotovosti pa tudi tudi tu nejmamo.

Vsi ti navedeni narodje prišli so v prvem stoletji po Kr. pod rimsko gospodstvo, kar jim je prinašalo tudi rimsko omiko. Največi pa je bil vpliv Rimljanov na te narode za časa Julija Cesarja, kar kažejo po njem imenovana mesta: Julium Carnicum (Zulio v Karniji), Pietas Julia (dan. Pulj) Valis Julia (Galjska dolina na Koroškem) itd.

Z rimskim vplivom se začinja za naše kraje tako zvana železna doba, ker so se ljudje naučili od Rimljanov tudi železo rabiti. Ko so ti narodje po Cesarjevem umoru skušali odtegniti se tega rimskega vpliva, podvrgel je ilirske razrode (33. l. pr. Kr.) Octavian sam, keltijske pa je izročil svojima pasterkoma Drusu in Tiberiju, ki sta je podjarmila in rimsko oblast tje do Donave razprostranila. Donava je bila odsih dob rimske oblasti severna meja, katero so Rimljanje deloma z majhnim ladjevjem, deloma s

* Šembera („Zapadni Slovane v pravěku“) dokazuje, da so bili Boji Slovani, Rimljanom znani pod imenom Vindeličanov in Rečanov.

trdnjavami in vojaškimi stanišči zavarovali proti napadom surovih narodov. Med temi stanišči so bila najvažnejša Laureacum ob Anizi (dan. Lorch, kjer se Aniza izliva v Donavo) in Carnuntum (dan. Petronell). Osvojene dežele so ločili Rimljanje v provincije, med katerimi so bile Norikum in Panonija posebno važne. Noriška provincija je obsegala Bistriško dolino (Pusterthal) na Tirolskem, Solnograško, Gorenjo-Avstrijo do Donave, Dolenjo-Avstrijo na desnem obrežji Donave do Golovca (Kalenberga), Koroško, Štirsko in majhen del Kranjskega. Rimljanje so jo delili v pobrežno (podonavsko) Noriko (Noricum ripense), poleg Donave do grebena severnih apneniških Alp, in v notranjo Noriko (Noricum mediterraneense) na južnej strani prve.

Najbolj znamenita mesta v pobrežnej Noriki so bila: uže omenjeni Laureacum, Ovilia ali Ovilavis (dan. Wels ob Travni), Juvavum (Solnograd), Lentia (Linc); v notranjej pa: Noreja (Novi trg na Štirskem), Celeia (Celje), Tiburnia (na Koroškem). — Panonija na desnem obrežji Donave od Golovca do ustja reke Save, (ki je bila tudi južna meja te provincije) je obsegala današnjo Ogrsko takraj Donave, Slavonijo, severo-vzhodno stran Hrvatije in vzhodno stran Kranjske, Štirske in Dolenje Avstrije. Pozneje, za časa cesarja Trajana (98. do 117. l. p. Kr.) so razločevali Gorenjo-Panonijo (severo-zahodno) od Dolenje (jugo-vzhodne). Znamenita mesta v Gorenjej-Panoniji so bila: Vindobona (dan. Dunaj), uže omenjeni Carnuntum (pri Haimburgu), potem Scarabantia (Šopronj, Oedenburg), Sabaria (Ogrska Sobotica, Steinamanger) Petovio (Ptuje), Siscia (Sissek), (kjer se Kolpa izliva v Savo), Aemona (Ljubljana) Nauportus (Vrhnika); v Dolenjej-Panoniji pa: Bregetio (Szöny pri Komornu), Aquincum (Stari Budim), Mursa (Osek v Slavoniji), Taurinum (Semlin), Sirmium (pri Mitrovici ob Savi). — Na zahodnej strani Norike se je sprostilala Retiška provincija, ki je obsegala današnjo Grizijo (v Švajci), Predarelsko, velik del Tirolske (razven Bistriške doline) in ozko progo nekdanjega lombardiško-beneškega kraljestva. Prebivalci teh krajin so bili po večem keltijska plemena, ki so prišla za cesarja Avgusta pod rimsko oblast. Ob enem so si podjarmili Rimljanje tudi Vindelike,*) ki so prebivali od Like do Ina in od bavarskih Alp do Donave. To novo provincijo pa so zedinili z Recijo in jo pozneje „Rhaetia secunda“ imenovali, med tem, ko se je južna, gorata dežela „Rhaetia prima“ zvala. Znamenita mesta za časa Rimljanov so bila: Brigantia (Bregenca pri Bodenskem jezeru), Veldidena (Vilten pri Inspruku), Tridentum (Trient na Adiži), Augusta Vindelicorum (Augsburg), Artobriga (Regina castra, Rezen, Regensburg), Serviodurum (Straubing), Bojodurum (Castra batava, Pasov).

*) Nekteri preiskovalci hočejo dokazati, da so tudi Vindeličani bili Slovani ne pa Keltje.

— Od Panonije proti vzhodu je ležala rimska provincija Dacija,*) ktera je obsegala vzhodno Ogrsko, Erdeljsko, Valahijo, zahodno Moldavo in Bukovino. Na južnej strani Panonije pa so se sprostile sledeče provincije: Dalmacija, najjužnejši del Ilirije, Liburnija, zahodni del Hrvacije in severni del današnje Dalmacije, Japidija, med rekama Arzijo in Tedanijo (Zermagna). — Med deželami na severnej strani Donave, ki spadajo dandanes k našej domovini, je posebno znamenita Češka, ki je bila po pregnanji Bojev del markomanske države, ktera se je tudi čez Moravsko in Šlezko (domovino Kvadov in Ligijev) razprostirala.

Da so osvojene dežele lože ohranili in je porimčili, posluževali so se Rimljanje teh-le sredstev: Narejali so iz njih rimske provincije, ter jim dajali rimsko upravo; napravljali velike ceste in mostove za vojaške in kupčijske potrebe; praznili te dežele s tem, da so vso za orožje sposobno mladež izbirali, ter jo v daljnih deželah vrstevali v rimske legije. Vstanovili so dalje več novih mest z močnimi posadami, ki so kot bivališča naj viših gospodk razširjale rimsko omiko po celej deželi.

Preseljevanje narodov.

Rimljanje so skušali svojo oblast tudi onostran Donave in Rena razširiti, pa prišli so tu z do tedaj še malo znanim narodom — z germanskim v sovražno dotiko. Poznali so je Rimljanje uže za časa Cimbrov in Tevtonov (l. 113) in poslej so se rimski cesarji (Tiberij 6 p. Kr., Mark Avrelj 167—180 p. Kr.) mnogo ž njimi (zlasti z Markomani in Kvadi) bojevali. Vstanovitev daške provincije je germanska plemena tako rekoč iz spanja predramila, da so za svoj obstanek jeli skrbeti. In da bi se Rimljanom lože v bran stavili ali je celó vkrotili, sklepali so med seboj velike zaveze, ter odslej neprestano zaganjali se na meje rimske države.

Ob dolenjej Donavi in na severnej strani Črnega morja so bili naseljeni Gotje.

Leta 375. po Kr. so pridrli iz osrednje Azije divji Huni v Evropo in vzročili silno gibanje med narodi, ktero „preseljevanje narodov“ imenujemo. Podjarmili so si skoro vse narode, ki so jim na pot prišli in se naselili slednjič v nižinah ob Donavi, Tisi in Dněstru. Naj strahovitiši pa so bili pod svojim kraljem Atilo, kterege so Grmani Godegisel (= šibo božjo) imenovali. Z namenom podjarmiti si rimsko državo napadel je Atila naj prvo Vzhodno-Rimsko ter prisilil cesarja Teodozija II. odstopiti mu deželo na desnem obrežji dolenje Donave. Leta 451. pa se je vzdignil proti zahodno-rimskoj državi. Divje hunske čete so zapustile Panonijo ter se ob desnem obrežji donavskem podale preko Norike in Vindelicije v Galijo. Kamor so prišle, pokončale in razdjale

*) Napadal jo je uže Domitian (okolo l. 89 pr. Kr.), podvrgel pa stoprv Trajan (101—106).

so vse, tako da je nastal znani prigovor: „Kamor je stopila hunška peta, nij je rastle trave več“. Pa po strašnej bitki na katalunškem polji (pri Chalon-sur-Marne) se je moral Atila v Panonijo vrniti, kjer se je zdaj za vojsko z Italijo pripravljaj, katero je v pomladi l. 452. pričel. Ko je bil pokončal in vpepelil krasni Oglej, napotil se je proti Rimu, ktereга je le papež Leon I. s svojim krepkim postopanjem obvaroval iste osode. Ko je pa Atila uže prihodno leto nagle smrti umrl, razpadla je hunška oblast in grmanski narodje so se zopet osvobodili barbarskega jarma. Huni so se vrnili v Azijo, od koder so pa pozneje s sorodnimi Bolgari in Obri (Avari) zopet nazaj prišli.

Po zapuščenih hunških deželah so se zdaj naselila razna grmanska plemena. Deželo med Tiso, Donavo in Karpati so posedli Gepidi, pokrajino od Sirmija do Vindobone (Dunaja) in od dalmatinskega obrežja do Donave pa Vzhodni-Gotje. Na severnem obrežji Donave so nastopili poleg Kvadov Rugiji in Heruli, ki so odsih dob rimsko provincijo Noriko neprestano napadali.

Posebno znamenita je bila oblast Zahodnih-Gotov pod Alarihom in Ataulfom v Gorenjej-Panoniji in v Noriki. Po odhodu Zapadnih-Gotov (409) je bila prišla zopet vsa Panonija v oblast vzhodne-Norika pa v oblast zapadne-rimske države, dokler se niso polastili Panonije-Huni, ktera je bila potem del velike Atilovej oblasti (450). Ko pa je bila ta po Atilovej smrti razpadla, vsedli so se v Panoniji z rimskim dovoljenjem Vzhodni-Gotje.

Stan podonavskih dežel je bil po odhodu Hunov sploh jako žalosten. Rimljanje so tu le še po imenu vladali in mejna mesta od rimskih cesarjev zapuščena morala so se sama v bran stavljati barbarom. Ubogih prebivalcev pa, s kterimi so barbari jako ljuto in nečloveško ravnali, čakala je le trda sužnost ali pa smrt in polastila se jih je splošna obupnost.

Ob tem času splošne obupnosti je v stari Noriki nastopil mož, kteri se po pravici imenuje apostol avstrijski — sveti Severin. Životopis tega moža, ktereга je spisal njegov učenec Evgipij, nam na tanko pojasnuje položaj te nesrečne dežele. Prišel je kmalo po Atilovej smrti, okolo leta 454. iz jutrove dežele, ter se naselil v Asturi, malem mestici v pobrežnej Noriki, na katero so barbari baš hudo pritiskali. Polajševal je stan ubogih prebivalcev na razni način; preskrboval jim je hrano in obleko ter je k pogumu spodbujal, da so se krepko v bran stavili svojim sovražnikom. Barbarške kralje je pa s svojo mogočno besedo često tako omečil, da so jeli bolj človeško ravnati s premaganci. Sveti Severin je bil skratka varuh deželi, rešitelj zatiranim, oče ubogim, učitelj in vodnik vsem hrepenečim po resnici. Njegovi izreki so veljali narodom in knezom za zanesljive. Prišel je k njemu nekđaj Odoaker vojvoda Herulov, mladi mož visoke rasti, da bi ž njim se posvetoval. Severin ga je blagoslovil in mu prerokoval, da si bo podjarmil veliko deželo in postal mogočen kralj, kar se je malo potem tudi vresničilo. — Vstanovil je sv. Severin tudi samostan Heiligenstadt, za mnihe

živeče po njegovem redu, ki so njegovo delo nadaljevali in krščanstvo razširjali po naših deželah.

Med tim so se godile znamenite dogodbe, ktere so spremljale propad zapadno-rimske države. Rugije, ki so se bili polastili Norike, premagal in spodrinil je Odoaker, knez herulski, ki je tudi zapadno-rimsko državo razrušil ter se kralja Italije in Dalmacije imenoval (l. 476). Tega pa je spodrinil Teodorik Veliki, kralj Vzhodnih-Gotov, ki je s svojimi podložnimi zapustil Panonijo in Mōzijo ter se v Italiji naselil. Tukaj je vstanovil veliko vzhodno-gotsko državo, k ktorej so brž ko ne tudi južni deli Panonije in Norike spadali. Na mesto Rugijev pa so pridrli v pobrežno Noriko Longobardi, katerim je Justinijan, car vzhodno-rimski, po razpadu vzhodno-gotske države, tudi Panonijo odkazal. Tukaj pa so prišli z Gepidi, svojimi sosedi v sovražno dotiko, ktere so končno premagali. Toda uže prihodno leto so zapustili tudi Longobardi omenjene pokrajine ter se podali v Italijo, kjer so novo državo si vstanovili. Panonijo pa so morali prepustiti Obrom, svojim zaveznikom v vojski z Gepidi. Bili so to konjiški in pastirski narod turško-finskega rodú, ki je črez 200 let nad vsemi sosednimi narodi, od Aniže do nekdanje Dacije, strahovito gospodoval. Po velikej zgubi pri oblegi mesta Carigrada jela je njih oblast propadati in kmalo so se morali umakniti drugemu evropskemu narodu, — Slovanom.

Preseljevanje Slovanov.

Ko je po preselitvi Longobardov v Italijo nehalo več ko šeststoletno preseljevanje grmanskih plemen po deželah današnje avstrijsko-ogrske monarhije, kakor tudi po drugih deželah evropskih, naselili so se v zapuščenih pokrajinah razna slovanska plemena. Do tedaj so živeli povečem onostran Karpatov v odprtih pokrajinah današnje Poljske in v sredi veliko-ruske carevine. Pečali so se že od pradavna s poljedelstvom in z drugimi mirnimi opravili ter živeli po vaséh pa tudi po vtrjenih mestih, ktere so jim o vojskinem času v zavetje in bran služile. Kakor drugi narodje evropski ločili so se tudi oni na več manjših plemen (v županije), ki so bila zopet pod skupnim knezom v jeden narod združena. Med drugim in šestim stoletjem po Kr. so poselili Slovani celi vzhodni del današnje severne Nemčije do Labe in Zale, veči del avstrijskih dežel in večino evropskih pokrajin vzhodno-rimske države.

Med deželami današnje avstrijske carevine je bila Galicija uže od pradavna s Slovani naseljena. Gorati del te dezele na po-bočji Karpatov se je nekdanj imenoval Velika-Hrvatija in bolj severne odprte pokrajine Velika ali Bela-Srbija.

Iz Velike-Hrvatije so se brž ko ne Čehi v drugej polovici petega stoletja preselili v nekdanjo Bohemijo (domovino starih Bojev), malo potem, ko so bili Markomani zapustili to deželo. Za njim so prišli Moravci in poselili po odhodu Herulov in poslej

Longobardov, Moravsko, Slovaško na Ogrskem in Dolenjo-Avstrijo do Donave. Drugi slovanski narodje, spredniki današnjih južnih Slovanov, so pa pridri iz ruskih step, ter se naselili v pokrajinah na jugo-zahodnej strani Donave. Tako Slovenci ob dolenjej Donavi, ob Dravi, Savi in Soči, potem Hrvatje in Srbi v današnjem Hrvaciji, Srbiji in Dalmaciji.

Kralj Samo. *)

Dolgo časa so zdihovali Slovani pod strašnim jarmom obrovskim, dokler je nij otel neki Samo, izvrstni vojskovod, mnogoletne trde sužnosti (l. 623). V zmagovalnih bojih z Obri so otrešli Čehi, Moravci in vsi korontanski Slovani (v Avstriji na Štírskem, Koroškem in Kranjskem) obrovski jarm ter si izvolili svojega vojskovoda za skupnega kralja (l. 627). To novo slovansko državo napade (l. 629.) od zahoda frankovski kralj Dagobert, z namenom si jo podjarmiti, pa Samo potolče Dagobertovo ogromno vojsko pri Vogastigradu (na levem bregu Mure na Štajerskem) (630) in razširi poslej svojo državo tudi črez severne strani Česke in Moravske. Po Samovej smrti (l. 622.), ki je bil 35 let preslavno vladal združenim Slovanom, razpadla je velika država zopet na več majhnih kneževin s posebnimi knezi. Tako je vladal na Českem neki Krok in po njegovej smrti Libuša, njegova hči, kakor se pripoveduje, jako učena, bistrouračna in duhovita kneginja, zaročena s Přemislom, od kterega se odvaja dinastija Přemisličev na Českem. Druga knežja rodovina je vladala Moravce na Moravskem, Avstrijskem in Ogrskem; druga zopet vse korontanske Slovane.

Srbi in Hrvatje.

Ko so bili Obri po Samu velik del svoje oblasti izgubili, jeli so zopet vzhodno-rimsko državo napadati in nadlegovati. Leta 626. so v zvezi s perzijskim kraljem Kozroom oblegli Carigrad, pa hrabri car Heraklij jih je srečno odbil. Ko se je pa pozneje bojeval s Perzijani in Saraceni v Aziji, porabili so Obri to priliko ter so se Dalmacije polastili (l. 630.). Osoda Dalmatincev je bila strašna, Obri so jim razrušili starodavna mesta (tako Salono), prebivalce pa deloma pomorili, deloma iz dežele prognali. Iznebiti se teh divjih in grozovitih sovražnikov, poklical je zdaj Heraklij Slovane, namreč Srbe in Hrvate, iz zakarpatskih pokrajin („Bele-Hrvatije“) na pomoč. Po pogodbi, ktero je ž njimi sklenil, izročil jim je vse od Obrov posedene pokrajine v prebivališča, toda pod bizantínsko vrhovno oblastjo. Slovani so zdaj z vso močjo pridri, odvzeli Obrom te dežele ter ustanovili iz njih tri kneževine: srbsko, ki je obsegala današnjo Srbijo in Bosno, dalmatínsko-hrvatsko v Dalmaciji in velikem delu današnjega hrvatskega Primorja, in panonsko-hrvatsko

*) Gl. Fašing „König Samo“, Jahresbericht der k. k. Oberrealschule in Marburg, 1872.

(posavsko) med Dravo in Savo v Hrvaciji in Slavoniji. Nadvlada grških carjev nad temi kneževinami pa nij dolgo trajala, samo nekoliko znamenitih mest, kakor Jadera (Zader), Spljet in Ragusium (Dubrovnik) in nekoliko otokov ohranili so si bizantinski vladarji še dolgo časa.

Ob istem času, kakor Čehi in drugi Slovani, vzdignili so se tudi Bolgari, iz prva Obrom soroden narod, ki si je del južnih Slovanov v bizantinskeji državi podvrgel, se med njimi naselil, in sčasom slovanskega jezika in slovanskih običajev se poprijel; s kratka popolnem se poslovanil. V zvezi s Slovani so ustanovili Bolgari bolgarsko državo med doleno Donavo in Balkanom, ki je bila Obrom jako sovražna.

Bavarci in Franki.

Čim bolj so Obri propadali, tim bolj so se povzdigovali njih zahodni sosedje, Bavarci.

Najstarejša zgodovina Bavareev je jako temna in nezanesljiva, še celo njih prvobitna nemška narodnost nij gotovo določena. Večina učenjakov pač trdi, da so Bavarci pravo, prvobitno grmansko pleme. Nekteri¹⁾ je imajo za potomce starih Markomanov, ki so nekđaj živeli v Bojohemu (današnjeje Češkeje deželje), a pozneje preselili se na današnje Bavarsko. O takej preselitbi vendar sočasni zgodopisci in viri ničesar ne vedó. Drugi²⁾ menijo, da so nastali iz zmese raznih grmanskih plemen (namrèc: Rugov, Herulov, Gepidev, Turelingov in Skirov). Dva novejša preiskovalea³⁾ pa Bavarcem njih grmansko narodnost celo odrekajo in dokazujejo, da niso nič družega, nego potomei starih keltijskih Bojev, od kterih tudi ime „Baiovari“ odvajajo. Tudi Sembera dokazuje, da so bili Bavarci zarojenci starih Bojev, da pa ti Boji niso bili Keltje, ampak čisto slovansko pleme, ki se je v srednjem veku ponemèilo.

Pod tem imenom so bili nastopili v zgodovini leta 590. in sicer ne samo na današnjem Bavarskem, ampak tudi na Tirolskem in v Gorenjej-Avstriji (tje do Aniže), kjer so se mnogo bojevali s Slovenci in Obri. Posebno hudi sovražniki bili so Bavarci Slovencem, pradedom našim. Bili bi je radi v zvezi s Franki iz njihovih sedežev dalje proti vzhodu izrinili ali pa popolnem potolkli in ugonobili. Na čelu je stal Bavarcem vojvoda algilofingovskega rodu, ki je bil nekoliko zavisen od frankovskih kraljev. Izmed teh od frankovskih kraljev postavljenih bavarskih vojvod naj navedemo vojvodo Tesla I. (Tasilo-ta), ki je dvakrat — leta 595. in 596. — roparski napadel naše slovenske dežele. Prvič je bil srečen, v drugo pa so se Slovenci zedinili z Obri ter popolnem potolkli bavarsko vojsko. Nič manj sovražen nij bil našim pradedom Teslov sin in naslednik Garibald II., ki je tudi pogostoma napadal Slovence in grozovito razsajal po njihovi zemlji.

¹⁾ K. Zeuss: Die Deutschen und die Nachbarstämme. München 1837.

Die Herkunft der Baiern von den Markomanen. München 1839.

²⁾ Pfister: Geschichte von Schwaben 1803. Rudhart: Aelteste Geschichte von Baiern 1841.

³⁾ Vinz. v. Pallhausen: Garibald, München 1810. A. Buchner: Geschichte von Baiern, München 1820.

Ko so frankovski kralji iz rodovine merovingovske če dalje bolj propadali, pridobili so si Bavarci kmalo popolno samostalnost. Posebno znamenita pa je bila vlada vojvode Teoda, (okolo l. 700), ki je Bavarce osvobodil in krščanstvo vpeljal v svojej deželi. Sveti Rupert, škof vormski, je vstanovil vladikovino Solnogradsko (l. 796.), kot cerkveno središče, sveti Emeran iz Poitiers, drugo v Ratisboni in sveti Korbinjan, tretjo v Brizingu. Popolnem vredil pa je cerkvene razmere stoprv sv. Bonifacij (l. 739.), ki je vse te vladikovine podredil nadškofiji monguntski.

Ko so se pa Franki za časa hrabrega Karla Martela iz nova bili povzdignili, zgubili so Bavarci zopet svojo samostalnost.

Martelov sin in naslednik Pipin je premagal Odilo-ta, vojvodo bavarskega, ter ga prisilil, mu skoro celo severno Podonavje odstopiti. In ko je bil Odilo umrl (l. 748.), zapustivši nedoraslega sina Tesla, prevzel je Pipin (poslej frankovski kralj) s svojo sestro Hiltrudo, materjo mladega Tesla, namestno vladarstvo.

Tesel, ki je bil na kraljevim dvoru odgojen, dobil je Bavarsko stoprv l. 757., ko je bil prisegel podložen biti kralju frankovskemu, pa uže leta 763. se je osvobodil ter z Longobardi zvezo sklenil. Cerkevne oblastnike pa si je Tesel pridobil s pobožnimi vstanovami, med kterimi naj se imenujeta samostana Kremsmünster in Innichen. Hotel si je vlado tudi s tem vtrditi, da je razširil bavarsko oblast črez korontanske Slovence, ki so potrebovali njegove pomoči proti sili obrovskej.

Ko so namreč l. 748 Obri s tako ogromno vojsko pritiskali na naše očete, da jim ti niso mogli kos biti sami, obrnil se je Borut, prvi nam po imenu znani korontanski vojvoda, do Bavarov, ter jih prosil za pomoč proti Obrom. Bavarski vojvoda Tesel II. res pride Slovincem na pomoč in potolče ropajoče Obre, pa za plačilo morali so naši predniki zopet priznati vrhovno oblast bavarsko. V poroštvo zvestobe in vdanosti moral je Borut mnogo talnikov Teslu poslati, med njimi svojega sina Karasta in njegovega bratranca Kajtimara (Hotemara). Ta dva sta bila na bavarskem dvoru v krščanski veri zrejena in sta pozneje kot naslednika Borutova na vojvodskem prestolu, krščanstvo razširjala med poganskimi Slovenci.

Ko je bil pa Karel Veliki (l. 776.) premagal Longobarde in si s tem pridobil rimskega papeža, ki ga je bil zoper nje na pomoč poklical, zgubil je Tesel glavni podlagi svoje moči. Moral je tedaj l. 781. Karla zopet za svojega kralja spoznati in mu več talnikov dati. Ko se je bil pa za časa saksonskih vojsk iz nova odtegnil frankovske oblasti in malo potem celó Obre, odvečne sovražnike Nemcev na pomoč poklical, ga je Karel brez težave v Ingelheimu odstavil in v samostan poslal (l. 788.), kajti celó njegovi podložniki mu niso mogli odpustiti, da je divje čete v deželo privabil. Bavarsko pa, ki je tako zgubilo svojo samostalnost, je razdelil Karel Veliki po svojej navadi v okrajine (Gaue), ter je posebnim grofom v oskrbovanje izročil. S tem, da si je podvrigel Karel Bavarsko, razširil je svojo oblast tudi nad korontanske Slovence, kterim je pa brž ko ne pustil lastne župane z oblastjo nemških okrajnih grofov (Gaugrafen). Svojega svaka Gerolda je postavil za svojega

namestnika na Bavarskem in Koroškem. — Pipin, sin Karla Velikega, je napadel leta 788. tudi sosednje Hrvate ter jim naložil letno dačo.

Obre, ki so prepozno na pomoč prišli Teslu, vkrotili so frankovski kraljevi poslanci (Missi regii) v Furlaniji in pri Ipuši (l. 788.). Leta 790. se je pa začela velika vničevalna obrovsko vojska, ki se je končala (l. 799.) z razpadom obrovske oblasti. Začel je bil to vojsko Karel Veliki osebno (l. 791), Erih grof furlanski jo je pa srečno nadaljeval; ko je bil namreč Obrom vzel glavni ostrog (Ring) med Donavo in Tiso (l. 795.), morali so se kmalo Pipinu vdati (l. 796.). Premagani Obri so se zdaj deloma v Bolgarijo preselili, deloma pa so v Panoniji ostali. Sredi 9. stoletja so pa popolnem izginili. V zapuščene dežele obrovske je naselil Karel Veliki deloma Nemce z Bavarskega, veči del pa moravske Slovane (Slovake), ki so se v pokrajinah jim odločenih pod svojimi župani vselili in zemljo obdelovali. Tako so tudi Bolgari preselili mnogo Slovanov iz bizantinske carevine na vzhodno Ogrsko. Dežela na desnem obrežji donavskem je dobila zopet svoje staro ime, Panonija. Dolenjo Avstrijo pa je zedinil Karel Veliki z Bavarskem. Toda že po smrti Geroldovej — padel je ta namreč l. 799. v nekej bitki z Obri, ki so se bili z nova vzdignili — ločil je Karel Veliki mejno deželo obrovsko od Bavarske in jej postavil posebnega mejnega grofa s sedežem v Lorhu, ki je gospodoval nad deželo od Aniže do tje, kjer se Drava izliva v Donavo, in nad Karantanijo (Koratanom), to je današnje Štirsko — razven celjske okrajine — in Koroško. Vsa ta oblastnija se je imenovala zdaj obrovsko, zdaj panonska, zdaj vzhodna mejna dežela, vendar se imena posameznih delov: „Karantanija“, „Panonija“, „Avarija“ nijso popolnem izgubila. Ta vzhodna mejna dežela (vstanovljena okolo l. 800) mora se pa dobro ločiti od pozneje vstanovljene Vzhodne krajine („Ostmark“-e), ki je bila le zahodni del te dežele. — Mejna grofija Furlanska pa je obsegala deželo med Donavo in Savo, Liburnijo, Istro in del Dalmacije. — V cerkvenem oziru so bile te dežele razdeljene med nadškofijo solnogradsko in patriarhatom oglejskim. Meja med obema je bila pozneje Drava, vendar je spadal tudi velik del dežele na severnej strani Drave, zlasti Vzhodna krajina in Gorenja Panonija, pod škofijo pasovsko. Arno, škof solnogradski (od l. 798. nadškof), in Pavlin, patriarh oglejski, sta se med škofi posebno odlikovala ter si veliko zaslug pridobila za razširjenje krščanstva med poganskimi Obri in Slovani.

Slovanske države.

Ko je po Karlovej smrti karolingovska oblast bolj in bolj propadala, povzdigovali so se v vzhodnih pokrajinah velike države slovanski narodje. Naj prvo so se poslužili homatij v frankovski državi panonski Hrvatje med Dravo in Savo ter se pod vodstvom vrlega kneza Ljudevita vzdignili zoper vedno hujše

tlačenje in zatiranje furlanskih grofov. Pa Ljudevit je bil premagán in od svojega rojaka Ljudomisla, dalmatinsko-hrvaškega kneza, ki se je hotel prikupiti nemškemu cesarju, zavratno umorjen. Strašno so zdaj divjali Franki po deželi, ter samovoljno postavljali in odstavljalí kneze. Ko so pa jeli svojo oblast razprostirati tudi čez bolgarsko mejo, prišli so v sovražno dotiko z Bolgari, ki so si vzhodni del Hrvati je (Srem in del Slavonije) podjarmili in po celej Panoniji hudo razgrajali. Ob enem so se vzdignili tudi Hrvatje, so svoje Frankom vdane kneze pomorili in se po mnogoletnem strašnem boju zopet osvobodili. Hrvatski kneževini (dalmatinska in posavska) šte se zdaj zedinili in Porin je bil nju prvi skupni knez.

Bolj znameniti ste bili dve drugi slovanski državi, namreč Slovaška v Dolenjej-Panoniji in Velika-Moravska. Vrhovno oblast je imela Velika-Moravska. Ker se je pa Pribina, knez slovaški, hotel iznebiti vrhovne oblasti moravske, napadel ga je Mojmir, knez moravski, ter ga je premagal in iz njegove kneževine pregnal (838. l.). Prognani knez pribeži k Ljudevitu Nemškemu ter se pokristjani. Ta ga prijateljsko sprejme in mu odkaže lepo pokrajino ob Szali (dotoku Blatnega jezera) v lastno kneževino. Pribina je vstanovil tù krasno mesto Mosaburg-Szalavar in razprostiral svojo oblast po Dolenjej-Panoniji. Naslednik mu je bil sin Kocelj (l. 860.), pod katerim je prišel grški misijonar Metodij v deželo, razširjal krščanstvo ter vpeljal slovanske cerkvene obrede in glagolitsko pisavo. Po Kocljevi smrti (l. 873.) pa je padla ta dežela pod Veliko-Moravsko.*)

Prvi knez veliko-moravski je bil Mojmir, ktere ga je Ljudevit Nemški napadel, premagal in odstavlil. Na njegovo mesto je postavil Rastislava, ki je moral vrhovno oblast nemškega kralja priznati. Pa pri tej volitvi se je Ljudevit jako prevaril. Rastislav je porabil razprtije v kraljevi rodbini med Ljudevitom in njegovim sinom Karlmanom v razširjenje in vtrjenje svoje oblasti, zlasti, ko je bil Karlman celó zavezo ž njim sklenil. Da bi svojo državo tudi v cerkvenem oziru ločil od Nemčije, izprosil si je od bizantinskega cara Mihela dva izvrstna misijonarja Konstantina (Kirila) in Metodija, ktera se po pravici slovanska apostola imenujeta (863. l.) Sostavila sta novo, slovansko azbuko, predstavila sveto pismo v slovanski jezik ter razširjala in vtrjevala krščan-

*) Pod tem imenom so bile v raznih časih zapopadene razne dežele. Za časa svoje največje obširnosti pod Svetopolkom je obsegala ta država celo današnjo Moravsko z delom Avstrije in slovanske pokrajine na severnem Ogrskem, od tam, kjer se Morava izliva v Donavo do reke Torise in na jugu do Matre in do Vago va (Waitzen). V daljnem pomenu so spadale k Velikej Moravi tudi dežele Česka, Mišnje, Lužice, kos Slezke in Male-Poljske, ki so imele sicer svoje lastne kneze, pa so priznavale vrhovno oblast moravsko. Gledé na njeno lego na obeh straneh Donave, imenovala se je ta država v dvojnिकovej obliki „Moravé“, in gledé na bolgarsko Moravo, na južnem Ogrskem in v današnji Srbiji „višnji Morave“ (gorenji Moravi) ali tudi „višni Morava“ (gorenja Morava).

stvo po Moravskem in po drugih deželah slovanskih. Dosihdob je spadalo Moravsko (s Panonijo vred) v cerkvenem oziru pod nadškofijo Solnogradsko in škofijo Pasovsko; ker ste pa bili te vladikovini preobširni, spolnil je papež Hadrijan II. Rastislavu željo, ter ukazal za Moravsko in Panonijo posebno nadškofijo vstanoviti (868. l.) Metodija pa je posvetil v prvega nadškofa moravskega (panonskega).

Dolgo se je kralj Ljudevit nemški brezvspešno bojeval z Rastislavom. Slednjič pa je Rastislava njegov strijčnik Svetopolk (Svatopluk) izdajalski vlovil ter Ljudevitu izročil (l. 870.), ki ga je dal oslepiti in v zapor djati. Malo potem pa je pridrl Karlman na Moravsko in postavil tej deželi mejna grofa Viljema in Engiskalka za oskrbnika, ki sta nedolgo potem tudi Svetopolko vlovila ter ga Karlmanu izročila. Nemški škofje pa, ki so Metodija zbog vstanovitve moravske nadškofije in vpeljave slovanskih obredov s posebno slovansko (glagolitsko) pisavo hudo črtili, porabili so to priliko, vlovili Metodija ter ga iz dežele odpeljali. Pa kakor jeden mož vzdigne se zdaj ves narod moravski zoper svojega tlačitelja, branit svetih pravic drage mu domovine (l. 871.). Karlman ne vedoč drugači si pomagati, odpusti Svetopolka iz ječe ter ga postavi za kneza moravskega. Vendar mu mora ta pred svojim odhodom zvestobo priseči. Pa Svetopolk, prišedši na domače tla, dá spremljajoče ga bavarske vojake zvijačno zajeti in pomoriti, sebe pa na moravski prestol povzdigniti. Tudi mejna grofa Viljem in Engiskalk sta padla v tem boju. Svetopolk se je zdaj v zvezi s českim vojvodom Bořivojem (l. 872.) tako krepko v bran stavil nemškemu cesarju, da je moral ta končno ž njim mir skleniti in nezavisnost Moravskega od Nemčije slovesno priznati (v Forchheimu l. 874.). Odsihmal si je Svetopolk na vso moč prizadeval vstanoviti veliko državo slovansko.

Ko je bil Svetopolk po Kocljevej smrti zedinil Pribinovo deželo z Moravskem, sklenil je tudi ozko zvezo s Českim, vsled ktere je prišla ta dežela pod moravsko vrhovno oblast. Svojo nezavisnost od Frankov pa je hotel vtrditi z vstanovitvijo narodne cerkve moravske, kterej je grškega mniha Metodija na čelo postavil, ko so ga bili nemški škofje po mnogokratnem ukazu papeža Ivana VIII. iz zapora spustili. Toda nemška duhovščina je Metodija neprestano črtila in obrekovala, — po njegovej smrti pa se jej je celó posrečilo, vse slovanske duhovnike pregnati ter je z nemškimi nadomestiti (l. 886.). Ko se je jel Svetopolk tudi v notranje zadeve vzhodno-frankovske države mešati, nastala je med njim in Arnulfom, poznejšim kraljem frankovskim, vojska, ki je do Svetopolkove smrti trajala. — Vsled razprtij med njegovima sinoma pa je po Svetopolkovej smrti moravska država bolj in bolj propadala, dokler je niso slednjič s Čehi zvezani Madjarji podjarmili (l. 905. in 906.).

Madjarji.

Madjarji, divji konjiški narod, finsko-tartarskega rodu, so zapustili v začetku 9. stoletja svojo altajsko pradomovino v osrednji Aziji, ter se naselili v deželi sorodnih Kazarov med Uralom in Donom. Kazarski glavar (Chagan) jim je dal Arpada za voditelja, ki jih je v sredi 9. stoletja peljal v pokrajine ob dolnji Donavi, v današnje Moldavo in Besarabijo. Tukaj so se jih posluževali Bizantinci v bojih z Bolgari, pa o priliki, ko so baš na bojišči bili vojskujoči se za svoje zaveznike, zedinili so se Bolgari s Pečenegi, napadli njih nezavarovano deželo ter se je polastili. Madjarji so si morali tedaj nove domovine iskati in našli so jo v nižinah ob srednji Donavi in Tisi.

Zdaj pa se jih je posluževal Arnulf, kralj nemški, v bojih s Svetopolkom, kar so pa morali Nemci kmalo obžalovati. Ko so bili namreč Madjarji Veliko-Moravsko podjarmili (l. 905.), jela jih je tudi mikati lepa in bogata Nemčija. Zgodilo se je tedaj, da so po Arnulfovi smrti, za časa Ljudevita Otročjega, pridri skozi Dolenjo-Avstrijo na Bavarsko (l. 900.), oplenili deželo, razdjali cerkve in mnogo ljudi v sužnost odpeljali. Ljutpolda, vojvodo Bavarskega, ki se jim je bil v bran stavil, premagali so leta 907. tako odločno, da jim nij le Vzhodna krajina prišla v oblast, temveč da so odsihmal divje madjarske čete brez ovire razgrajale tudi po Nemčiji in Italiji. Za kralja Henrika I. pa so Nemci zopet se okrepčali in te čete čestokrat določno pobili, toda stoprv nemški cesar Oton I. jih je v razsodilni bitki ob Liki pri Avgzburgu (l. 955.) tako popolnem potolkel, da se niso odsihmal več upali napadati in nadlegovati bližnjih dežel.

Ponovitev Vzhodne-krajine.

Zavarovati Nemčijo madjarskih napadov, ponovil je zdaj Oton I. uže od Karla Velikega (proti Obrom) ustanovljeno Vzhodno-krajino (marko), ter jo izročil posebnemu mejnemu grofu, Burkardu (ok. l. 970.). Cela krajina, začetek sedanje velike države avstrijske, je obsegala komaj kakih 40 milj. Naslednik Otona I., Oton II. je podelil to krajino grofu Leopoldu iz imenitne rodovine babenbergovske, ker mu je bil pomagal v vojski z njegovim strijčnikom, Henrikom bavarskim (l. 976.). (Pripovedka o ulomljenem loku.)

Baš tisti čas je zedinil nemški cesar današnje dežele Štirsko, Koroško, Kranjsko in Primorsko v jedno samo vojvodstvo — Koroško, ktero pa je razpadlo na več manjših okrajin s posebnimi grofi. Velik del tega vojvodstva, deželo od Anize do Drave in Save, nekdanji „Traungau“ (okrajina ob reki Travni), je izročil Oton I. grofu Otakarju (I.) v posebno okrajino (Gau). Tu je sezidal Otakar grad in mesto Štiro (l. 980.), po katerem se je pozneje cela dežela Štirsko imenovala.

II. Doba.

Vlada Babenbergovcev in medvladje do nastopa vladarske rodovine habsburgovske. (976.—1282. l.)

V današnjem bavarskem kraljestvu, blizu tam, kjer se Reznica v Men izliva, vzdigujejo se častitljive razvaline babenberškega (Starega-) gradu, dedine onih grofovskih Babenbergovcev, ki so 270 let (976—1246) preslavno vladali Avstrijo. Kakor je bil pa v drugih vojvodstvih, kjer so krajine ali mejne grofije (marke, marchiae od lat. marca slov. meja) bile ustanovljene, mejni grof vojvodi podrejen, tako so bili tudi Babenbergovci nekoliko zavisni od bavarskih vojvod. Mejnim grofom je bila naloga, braniti meje nemške države sovražnih napadov. Uže njih poklic je tedaj zahteval, da so se razločevali od navadnih grofov po svojej večej oblasti. Tako so imeli v brambo dežele svojo lastno vojsko in pravico mejaške pogodbe sklepati. Avstrijski mejni grofje so si pridobili sčasom toliko navadnih pravic in cesarskih privilegijev, da so skoro samostalno vladali v svojej grofovini. Celó podedljivo je bilo grofovsko dostojenstvo v rodovini babenbergovske, če ne po pogodbi, pa djansko, ker so cesarji vselej dopustili, da je umrlega grofa nasledoval sin ali brat, dasiravno so imeli pravico samovoljno izvoliti naslednika.

Leopold I., Svetli. (976—994.)

Leopold I., Svetli je dobil zraven Vzhodne-krajine tudi Podonavje (okoli Rezna) in „Traungau“ (okrajino ob reki Travni). Dasiravno je bil uže 60 let star, ko je nastopil vlado, vendar je vkrotil Ogre in si podvrgel njih mejno trdnjavo Melk, kjer je sezidal krasen samostan. Razširil je tudi meje svoje grofovine do Dunajskega lesa. Ko je bil zopet mir dal svojej deželi, jel je tudi skrbeti za izboljšanje notranjega stanu. Poklical je naselnike iz Bavarije in Frankonije ter je naselil po zapuščenih mestih in trgih. Škofom in plemenitnikom je pa dovolil mesta in trge ustanovljati. Požgane vasi je iz nova sezidal ter se na vso moč prizadeval popolnem propadlu poljedelstvo zopet povzdigniti. Umril je pri svečanosti sv. Kiljana v Virzburgu (10. jun. 994) smrtno ranjen od pšice nekega zalednika, ki pa nij bila njemu namenjena, ampak njegovemu strijčniku Henriku Schweinfurt-skemu.

Henrik I., Močni. (994—1018.)

Leopolda I. naslednik je bil njegov najstarejši sin Henrik I., ki si je Melk za stolno mesto izvolil. Krepko je branil meje svoje dežele proti napadom Čehov, Moravcev in Slezakov ter si tako pri-

dobil priimek Močnega. Za njega je tudi Vzhodna-krajina nekoliko narasla, ker mu je nemški cesar Henrik II. podelil celo pokrajino med Lesingo, Pistingo in Dunajskim lesom. — V nekeji listnini cesarja Otona III. iz časa Leopoldovega vladarstva (od l. 996.) se nahaja prvikrat ime „Ostirrichi“.

Adalbert I., Zmagoviti (victoriosus). (1018—1056.)

Henriku I. je bil naslednik njegov brat Adalbert I., najmlajši sin Leopolda I. Bojeval se je skoro neprestano s Čehi in Madjari, zlasti v zvezi z nemškimi cesarji. Tako s Konradom III. proti Štefanu, in pozneje s Henrikom III. za svojega svaka Petra. Ko so bili namreč Ogri prognali Petra, naslednika Štefana I., pribegal je ta v Vzhodno-krajino k svojemu svaku Adalbertu. Ta napade v zvezi z nemškim cesarjem Henrikom III. Petrovega naslednika Abo-ta, ter ga popolnem premaga.

Nemški cesar prisili zdaj Abo-ta odstopiti mu celo pokrajino na obeh stranéh Donave do Morave in Litave. Iz te vstanoví posebno krajino (marko), ki se starej krajini nasproti Nova-krajina (Neumark) imenuje, ter jo podeli sinu Adalberta I., hrabremu Leopoldu (l. 1043.). Ker je pa Leopold kmalo na to umrl, podelil je cesar Novo-krajino nekemu Sigfridu, uže 1051. leta pa mejnemu grofu Adalbertu. Tako je Vzhodna-krajina zopet precej narasla ter zadobila svojo določeno vzhodno mejo. Celó proti Českej in Moravskej se je razprostirala meja Vzhodne-krajine, ker je podaril nemški cesar Adalbertu I. velika posestva ob reki Taji. Adalbert si izvoli Tuln za stolno mesto svoje razširjene države.

Dasiravno njegovemu sinu Leopoldu nikdar nij pripadla vlada, vendar ga vrstujejo nekteri med mejne grofe babenbergovske, kot Leopolda II. — Ker je starejši sin Adalberta I. še pred svojim očetom umrl, nasledoval ga je mlajši sin

Ernst Hrabri (strenuus). (1056—1075.)

Ernst je bil cesarskeji rodovini salskeji jako zvest in vdan, zato mu je podelil cesar Henrik IV. mnoga posestva. Bil je mimo Vladislava II., vojvode českega, edini knez, ki je nesrečnemu svojemu cesarju do smrti zvestobo ohranil. Ko so se bili vsi nemški knezi vzdignili zoper svojega vladarja, hitel je Ernst zapuščenemu cesarju na pomoč ter mu vpokoril uporne Saksonce v bitki ob reki Unstruti (9. junija 1075). Pa umrl je uže drugi dan za ranami, ktere je dobil v tej bitki (10. junija 1075). Vsa dežela je žalovala po svojem vladarju, kajti bil je tudi pravi oče svojim podložnikom. Naslednik mu je bil njegov sin

Leopold II. (III.), Lepi. (1075—1096.)

Za časa njegove vlade je nastal nesrečni prepir med cesarjem Henrikom IV. in papežem Gregorjem VII. zarad tako zvane inve-

stiture, to je zarad postavljenja škofov. Podščuvan od Altmana, tedanjega škofa pasovskega, zvestega privrženca Hildebrandovega (Gregorjevega), pristopil je tudi on k papeževej stranki, ki je bila cesarju sovražna. Toda cesar pridere z vojsko v njegovo deželo ter si ga zopet vpokori, Pa kmalo se spet vzdigne Leopold zoper svojega cesarja, se zaveže z njegovim protikraljem Hermanom luksenburškim ter obleže Avgsburg. Zbog tega ga cesar prekliče in podeli avstrijsko krajino svojemu zvestemu zavezniku Vratislavu II., vojvodi českemu. Ta pridere leta 1083. z veliko vojsko v Vzhodno-krajino ter premaga Leopolda pri Mauerbergu (dan. Mailbergu). Čehi so zdaj tako opustotili rodovitno in bogato zemljo, da je velika lakota nastala v deželi. Ali uže drugo leto premaga hrabri Azzo Gobartsburški Čehe ter je prežene iz dežele. Tako si je ohranil Leopold Vzhodno mejno grofijo do svoje smrti (l. 1096.).

Leopold III. (IV.), Sveti. (1096—1137.)

Ker je Leopold III. svojega očeta brez ovire nasledoval, se dá soditi, da se je oče k koncu svojega življenja s cesarjem Henrikom IV. spravil, ali pa da so mnoga opravila na Nemškem cesarja zadrževala ovirati nasledstvo Leopolda III. v tako važnej krajini nemške države. Leopold je pristopil k Henriku (V.), ko se je bil ta vzdignil zoper svojega očeta, ter se zaročil z njegovo sestro Nežo, udovo Friderika hohenstaufskega, vojvode švabskega. Ko je bila s Henrikom V. pomrla cesarska rodovina saljska, ponudili so našemu Leopoldu nemški knezi cesarsko krono, ktere pa nij hotel sprejeti.

V prvo dolžnost si je štel Leopold III. povzdigovati omiko in blagostanje svoje dežele. To je pa mislil naj lože s tem doseči, da je podpiral cerkev s pobožnimi vstanovami. Tako je vstanovil samostan Klosterneuburg in Sveti križ (Heiligenkreuz), druge uže vstanovljene samostane (Seitensteten, Herzogenburg, Kremsmünster, St. Florijan) pa bogato obdaril. Sezidal je tudi na onem delu Golovca, ki se še danes Leopoldovi hrib po njem imenuje, prekrasni grad, v katerem je stoloval s svojo ženo Nežo, ki mu je osemnajst otrok porodila. Med temi sta dva sina (toda ne najstarejša), Leopold in Henrik, očeta nasledovala, drug, po očetovej smrti rojen sin pa je bil znani nemški letopisec, Oton, škof brizinški. Prve križanske vojske, ki je ob istem času nastala, vdeležil se sicer Leopold nij osebno, pomnožil pa je navdušene krščanske krdele s 300 vitezi, ktere je celó njegova uže zeló stara mati Ida spremila v Palestino. O njenej daljšej osodi se nič gotovega ne vé, gotovo je le, da se nikdar več nij vrnila v svojo domovino.

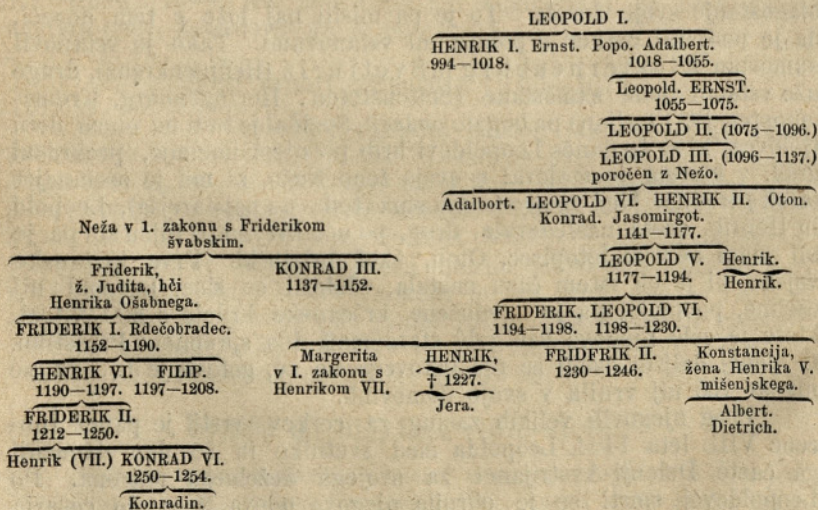
Zbog njegovih velikih zaslug za cerkev vvrstil je papež Inocenc VIII. leta 1484. Leopolda med svetnike in še dan današnji ga časté Dolenji-Avstrijanci za svojega deželnega patrona. Po Leopoldovej smrti se je obrnila njegova udova Neža do cesarja

Lotarja II. ter ga prosila, naj bi avstrijsko mejno grofijo njenej rodovini prepustil. Cesar jej prošnjo usliši in izvoli Leopolda IV. — enega iz med mlajših sinov Leopolda III. — za mejnega grofa avstrijskega.

Leopold IV. (V.), Radodarni. (1137—1141.)

Kaj vgodno je bilo za novega mejnega grofa, da so nemški knezi po smrti Lotarja II. izvolili njegovega po poli brata Konrada frankovskega, iz rodovine hohenstaufske, za kralja nemškega (l. 1138.). Ker se je pa tudi mogočni vojvoda bavarski in saksonski, Henrik Ošabni, iz rodovine velfske, poganjal za nemško krono, nastali so oni hudi boji med Velfi in Hohenstaufi (Guelfi in Ghibellini), ki napolnujejo velik del nemške in laške zgodovine. Ker Henrik Ošabni novega nemškega kralja Konrada III. priznati nij hotel, ga je ta leta 1138. preklical ter mu obe vojvodstvi vzel. Saksonsko je zdaj podelil Albrehtu Medvedu, Bavarsko pa svojemu po poli bratu Leopoldu avstrijskemu. Po smrti Henrikovej se je sicer njegov brat Velf vzdignil zoper Leopolda, ter skušal nedoraslemu sinu umrlega, Henriku Levu, zopet pridobiti Bavarsko; pa Konrad hiti svojemu po poli bratu na pomoč in oba premagata Velfa pri Veinsbergu (l. 1140.). Ko je bil Leopold uže drugo leto (1141) umrl, nasledoval ga je njegov starejši brat Henrik II., dotedanji posestnik grajščine Medlingske v mejni grofiji avstrijski, in ne dolgo potem tudi v vojvodstvu bavarskem.

Rodovinsko drevo babenbergovsko:

Henrik II. Jazomirgot. (1141—1177.)

Da bi si ohranil in zavaroval Bavarsko, zaročil se je Henrik Jazormirgot z Jero, udovo Henrika Ošabnega in materjo Henrika Leva, ki je svojega nedoraslega sina pregovorila odpovedati se Bavarskej. Pa komaj je bila njegova mati umrla, uže je mladi Henrik ponovil svoje tirjatve ter preklical prisiljeno odpoved. Friderik I., Rdečobradec pa, ki je po smrti Konrada III. bil izvoljen za nemškega cesarja (l. 1152.), sklenil je Velfe, katerim je bil po svojej materi, sestri Henrika Ošabnega v rodu, zadovoljiti in tako končati mnogoletne zlonosne boje. Pa tudi Habsburgovcev nij hotel žaliti, kajti tudi tem je bil, po svojej babi Neži, v rodu. Pozval je tedaj često Henrika II. pred državni zbor, sklicani v Goslarju, da bi v pričo zbranih knezov dogovoril se ž njim o tej reči. Ker pa Henrik II. k državnemu zboru priti nij hotel, vzel mu je Friderik Bavarsko in jo podelil mogočnemu Henriku Levu, ki mu je bil obljubil, ga zato v nastalej laškej vojski krepko podpirati. Toda Henrik II. se je stoprv čez dve leti, v državnem zboru Rezenskem odpovedal Bavarske (l. 1156.). Da je pa tudi miroljubnega Henrika odškodoval, ločil je zdaj Friderik I. deželo nad Anižo od Bavarske, ter jo za vselej zedinil z Avstrijo (l. 1156.). Ob enem je pa podelil babenbergovske rodovini tako zvani manjši privilegij *) (privilegium minus), (gl. str. 41), po katerem so zadočili avstrijski vladarji vojvodski naziv, pravico do dedinskega tudi ženskega nasledstva in razne druge pravice. Henrik II. je bil prvi avstrijski vladar, ki si je Dunaj izvolil za svoje stolno mesto. Tu je sozidal grad in poklical učene škotske mnihe v deželo, da so tudi tukaj, kakor po drugih nemških mestih, povzdigovali znanstveno življenje.

Na strani cesarja Konrada III. se je vdeležil Henrik cele druge križanske vojske, in po vrnitvi v svojo domovino živel je še do leta 1177. Umrl je vsled nesrečnega padca raz svojega konja, zlomivši si nogo.

Leopold V. (VI.), Krepostni. (1177—1194.)

Velikodušnemu Henriku II. je bil naslednik njegov najstarejši sin Leopold V.; mlajši Henrik pa je dobil medlingsko grajščino za doto. Najvažnejša dogodba, o ktorej nam zgodovina iz časa Leopoldovega vladarstva sporočuje, je pridobitev Štajerske. Tedanjemu mejnemu grofu štirskemu Otakarju VIII. (VI.) iz rodovine Traungauske, je bil cesar Friderik Rdečobradec l. 1180. podelil vojvodski naziv. Ker je pa ta vojvoda vsled neozdravljive bolezni hiral in vse upanje zgubil, kakega potomca zapustiti, odstopil je svojo deželo po dedinskej pogodbi sorodnemu Leopoldu V.,

*) Tako se imenuje ta privilegij, da se loči od večega pa ponarejenega.

v kar so privolili tudi štajerski stanovi (l. 1186.). Vendar Otakar nij imel pravice, samovlastno zaukazovati s svojo deželo, manjkalo je tedaj k veljavnosti rečene odstopne pogodbe potrditve nemškega cesarja.

Eno leto pozneje prišlo je v Evropo žalostno poročilo, da so se mohamedanci zopet polastili Jeruzalema. Zdaj so osnovali prvi glavarji krščanstva novo križansko vojsko, namreč cesar Friderik Rdečobraдец, Filip Avgust kralj francoski in Rihard I., Levosrčni, kralj angleški. Pa tudi Leopold V. se je vdeležil te vojske, ter se pri obleganji mesta Accon-a (Ptolomaisa) jako hrabrega skazal. Leopold je bil prvi, ki je s svojimi hrabrimi Avstrijanci naskočil mestno ozidje, ter postavil avstrijsko zastavo na najviši stolp. Pa prevzetnega Riharda — tako nam sporočuje pripovedka — to tako razdraži, da velj zastavo strgati in v blato vreči. Ta čin in pa ošabno obnašanje angleškega kralja sploh, razžalilo je junaškega vojvodo tako, da je nevtegoma zapustil Palestino, ter se vrnil v svojo domovino (v jeseni l. 1191.). Ne dolgo na to (v pomladi l. 1192.) umrl je Otakar Štirski in nekaj dni pozneje podelil je cesar Henrik VI. (v Vormsu) Leopoldu V. slovesno izpraznjeni fevd (24. maja l. 1192.). —

Leopold V. je bil nemškemu cesarju zvest in vdan vazal, zato je ta tudi rad dopustil, da je rastla njegova moč. Ker je bil Henrik VI. baš tisti čas v velikej nevarnosti bila mu je Leopoldova vdanost posebno vgodna. Ta cesar je namreč nameraval, Sicilijo z Nemčijo zediniti, in iz cele neizmerne države dedično cesarstvo napraviti. Zoper to nameravanje cesarjevo vzdignili so se zdaj Velfi, Zähringi, monguntski nadškof in drugi nemški knezi. Kakor na Nemškem imel je Henrik svoje soprnike tudi v Italiji, zlasti v Siciliji, kjer je Nemcem sovražno prebivalstvo nekega Tankreta za kralja si izvolilo. Vse te sovražnike Henrika VI. pa je podpiral Rihard Levosrčni, ki je baš tedaj iz Palestine se domov vračal, sklenivši s Saladinom sramotno pogodbo. Bila je zato Henriku VI. prva skrb, iznebiti se nevarnega soprnika. Dal je tedaj vse poti zavarovati, po katerih bi se utegnil Rihard v Anglijo vrniti. Najbolj pa sta prežala na-nj avstrijski vojvoda Leopold V. in Majnhard Goriški. Ko je Rihard jadral po Jadranskem morji, zagnal ga je velik vihar na ilirsko obrežje (v Pulj?), ter ga primoral, po suhem skozi Avstrijo nadaljevati svojo pot. V obleki templjarskega mniha podal se je na Dunaj, pa Majnhard Goriški ga je tu po svojih ljudeh v priprosti ostaji zasledil, vlovil in Leopoldu izročil. Po kratkem zaporu v Dürenstein-u ga je ta naprej izročil Henriku VI., ki ga je tako dolgo (v Trivelsu) vjetega imel, dokler ga nijso z veliko odkupščino osvobodili Angleži. Del te odkupščine je odstopil cesar Leopoldu V., kar je bilo uže prej izgovorjeno. Papež Celestin III. se je potezal za angleškega kralja ter od Leopolda zahteval, naj se odpové njemu odmenjene odkupščine. Ko Leopold tega nij hotel storiti, ga je papež izobčil in stoprv na smrtnej postelji bil je zopet sprejet v katoliško cerkev.

Brevažne pridobitve štajerske dežele Leopold V. nij dolgo preživel, kajti uže l. 1194. je pri nekem turniru v Gradcu raz svojega konja padel, si nogo razdrobil in vsled tega umrl.

Uže okolo polovice 10. stoletja nahajamo dve k vojvodinej Koroškej spadajoči mejni grofiji namreč „dolenjo“ (savinsko, podravska) in „gorenjo krajino“ (marko). Od polovice 11. stoletja ste za zmerom ločeni od Koroške. V gorenjej krajini, ki je obsegala blizo gorenje Štajersko za delom Avstrije in meječe Ogrske, vladala je grofovsko rodovina Lambach-ska in Wels-ska. Ko je bila ta z Gottfriedom leta 1055. izmrla, pridobili so si gorenjo grofijo grofje Traungauski, ki so po svojem rodovnem Štirskem gradu (Stiraburg, Steier, na enako imenovani reki) pozneje tudi celo deželo jeli imenovati „Štirsko“ (Marchia de Styra, Steiermark). Otakar IV. je imel namreč grofinjo iz rodovine Lambach-ske in Wel-ske za ženo, zato je njegov sin Otakar V. podedoval Gottfrieda, zadnjega možkega potomeca te rodovine. Pod njegovimi nasledniki Otakarjem VI., Leopoldom Hrabrim in zlasti pod Otakarjem VII. se je ta oblast jako razširila. Otakar VII. je z gorenjo krajino zedinil tudi dolenjo, ki je obsegala blizo sedanji slovenski Štajer. Tu so gospodovali grofje Mariborski. Zadnji potomec te hiže Bernard Mariborski je umrl na neki križanski vojski in Otakar VII. ga je podedoval (l. 1140.). Pod Otakarjem VIII. je povzdignil cesar Friderik I. celo krajino v vojvodstvo (l. 1180.).

Leopold V. je zapustil dva sina, starejši Friderik zbog svojih križanskih vojsk s Saraceni v Španiji in Palestini katoliški imenovan, mu je bil naslednik v Avstriji, in mlajši Leopold na Štajerskem. Ko je pa bil Friderik leta 1198., iz Palestine se domov vračaje, med potjo umrl, nasledoval ga je njegov brat Leopold v obeh vojvodstvih.

Leopold VI. (VII.), Slavni. (1198—1230.)

Po pravici ga imenuje zgodovina Slavnega, kajti zedinil je v sebi vse izvrstne lastnosti svojih sprednikov; bil je junak, zveden politikar in človek blagega srca. Doba njegovega vladarstva je ena najsrečnejših v zgodovini avstrijski. Skrbel je za notranji blagor svoje države z modrimi postavami; povzdignil kupčijo in obrtnijo; podelil dunajskemu mestu skladno pravico ter posodil dunajskim trgovcem 30.000 mark srebra; olepšal je Dunaj z novimi poslopji, zlasti z novim cesarskim dvorom (zdaj stari dvor) in vstanovil mnogo dobrotnih naprav. Raznim mestom je podelil posebna mestna pravstva, tako Anži, Kremssu, Dunaju in brž ko ne tudi Dunajskemu Novemu mestu. Po kupčiji in obrtnosti se je tako povzdignilo bogastvo in blagostanje dežele, da so samo Leopoldovi dohodki znašali 60.000 mark srebra na leto. Pospesheval je Leopold tudi pesništvo, zlasti tačas cvetoči tako zvani „Minnegesang“ (petje o ljubezni). Naj imenitnejši nemški pesniki tiste dobe, kakor Walther von der Vogelweide, Heinrich von Ofterdingen, Ulrich von Lichtenstein in drugi so se shajali na slavnem dvoru babenberškem. Tudi svojo oblast je razširjal Leopold in sicer po nakupovanji mnogih posestev zlasti na Kranjskem od brizinškega škofa Gerolda, kar je napeljavalo prihodno zedinjenje Kranjske dežele z Avstrijo. V zadevah nemške države, ki so bile vsled prepira med

Hohenstaufi in Velfi in pozneje med Friderikom II. in papeži jako nevgodne, obnašal se je Leopold kaj previdno. Iz prva je vlekkel z hohenstaufsko stranko in Filipa v boju z njegovim protikraljem Otonom IV., krepko podpiral. Ko je pa bil Filip leta 1208. zavrtno umorjen, pristopil je k Otonu IV. ter se ž njim spraval. Odtegniti se novemu prepiru, ki je nastal med Otonom in mladim Hohenstaufom Friderikom II., od nemških knezov na cesarski prestol poklicanim, odpravil se je na križansko vojsko z Mauri na Španskem, po dokončanej vojski pa je pristopil k stranki Hohenstaufa Friderika II. Leta 1217. se je vdeležil Leopold tudi velike (pete) križanske vojske (1217—1222), katero so nemški knezi sami brez pomoči cesarjeve osnovali. On in pa Andraš II., kralj ogrski, sta bila za to vojsko zbrala najzdatnejše moči. Andraš se je moral uže v spomladi leta 1218. domov vrniti, Leopold pa je ostal pri križanski armadi, ter se pri obleganji Damiete jako hrabrega skazal (l. 1218.) Pa tudi on je zapustil Egipet prej nego se je Damieta vdala (l. 1219.). Pri prepiru med Friderikom II. in papežem Gregorjem IX., ki je nastal, ker Friderik kljub svojej obljudi nij hotel osnovati križanske vojske, bil je Leopold posrednik miru. Leta 1229. je šel osebno na Laško in spraval oba nasprotnika v miru dogovorjenem v San Germanu. Svojo hčer Margarito je zaročil Leopold s cesarjevim sinom Henrikom, kraljem rimskim, kar je sijajnost njegove rodovine še bolj povekšalo. Ker sta starejša sina Leopolda VI. še pred svojim očetom umrla, nasledoval ga je najmlajši sin

Friderik II., Bojevni. (1230—1246.)

Friderik II. se je celo življenje skoro neprestano bojeval s svojimi sovražniki, imenuje ga zato zgodovina Bojevnega. Bil je sicer jako vroče in nemirne krvi, pa pri tem vender tako stanoovitnega in trdnega značaja, da ga tudi največe nesreče nijso mogle pobiti. Pa kaj še! Baš v nesreči je naj bolj pokazal izvrstne svoje lastnosti.

Kmalo ko je bil nastopil vladu (l. 1231.), pomnožil je od svojega očeta na Kranjskem nakupljena posestva in se imenoval „gospoda kranjske deželee“. — Vpokoril si je tudi uporne velikaše svoje države tako neukretna brata Kuenringa ali „kuenringska psa“, kakor sta sama se imenovala.

Tudi z vnanjimi sovražniki se je moral Friderik mnogo bojevati, namreč z Ogri in Čehi. Nato se je sprl s cesarjem Friderikom II., ter stopil na stran upornih lombardiških mest, ktere je tudi cesarju sovražni papež na vso moč podpiral. Potem je celó zavezo sklenil s cesarjevim sinom Henrikom, ko se je ta vzdignil zoper svojega očeta. Cesar ga je za tega delj preklical in sosednim knezom, kakor kralju českemu in vojvodi bavarskemu, velel, z vojsko napasti njegovo deželo. Dežela nad Anižo (do Linca) je prišla tako v oblast Otona, vojvode bavarskega, Dunaj pa je po-

vzdignil v svobodno, neposrednje nemškemu cesarju podvrženo mesto ter mu dal posebnega namestnika. Tako je ostalo Frideriku slednjič samo dobro vtrjeno Dunajsko-Novomesto. Pa iz te trdnjave je tako srečno odbijal in napadal svoje sovražnike, da jih je končno iz dežele pregnal (l. 1237.). Ta zmaga ga je tako povzdignila, da se mu so odpadle dežele zaporedoma zopet podvrgle; samo Štirsko se mu je še nekaj časa upiralo. Malo potem se je tudi spravil z nemškim cesarjem, kateri ga je zopet slovesno postavil v njegove dežele. Tudi česki kralj Vaclav I. je sklenil mir z vojvodo, ko se je bila vojvodova hči Jera zaročila z Vladislavom, sinom kralja českega. Ko je Friderik zopet mir imel v svojej državi, prihrula je mongolska sila in se razlila čez Poljsko, Slezijo, Moravsko in Ogrsko. Četo Mongolov, ki je na avstrijske tla pridrla, potolkel je Friderik pri Dunajskem-Novemestu (l. 1241.). Ogrskemu kralju pa, na kterege so ti surovi sovražniki še bolj pritiskali, nij hotel zdatno pomagati, zadovoljen, da se jih je v svojej deželi iznebil.

Nemški cesar Friderik II. si je želel vojvodovo ujno Jero za ženo, ter obljubil vojvodi, ako mu jo dá, Avstrijo v kraljestvo povzdigniti. Ker pa Jera v to nij hotela privoliti, razdrlo se je kmalo vse. Vendar pa je potrdil nemški cesar vojvodi avstrijskemu tako zvani mali privilegij.

Ker je bil Friderik iz prva res pripravljen svojo ujno Jero, dasiravno je bila uže s českim kraljičem zaročena, cesarju za ženo dati, ponovil se je boj med Friderikom in českim kraljem Vaclavom I., ki je stoprv potem končal, ko sta bila zaročenca v zakon stopila.

Malo potem se je ponovil tudi boj z Ogrri. Ogrski kralj Bela IV., razžaljen, ker mu Friderik v boju zoper Mongole nij hotel pomagati, napade Avstrijo z ogromno vojsko in pridere do Dunajskega Novegamesta. Friderik ga sicer v bitki ob Litavi (l. 1246.) premaga, pa zgubi zraven svoje življenje. Ko je namreč ranjen raz svojega konja padel, zasačili so ga njegovi sovražniki ter ga umorili. Ž njim je zamrla viteška rodovina babenbergovska v Avstriji.

Pregled česke zgodovine

(do Přemisla Otakarja II. l. 1253.)

Čehi,*) velik odraslek zapadnih Slovanov, so se najpozneje v 5. stoletji po Kr. r. v današnji Českej deželi naselili, ter ločili se na več manjših rodov pod posebnimi knezi. Ko so bili Obri

*) Kedaj, iz ktere pradomovine, po kterej poti in kako so slovanski Čehi na Česko prišli, o tem se učenjaki še niso zedinili. Gotovo pa je, da so stoprv po propadu Markomanov posedli to deželo. Safarik meni, da se je to zgodilo med l. 451 in 495.

pridrli v Evropo, podjarmili so si tudi Čehe, ktere je stoprv kralj Samo rešil težkega jarma obrovskega. (Gl. str. 8). Za Karla Velikega so prišli pod frankovsko oblast, in s tem se začinja jasnejša doba česke zgodovine. Za časa notranjega propada karolingovske države pa so se Čehi po trdih bojih zopet osvobodili ptujega gospodstva. Konec 9. stoletja (l. 871.) so pristopili Čehi k Velikomoravskij državi Svetopolkovej. Tudi krščanstvo se je ob tem času razširjalo po Českem in celó česki vojvoda Bořivoi, mož svete Ludmile, sprejel je krst od sv. Metodija.

Po Svetopolkovej smrti pa so se združili Čehi z Nemci in pomagali Madjarom razrušiti Velikomoravsko državo (okolo l. 900). Ko je po smrti vojvode Vratislava njegova žena Drahomira, poganska kneginja, nastopila vladu ter skušala novo vpeljano krščanstvo s preganjanjem zatreti, pridrl je nemški kralj Henrik I. na Česko, pregnal Drahomiro in postavil jej za naslednika njenega sina Vaclava Svetega, kterege je bila njegova baba sv. Ludmila krščansko odgojila.

Vaclave Sveti (926—935.) nij samo vtrdil krščanstva v svojej deželi, ampak vstanovil je tudi državno enoto s tem, da si je podvrgel posamezne kneze rodovne. Ker je pa Vaclave pospeševal tudi ptujo, nemško omiko po svojej deželi, vzdignil se je zoper njega upor poganskih velikašev, kteremu je Boleslav, Vaclavev lastni brat na čelu stal. Ta je napadel svojega brata zavratno v Bunclavi, ter ga umoril pred cerkvenimi vratmi (l. 935.). Leta 1670. je vvrstil rimski papež Vaclava med svetnike in Čehi ga časté kot svojega deželnega patrona.

Boleslav I. se sicer nij mogel oprostiti nemške vrhovne vlade, vendar je razširil svojo oblast s tem, da je uže od Otona I. premaganim Madjarom odvzel Moravsko in Slovaško in si pozneje podvrgel tudi Slezijo in Malo-Poljsko s Krakovem. Po hčeri Boleslava I. Dubravki, ki je bila poročena z Měčislavom, knezom Velikopoljskim v Gneznem, razširjalo se je krščanstvo tudi v tem delu Poljskega. Boleslavov sin in naslednik Boleslav II. (od l. 967.) se je povečnil z vstanovitvijo vladikovine Praške (973 l.), ki je monguntskej nadškofiji bila podredjena. Drugi škof te vladikovine je bil znani sveti Adalbert (Vojteh), ki je pri poganskih Prusih krščanstvo razširjal in tû kot mučenik umrl. Po Boleslavovej smrti (l. 999.) pa je njegov strijčnik Boleslav Hrabri, sin Měčislavovi, napadel Česko ter si podvrgel Krakovo, Slezijo, Moravsko in Slovaško. Krakovo je bilo odsihdob glavno mesto kraljestva Poljskega. Pri neslogi in razporu med Boleslavovimi sinovi se je bilo poljskemu kralju celó posrečilo Česko si podjarmiti (1003 l.). Pa nemški kralj Henrik II. pride Čehom na pomoč in prežene poljskega kralja iz dežele, toda Slezijo, Moravsko in Slovaško so si Poljaki vendar ohranili.

Zveza med Českim in Nemčijo je bila tako ozka, da so nemški knezi českega vojvodo Udalrika celó k volilnemu zboru povabili. Ta vojvoda je bil prvi, ki je po smrti Henrika II. pri volitvi nem-

škega kralja Konrada II. izvrševal volitno pravico, koja je se odsihdob pri Čehih ohranila.

Notranje borbe in puntarije so slabile deželo, dokler nij nastopil vladu Břetislav (1037—1055), Udalrikovi edini sin. Ž njim se je začela tako rekoč nova srečnejša doba česke zgodovine. Břetislav, „česki Ahil“, je bil eden izmed najjimenitnejših in najprevidnejših knezov iz rodovine přemislidske. Razpor, ki je nastal v knežnjej rodovini poljskej po smrti mogočnega Boleslava, porabil je Břetislav ter si podvrigel Moravsko, ktero je bilo odsihdob stalno s Českim zedinjeno. Pridrl je celó z veliko vojsko na Poljsko in si jo po večem srečno podvrigel; iz Gneznega pa je dal prenesti ostanke sv. Adalberta v Prago. Nameroval je zdaj ponoviti nekdanjo slovansko državo Svetopolkovo, ter samostalno narodno cerkev slovansko ustanoviti; zato je tudi na vso moč pospeševal uže propadle slovanske obrede. Temu nameravanji pa sta se upirala rimski papež in nemški cesar Henrik III.; zadnji je pridrl na Česko, premagal Břetislava ter ga prisilil priznati nemško vrhovno oblast (l. 1041.). Odsihmal je bil Břetislav nemškemu cesarju vedno zvest in vdan. Pred svojo smrtjo je izdal postavo, da naj odsihdob ne nasleduje prvorojeni sin svojemu očetu v vladarstvu, ampak vselej najstarejši izmed Přemisličev; mlajšim vojvodičem pa se naj odkažejo kneževine Olomuc, Brno, Znojmo in druge. Ta postava je vzročila pozneje mnogo notranjih borb in razprtij.

Dobro vtrjeno državo je zapustil Břetislav svojemu sinu Spitiněvu, ki ga je po novej postavi kot najstarejši Přemislič brez ovire nasledoval. Po Spitiněvevi smrti pa je vladal na Českem zopet velik nemir, dokler nij nastopil vladu njegov brat Vratislav II. (1061—1092). Ta je bil edini knez, ki je nesrečnemu nemškemu kralju Henriku IV. do konca zvest ostal ter ga v njegovem boji s papežem Gregorjem VII. krepko podpiral. Zato mu je podelil cesar kraljevo dostojenstvo, pa le za njegovo osebo (l. 1086.) in oprostil Česko letne dače, ktero je morala dosihdob plačevati nemškemu cesarjem. Za Vratislava II. je bila tudi olomuška vladikovina ustanovljena. — Po Vratislavovej smrti so sledili zaporedoma Konrad I. (1092), Břetislav II. (1100), Bořivoi II. (1109—1124), Vladislav I. (1125), ki so se vedno bojevali med seboj.

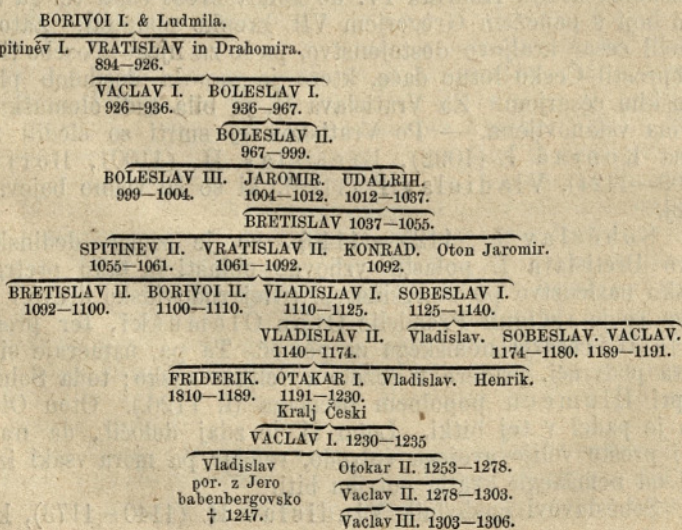
Soběslav I. (1125—1140), se je zoper dedinsko postavo Břetislava I. polastil vrhovne oblasti in tako pretrgal dedinsko nasledstvo po starešinstvu. (Glej rodovinsko drevo.) Zoper njega se je vzdignil Přemislič Oton Olomuški, ter prosil Lotarja II., cesarja nemškega za pomoč. Ta pa, nameraje si Česko znova podvreči, pridere v deželo z veliko vojsko; toda Soběslav I. ga pri Hlumecu popolnem premaga (l. 1126.). Oton Olomuški sam je padel v tej bitki. Lotar II. je zdaj določil, da naj sicer Čehi prosto volijo svojega vojvodo, vendar pa mora vsaki izvoljeni tudi od nemškega kralja potrjen biti.

Soběslavovi naslednik Vladislav II. (1140—1173), ki je bil

Nemcem jako vdan, pomagal je Frideriku I., cesarju nemškemu v vojski z Milanci, za kar mu je ta podelil podedljivo dostojenstvo kralja Českega (l. 1158.). Ker se je pa Vladislav II. pozneje z nemškim cesarjem sprl, je ta po njegovej smrti kraljevo dostojenstvo česko zopet odpravil.

Po mnogih notranjih borbah je nastopil Přemisl Otakar I. česki prestol (l. 1197.). Nasproti prepiru med Filipom hohenstaufskim in Otonom IV. se je jako previdno obnašal. Iz prva je potegnil s Filipom, ki mu je zato iz nova podelil kraljevo krono. In ko je pozneje k Otonu IV. pristopil, potrdil mu je ta kraljevo dostojenstvo, kar je tudi rimski papež odobril (l. 1203.). Odsihdob se je kraljeva krona pri Čehih ohranila. Pa kmalo je zapustil Otakar velfsko stranko ter zopet pristopil k Filipu Švabskemu, čegar hčer Kunigundu je poročil s svojim sinom Vaclavom. Celó po Filipovej umoritvi je ostal Staufom zvest in je Friderika II., novega kralja nemškega na vso moč podpiral. Zato pa mu je podelil Friderik II. tako zvano zlato pismo (l. 1212.). V tem je odobril nemški cesar česko kraljestvo, odvezal česke kralje dolžnosti vdeleževati se državnih zborov razven v Bambergu, Norimbergu in Meziboru, ter jim podelil mnogo novih pravic. Otakar sám pa je dal postavo, po ktorej je vpeljal nasledstvo po prvenstvu ter Břetislavovo dedinsko postavo, ki je bila tolikanj nesrečnih notranjih borb vzročila, za vselej odpravil (l. 1216.). Česko vladarstvo se je bilo za Otakarja I. tako povzdignilo, da je bilo Moravsko odsihdob českej, ne pa nemškej oblasti, kakor do zdaj, kot fevd podvrženo. Otakarju I. je bil naslednik njegov sin Vaclav I.,

Rodovinsko drevo přemislidsko:

kterega je dal oče še pred svojo smrtjo za kralja in naslednika voliti in kronati. Vaclav I. se je mnogo bojeval s Friderikom Bojevnikom; l. 1241, pa se je zopet ž njim spravil, ko je bil namreč Friderik svojo ujno Jero z njegovim sinom Vladislavom poročil. Baš tisto leto so prihruli Mongoli ter se razlili čez Poljsko, Slezijo, Moravsko in Ogrsko. Vaclav, ki se je sam za svoj obstanek bal, je šel Slezakom na pomoč; toda prepozno. Henrika pobožnega, kneza Slezkega so bili Mongoli uže popolnemu premagali. Po odhodu divjih Mongolov pa se je ponovila vojska med Česko in Avstrijo, ker je hotel Friderik svojo ujno nemškemu cesarju v zakon dati. Končala je českemu kraljiču na korist. — Ker je starejši sin Vaclava I. Vladislav še pred svojim očetom umrl, nasledoval ga je njegov mlajši sin Přemisl Otakar II.

Pregled ogrske zgodovine do izmrenja vladarske rodovine arpadovske.

(l. 1301.)

Po razzodilnej bitki na Likinem polji so Madjarji odjenjali napadati in pleniti nemške dežele, ter se sčasom bolj vredenega življenja privadili, ktero je prava podlaga vsega človeškega napredka. Vrhovna oblast pri Madjarih je bila podedljiva v rodbini Arpadovej. Uže v 10. stoletji razširjalo se je krščanstvo in ž njim zapadna omika na Ogrskem; vtrdilo in vkoreninilo pa se je stoprv pod Gejzo, in še bolj pod njegovim sinom Štefanom (pred sv. krstom Vajk imenovanim), posebno ko se je ta z Gizelo Bavarsko, sestro cesarja Henrika II. bil poročil. Štefan je vstanovil 10 vladikov in z metropolitansko cerkvijo v Ostrogonu (Gran-u), potem mnogo samostanov in bolnišnic celó v Rimu in Jeruzalemu.

Rodovinsko drevo Arpadovcev:

Gejza, † 997.		Vazul		
hči, žena Otona Urseolija.	ŠTEFAN 997—1038.	ANDRAŠ. 1058—1061.	BELA. 1061—1063.	Levanta,
PETER 1038—1058.	Emerik.	SALOMON, 1063—1084. ž. Judita, hči Henrika III.	Gejza. 1063—1077.	LADISLAV. 1077—1095.
		KOLEMAN. 1095—1114.		ALMUS.
		Ladislav. 1114—1131.	ŠTEFAN II. Boris. 1131—1141.	BELA II. SLEPI. 1131—1141.
		Gejza II. 1141—1161.	LADISLAV. 1161—1163.	Štefan IV. protikralj Štefan III.
		ŠTEFAN III. BELA III. Gejza. 1163—1172. 1172—1196.		
		EMERIK ANDRAŠ II. 1196—1204. 1204—1235.		
		Ladislav † 1205.		

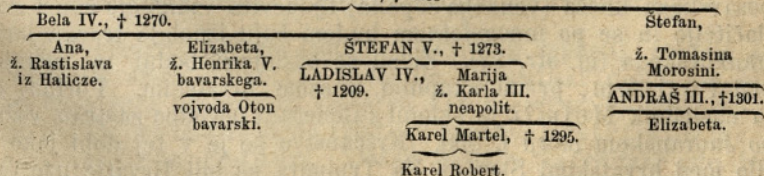
Leta 1000 je podelil cesar Oton III. Štefanu kraljevi naziv, papež Silvester II. pa je poslal pobožnemu vladarju dragoceno zlato krono ter mu dal častni naziv „kralj apostolski“. Vrh tega je podelil papež Štefanu in njegovim naslednikom prevažne pravice. Postavil ga je za svojega namestnika na Ogrskem, ter dovolil, da se sme v znamenje te časti papeževi križ pred njim nositi. Od tod tudi dvojnati križec v grbu ogrskem. Ogrski kralj tedaj nij imel le pravice vladikovine vstanovljati, ampak je tudi nadzorovati in škofo va-nje postavljati. S to krono so bili vsi naslednji kralji ogrski kronani in še danes ima avstrijski cesar, kot kralj ogrski, naziv „apostolsko Veličanstvo“. Pa ne le na cerkvenem, ampak tudi na političnem polju deloval je Štefan neutrudeno. Kakor Vaclav na Českem, tako je vstanovil Štefan I. na Ogrskem državo enoto s tem, da si je podvrgel posamezne kneze rodovne. Tej zedinjeni državi je dal Štefan po bavarskem in frankovskem zgledu izdelane postave, s katerimi je divje pastirske Madjarje vrstil med omikane narode zapadnega sveta. In da bi se omika tem hitreje povzdignila, pospeševal je kralj na vso moč naseljenje ptujih poljedelcev in obrtnikov po Ogrskem, ter sklical mnogo učenjakov in umetnikov v deželo. Ogrsko je razdelil v komitate (županije) po zgledu nemške razdelitve v okrajine (Gaue). Prvo stopnjo med dvorskimi uradniki je imel palatin. Ta nova ustava je vzročila sicer veliko nezadovoljnost med Ogri, pa Štefan je srečno premagal vse upornike. V veliko nesrečo je bilo Ogrske, da je Štefanov sin Emerik, ki bi bil nadaljeval njegovo delo, še pred očetom umrl. Ker Štefan nobenih postav za dedinsko nasledstvo nij bil dal, nastale so po njegovej smrti pogubljive notranje borbe in vstaje, ki so zadrževale notranji razvoj ogrske države.

Štefana je nasledoval (l. 1038.) njegov razujzdani in nesposobni sestranec Peter, kterega so Ogri kot ptujca (Benečana) jako črtili. Zoper njega se vzdigne narodno-poganska opozicija, ga pahne raz prestola ter nekega Abota za kralja izvoli. Pregnani Peter beži v Vzhodno mejno grofijo k svojemu svaku Adalbertu, ki ga vljudno sprejme. V zvezi z Adalbertom napade zdaj nemški cesar Henrik III. Ogrce ter je popolnem premaga. Leta 1044. postavi zopet Petra na ogrski prestol, Abota pa dá vloviti in ob glavo djati. (Gl. str. 16.) Pa kmalo se zopet vzdigne narodna, poganstvu vdana stranka pod vodstvom Štefanovih sorodnikov: Andraša, Bele in Levante, zoper Petra, ga iz nova pahne raz prestola in oslepi. Vsled tega je nastala vojska z Nemčijo (l. 1050.), ki je trajala do smrti cesarja Henrika III. (l. 1056.). Stoprv cesarjeva udova Neža, ki je vladala namesto svojega nedoraslega sina Henrika IV., sklenila je (l. 1058.) mir z Ogri, ko je bil Andrašev sin Salomon, poročil se s cesaričino drugo hčerjo Judito. Toda notranje borbe trajale so še dalje, dokler nijso z Ladislavom, 1077. l., nastopile zopet bolj vrejene razmere. S prevažnimi postavami (Ladislavovim dekretom) vredil je ta zopet državo terjo pomnožil s pridobitvijo Hrva-

tije (l. 1091), katero je pa stoprv njegov naslednik dovršil. Za Ladislava polastili so se Benečani zopet dalmatinskih mest, kar je vzročilo neprestane vojske med njimi in kraljem ogrskim. Po Ladislavovej, za Ogrsko prezgodnjej smrti (l. 1095.) nasledoval je njegov strijčnik Koloman, kteremu so Hrvatje popolnem se podvrgli ter složno ga spoznali za svojega kralja (l. 1102.). Tudi Dalmacijo si je zopet podvrgel Koloman med tem, ko so Benečani vdeleževali se neke križanske vojske. Ogrska ustava se je pod njim dalje razvijala, ker je „Ladislavovem dekretu“ pridjal še nove postave. Toda uže pod njegovim vladarstvom so nastale zopet pogubljive notranje borbe, ki so trajale 60 let. V tem času je narasla moč ogrskega plemstva do nenavadnega vrhunca. Tej nasproti iskal je Andraš II. (1205—1235) si zaslonbo pri duhovščini ter sklenil prijateljsko zavezo s papežem Inocencem III. Posebno velik vpliv na vlado je imela kraljeva žena Jera, ki je vsakakor vgodovala duhovščini in Nemcem. Zarad tega je nastala vstaja ogrskega plemstva, v ktorej je bila Jera umorjena (l. 1213.). Ko je bil Andraš II. zopet mir dal svojej deželi, vdeležil se je križanske vojske v sveto deželo (l. 1217.), (gl. str. 21), iz ktorej se je pa kmalo zopet vrnil. Po svojej vrnitvi našel je državo v velikem neredu in plemstvo ga je prisililo izdati t. i. zlato pismo (l. 1222.), v kterem so ogrski velikaši (magnati) razven drugih važnih pravic zadobili prostost davka in vojaščine zunaj dežele, grajščinsko sodnjo oblast in celó nevarno pravico oborožiti se zoper lastnega kralja, ko bi oskrunil eno teh plemeniških pravic. Tudi duhovščini je moral Andraš pismeno potrditi njene dosedanje privilegije. Na ta način pa je izgubil skoro vso oblast in zgodilo se je, da je celó njegov lastni sin Bela potegnil z očetu sovražno stranko ter ga hotel raz prestola pahniti. Nekteri velikaši so ponudili celó ogrsko krono Frideriku Bojevnemu, vojvodi avstrijskemu; pa vojskina sreča je bila zdaj Andrašu vgodna. Odsihmal je vladal Andraš v miru do svoje smrti (l. 1235.). — Njegov sin in naslednik Bela IV. (1235—1270) je plemstvu in duhovščini nasproti pridobil si močno zaslonbo v meščanstvu, kteremu je na vso moč vgodoval. Sploh se je Bela neutrudljivo prizadeval zopet vrediti in vpokojiti svojo državo, pa navali divjih Mongolov zadrževali so ga v njegovem delovanji. Pod vodstvom pogumnega Batu-na poplavile so mongolske čete Poljsko, Moravsko in slednjič tudi

Rodovinsko drevo poslednjih Arpadovcev:

ANDRAŠ II., † 1235.

Ogrsko, premagale nesložne Ogre pri Mohi (l. 1241) ter strašno opustotile deželo. Stoprv čez dve leti zapustili so ti barbari, zopet proti vzhodu odrinivši, iz svojega nagiba Ogrsko. Vojska, ki je nastala zdaj med Belo IV. in avstrijskim vojvodo, končala je s smrtjo Friderika II. v bitki ob Litavi (l. 1246.). Potem se je vdeležil Bela nasledstvene vojske za babenbergovsko dedovino z Otakarjem II. ter si pridobil Štirsko, katero pa je moral kmalo Otakarju prepustiti. Bolj srečen je bil Bela pri svojem notranjem vladanju. Posebno si je prizadeval zaceliti rane, katere so Mongoli vsekali deželi. To pa je dosegel zlasti s povzdigovanjem kraljevih mest, katerim je podelil posebna mestna pravstva (z nemškim značajem) in s tem, da je sklical mnogo nemških naselnikov v deželo ter jim dal obširne svobodščine, zlasti na Erdeljskem naseljenim Saksoncem. Beli IV. je bil naslednik njegov sin Štefan V., potem Ladislav IV. in tega je nasledoval Benečan Andraš III., s katerim je pomrl možki zarod Arpadovcev na Ogrskem (l. 1301.).

Pregled hrvatske zgodovine do zedinjenja trojedne kraljevine z Ogrsko (l. 1102.)

Od bizantinskega carja Heraklija zoper ropajoče Obre na pomoč poklicani, prišli so Hrvatje (pod vodstvom peterih bratov in dveh sester) okolo leta 634. iz zakarpatskih pokrajin („Bele Hrvatije“) v Dalmacijo, Obre iz te dežele prognali ter jo (po pogoju s carjem Heraklijem) v svojo last vzeli (gl. str. 8). Od tukaj so se razprostirali Hrvatje proti severu v pokrajinah med Dravo in Savo. Vsa Hrvatija je segala tedaj proti jugu do ustja reke Cetine in do srednje Neretve, proti severu do Drave in Kolpe, na vzhodno stran do Vrbasa (?) in proti zahodu do Raše. Ločila se je iz prva v dve med seboj neodvisni kneževini: dalmatinsko in posavsko.

Skoro istočasno kakor Hrvatje zapustili so tudi Srbi svojo zakarpatsko pradomovino ter takraj Donave ob rekah Drini, Bosni in Vrbasu, po izgnanji tù naseljenih Obrov se naselili.

Več stoletij so živeli Hrvatje pod domačimi vladarji. O njih prvej zgodovini se nam le malo poroča, toliko vemo, da so za časa kneza Porge sprejeli krščanstvo. S Karlom Velikim se pa začenja jasnejša doba hrvatske zgodovine. Proti koncu 8. stoletja prišli so Hrvatje pod frankovsko vrhovno vlado in Karel Veliki jih je podstavil pod oblast furlanskega mejnega grofa, ki je pa jako surovo in grozovito ravnal s podložnimi Hrvati. Ti se l. 819. pod vodstvom posavskega kneza (velikega župana) Ljudevita vzdignejo zoper svoje tlačitelje in se po mnogoletnem hudem boju iznebijo trdega jarma frankovskega (gl. str. 12). Živeli so odslej svobodni in zedinjeni pod Porinom, prvim skupnim knezom hrvatskim. Porinov sin in naslednik Mojmir je sklenil z Benečani pogodbo zastran voznje po Jadranskem morji l. 838. Krščanstvo se je v tej dobi jako širilo med hrvatskimi Slovani. Za Trpimira so bili Hrvatje uže tako

močni, da so brez težave odbijali napade sosednjih Bolgarov in da je bolgarski knez Boriš celó prijateljsko zvezo sklenil s Trpimirom. Ta mogočnost je dosegla pod Trpimirovim sinom Krešimirom I. svoj vrhunec, potem pa je jela moč hrvatske države vsled domačih prepirov pešati. — Leta 899. je prišla posavska Hrvatiya po večem pod madjarsko oblast; poslednji knez jej je bil Braclav. Za Tomislava okolo leta 914. je bil cerkveni zbor v Spljetu, ki je prepovedal glagolitsko liturgijo ter latinske obrede vpeljal. Vkljub vsem prepovedim in zaprekam se je glagolitska liturgija vendar ohranila še dolgo časa. — Držislav je bil prvi postavni kralj, ker je dobil od grškega carja Vazilija znamenja kraljevega dostojenstva (l. 990.). Držislav je tudi pridobil Bosno, ako nij uže za njegovega prednika Krešimirja Petarja II. prišla pod hrvatsko oblast. V vojski z Benečani je bil Držislav nesrečen. Beneški vojvoda je spravil pod svojo vrhovno oblast primorska mesta ter si priložil naziv „dux Dalmatiae“. Krešimir Petar IV. „Veliki“ je s pomočjo splejtskega nadškofa zopet pod svojo oblast dobil pomorska mesta dalmatinska ter imenoval se kralja hrvatskega in dalmatinskega. Za njega je dosegla hrvatska država vrhunec slave, po njegovej smrti pa je vsled nesrečnih bojev z Normani in Benečani in vsled domačih homatij bolj in bolj slabela. Dovršenega propada je rešil državo Zvonimir. Ta se je popolnem odtegnil vrhovne oblasti bizantinske in si od papeža Gregorja VII. izprosil znamenja kraljevega dostojenstva (l. 1076.). Doba njegovega vladarstva bila je ena najsrečnejših v zgodovini hrvatskeje. Ko je s Stjepanom II. bila pomrla kraljeva rodbina (l. 1090.), nastale so notranje borbe za nasledstvo, dokler nij najmogočnejša stranka (ogrskega kralja) Ladislava Svetega za kralja izvolila. Ta pride z vojsko nad Hrvate, pa si jih le nepopolnem podvrže. Vendar se je uže Ladislav imenoval tudi kralja Hrvatije, Slavonije in Dalmacije. Za Hrvatijo je vstanovil Ladislav vladikovino zagrebško. Njegov naslednik Koloman je nadaljeval vojsko z nesložnimi Hrvati, ki se mu so leta 1102. podvrgli, ter ga za kralja izvolili. Vendar tega nijso storili brez vsake pogodbe. Moral jim je namreč obljubiti za se in za svoje naslednike, spoštovati svobodo in pravice hrvatskega naroda ter nikakoršnega davka ne pobirati po Hrvatskem. Tudi vojakov ne sme ogrski kralj od Hrvatov več zahtevati nego 120 konjikov, ktere mu pošlejo Hrvatje do Drave na svoje stroške, črez Dravo pa na njegove.

Nasledstvena vojska in Přemisl Otakar II. (1246 – 1282.)

Ker Friderik Bojevni lastnih dedičev nij zapustil, nastale so po njegovej smrti neskončne homatije. Avstrijski deželi ste bili dolgo časa brez postavnega vladarja. Ta nesrečna, viharna doba, ki je trajala od leta 1246. do 1252., se imenuje avstrijsko medvladje ali interregnum. Deželi Avstrija in Štirsko ste bili

tedaj zopet nemškej državi pripadli in cesar Friderik II. jima je postavil posebne upravnike, ki so ju upravljali. Poslal je najprvo Otona Ebersteinskega kot cesarskega namestnika na Dunaj, in povzdignil je to mesto iz nova na stopnjo svobodnega, neposrednje nemškemu cesarju podvrženega mesta. Od tod je gospodoval Oton Avstrijcem in Štircem in ljudstvo kakor plemstvo je bilo zadovoljno ž njegovo vlado. Vse je bilo v redu. Pa možki zarod babenbergovski ste preživeli dve ženi, Margarita, sestra poslednjega vojvode in Jera, njegova ujna. Prva je bila poročena s Henrikom (VII.), sinom Friderika II., s katerim je imela dva sinova, Friderika in Henrika; druga pa z Vladislavom, kraljičem českim. Opiraje se na mali privilegij cesarja Friderika I., prisvajali ste si zdaj obe pravico do nasledstva v vojvodstvih. Prvi, ki se je s svojimi tirjatvami oglasil, bil je Vladislav, okrajni grof moravski, najstarejši sin Vaclava I., kralja českega, kateremu je njegova žena Jera izročila svoje dozdevne pravice do Avstrije in Štirskega. Jerini mož je sicer kmalo potem umrl (3. jan. 1247. l.), pa rimski papež se je vendar poganjal za Jero, odkar mu je bila obljubila, se ž njemu vdanim možem poročiti in staufsko stranko v Avstriji popolnem zatreti. Zdaj pa je prišla Margarita, sestra Friderika Bojevnega in udova rimskega kralja Henrika VII., v Avstrijo in tirjala za svojega sina Friderika nasledstvo v vojvodstvu. V Hainburg-u, kjer je po smrti svojega moža bivala, stopila je v zvezo s plemenitniki dežele ter si kmalo tako močno stranko med njimi pridobila, da je prosila nemškega cesarja, naj bi njenemu starejšemu sinu Frideriku podelil Avstrijo in Štirsko. Pa te prošnje nemški cesar nij uslišal, ampak ločil je upravo obeh vojvodstev, ter postavil Avstriji Otona Bavorskega, Štirškej pa Majnharda Goriškega, za deželnega poglavarja. Ta ločitev pa je bila kaj nesrečna. Štajerci, katerim je Majnhard krepko vladal, so sicer zvesti ostali Frideriku; pa ne tako Avstrijanci. Jera, udova Vladislava, okrajnega grofa Moravskega, se je bila med tem po papeževež želji poročila s Hermanom Badenskim, največim nasprotnikom staufske stranke, ter mu izročila svoje dozdevne pravice do Avstrije in Štirskega. Ker je Oton Bavorski le mrzlo opravljal svoje namestništvo, posrečilo se je Hermanu, pridobiti si majhno stranko v Avstriji, ktera mu je k vladi pripomogla. Pa njegova vlada je bila jako nesrečna za deželo. Za njega je pridrl Bela IV.,

Rodovinsko drevo poslednjih Babenbergovcev:

LEOPOLD VI. 1198—1230.

MARGARITA,	{	Friderik, † 1251. Henrik.	Henrik	FRIDERIK.	Konstancija
1. zakon: Henrik VII., sin Friderika II.			† 1227.	1230—1246.	por. s Henrikom mišenskim.
2. zakon: Otokar II.			Jera zar.		
			1. zakon: Vladislav Česki		Albert. Ditrich.
			† 1247.		
			2. zakon: Herman Badenski	{	sin Friderik Badenski
			† 1250.		† 1268.
			3. zakon: Roman knez halicki, vnuk Bela IV.		Neža.

kralj ogrski, v deželo ter jo v daljo opustotil. Pri lahkomišlnem njegovem vladanji bila bi Avstrija gotovo propadla, pa zgodna in nagla smrt Hermanova jo je obvarovala te nezgode. Umrl je namreč 2. oktobra 1250. l. (brž ko ne vsled zavdaje), zapustivši sina Friderika, poznejšega prijatelja Konrandina Staufskega, s katerim je ta tudi delil poslednjo osodo. S tem je bežala zdaj Jera, udova Hermanova, v Mišnje. Ob enem pa je umrl tudi cesar Friderik II. ter postavil v svojej oporoki svojega vnuka Friderika, najstarejšega sina Marjetinega, za dediča v Avstriji in na Štirnem; pa tudi ta je uže drugo leto umrl, še predno se je zamogel vtrditi v svojem posestvu.

Med tem pa je vladala v Avstriji strašna anarhija. Ropanje in morjenje je bilo na dnevnem redu, kajti dežela nij imela sodnika, ki bi bil skrbel za notranji mir, za varnost posestva in življenja. V tej veliki nadlogi so sklenili deželni velikaši, od nemškega cesarja v nemar puščeni, sami si izvoliti svojega vladarja. Imenitni poslanci so se napotili k mejnemu grofu Henriku Mišenjskemu, izprositi si od njega enega sina za vladarja. Pa ko so avstrijski poslanci gredé skozi Česko tudi v Prago prišli, jih je kralj Václav I. prav prijazno in ustrezljivo sprejel ter je bogato pogostil. Pozvedel je tudi namen njih poti ter je pregovoril domov se vrniti in njegovega sina Přemisla Otakarja II. velikašem nasvetovati za vladarja. To so poslanci tudi storili, in ker je nadloga deželina zahtevala hitre in zdatne pomoči, ktere so si pa le od močnega kneza nadjati zamogli, privolili so tudi stanovi avstrijski in svetovalstvo dunajsko, da se izvoli Přemisl Otakar II. za deželnega vladarja. Tako je dobila Avstrija vladarja, ki je po svojih duševnih zmožnostih, svojej mogočnosti in premožnosti prekosil vse kneze svoje dobe. Prva naloga mu je bila, notranje razmere svoje nove dežele zopet vrediti, za kar je pogostoma skliceval državne zборе. Da bi si pa tudi pridobil neko dedinsko pravico, oženil se je z uže postarano Margarito, sestro Friderika Bojevnega.

Ko si je bil Otakar vtrdil svojo oblast v Avstriji, skušal je pridobiti si tudi Štirnko, drugi del dedine babenbergovske. Toda Štajerci ga nijso hoteli, ampak izvolili so si drugega vojvodo, namreč Henrika, sina Otona Bavarskega. Med tem se je bila tudi Jera poročila z nekim vnukom Bele IV., ter izročila kralju ogrskemu svoje dozdevne pravice do Avstrije in Štirne. Upiraje se na te, pridere zdaj Bela IV. z vojsko na Štirnko in posede to deželo. Vsled tega nastane vojska med Belo in Otakarjem, ki se končá slednjič z mirom Budimskim (l. 1254.). Otakar si obdrži Avstrijo, ogrski kralj pa Štirnko. Pa ta mir nij trajal dolgo časa; ker so Ogrji jako samovoljno gospodarili na Štirnem, nastala je velika stranka, ki je tlačitelje deloma pregnala, deloma pomorila pa Otakarja v deželo poklicala. Tako se je spet ponovila vojska med njim in Belo IV., v kterej so bili Ogrji tako določno premagani, pri Kresenbrunu ob Moravi, da se je Bela za se in za svojega sina odpovedal Štirne (l. 1260.). V spomin na to bitko

je vstanovil Otakar na istem mestu Moravskega polja mesto Marchegg. Belova naslednika Štefan V. (l. 1271.) in Ladislav IV. (l. 1273.) sta sicer skušala zopet si pridobiti Štirsko, pa Otakar ju je srečno premagal. Ker je bil Otakar uže tako mogočen, da dedinske pravice nij več potreboval, ločil se je samovljno od svoje žene Margarite ter se poročil s Kunigundo, vnukinjo Bele IV., in celó papež nij nasprotoval temu vedenju. Rihard Kornvalski, novi nemški kralj, pa toval je v fevd podelil Avstrijo in Štirsko. Posluževaje se tedanjih homatij v nemškej državi, razprostiral in vtrjeval je Otakar svojo oblast. Tako s pridobitvijo Koroške. Ulrik III., poslednji vojvoda te dežele postavi, ker je bil brez zaroda, svojega strijčnika Otakarja za dediča (l. 1268.). Po Ulrikovej smrti si je sicer njegov brat Filip, nadškof solnogradski, prisvajal to dedino, pa Otakar ga srečno premaga in posede deželo. K Koroškej pa je spadal ondaj tudi velik del Kranjske s Furlanijo in „Histerrichom“.

Koroška dežela je bila za časa rimskega vladarstva velik del Norike. Obsegala je blizo današnje Koroško, Štajersko (razven vzhodnega roba), Kranjsko do panonske meje in kos Tirolskega. Svoje ime ima od slovanskih Korontanov, ki so brž ko ne uže za Rimljanov tú bivali in po razpadu zahodno-rimske države od lastnih — slovanskih knezov — bili vladani. Po solnogradskih in pasovskih škofih razširjalo se je krščanstvo po deželi. Okolo konea 6. stoletja živeli so Korontani pod nemilim jarmom obrovskim. Vrh tega so jih neprestano napadali boja- in ropateljni Bavarci, severo-zahodni njih sosedje (gl. str. 10). V prvej polovici 7. stoletja jih je otél Obrom slovanski kralj Samo (gl. str. 8), in njih deželo združil s svojim kraljestvom. Po Samovej smrti so se korontanski Slovenci nekaj časa zopet sami vladali, ali zgodovina nam žalibog o nobenem vojvodi te dobe še imena nij ohranila. — Leta 748. morali so Korontani pripoznati frankovsko vrhovno oblast. Po zmagi Karla Velikega nad Obri prišlo je Koroško z drugimi sosednimi deželami vred popolnem pod frankovsko vlado in je dobilo zdaj mnogo nemških naselnikov. Korontani so obdržali sicer svoje domače poglavarje, kneze in župane, pa bili so pod nadzorništvom bavarskih kraljevih namestnikov. Prvi bavarski namestnik („praefectus Baiovariae“), ki je poslovanje slovanskih poglavarjev nadzoroval, bil je Gerold, Karlov svak, do leta 799. Ko se je bil bavarski vojvoda Henrik Prepirljivi spuntal zoper svojega cesarja, vzel mu je Oton II. njegove dežele ter Koroško ločil od Bavarije (l. 976.). Ta ločitev pa je stoprv po Henrikovej smrti (l. 995.) bila definitivna. Koroško je dobil frankovski grof Oton Vormsfeldski. Njemu je bil naslednik (okolo 1005. l.) sin Kuono ali Konrad, ki se je zoper voljo cesarja Henrika, poročil z Matildo, hčerjo Hermana II., vojvode švabskega. Zato je bil njegov sin od nasledstva izključen in dobil je deželo Adalbero Eppensteinski, ki je imel pod seboj tudi Veroneško, Furlansko, Kranjsko, Slovensko krajino in Istro (1012 l.) Ko je bil Adalbero leta 1035. odstavljen, jelo je Koroško zopet pogostem menjati svoje gospodarje.

Po smrti cesarja Henrika III. podelila je njegova uдова Neža Koroško švabskemu grofu Bertholdu iz Zähringen-a (1060—1073), pa uže l. 1073. mu je Henrik IV. to deželo odrekel ter jo Markvardu Eppensteinskemu, sinu Adalberovemu, kot dedičen fevd podelil. Markvard je upravljal do l. 1076.; njemu je bil naslednik sin Liutpold in temu od leta 1090. njegov brat Henrik II., ki je zraven Koroškega dobil še Istro. S tem Henrikom je izmrl rod Eppensteincev (l. 1122.) in Koroško je dobil Henrik III., grof Sponheimski. Njemu je bil (l. 1130.) naslednik njegov brat Engelbert, ki je Istro zopet pridružil Koroškej. Med korontanskimi vojvodami iz rodovine Sponheimske se je posebno odlikoval Bernard (1201—1256), ki se je, kakor tudi nasledniki nje-

govi, „gospod na Kranjskem“ imenoval. Bil je mož vedno „židane“ volje, od kterega se je marsiktera kratkočasna pripovedka dolgo časa ohranila med ljudstvom. Da je bil z Judito, hčerjo svojega vrstnika Premisla Otakarja I. poročen, to je bilo pozneje za Koroško velike važnosti. Bernardov sin in naslednik Ulrik III. se je imenoval „po božjej milosti vojvoda koroški, gospod Kranjskega in in Slovenske krajine“. Ž njim je izmrla rodovina Sponheimska, leta 1269.

Kranjska dežela („Carnia“ ali „Carniolia“, v starih listinah tudi „Chraina marchia“ imenovana), je dobila najpoznejše v drugej polovici 6. stoletja svoje slovenske prebivalce, med kterimi so se majhni keltijski ostanki kmalo porazgubili. Kot del vojvodine Furlanske, spadala je dežela del časa k državi Longobardovskej v Gorenjej-Italiji. Po razdelitvi vojvodine Furlanske (l. 827.), pokazuje se Kranjska dežela kot samostalna krajina ali „marka“, ki je pa bila večasi vojvodini Koroškej pridružena. Pozneje je imela svoje lastne vladarje, ki so stolovali v Goričah pri Kranji ter se „mejni grofje kranjski“ imenovali. — Leta 1077. je podelil cesar Henrik IV. Notranjsko kot državni fevd oglejskemu patriarhu Eberhardu. Konkurenti oglejskih patriarhov na Kranjskem so bili brizinški škofje, ki so imeli tu razven Škofje Loke še druga obširna posestva. Velik del teh posestev je kupil leta 1229. babenbergovec Leopold VI. od brizinškega škofa Gerolda; njegov sin in naslednik Friderik II. Bojevni, se je uže imenoval „gospod na Kranjskem“ in je bil v resnici najmogočnejši gospod v deželi. Po izmrenji Babenbergovcev (l. 1246.) je bila dežela jako razkosana. Goriški grof Majnhard I. (II.), oglejski patriarhi, brizinški škofje in sponheimski vojvode Koroški, nahajajo se vspored kot „gospodje na Kranjskem“. Jedro dežele pa so imeli v posesti Sponheimovci, kterih naslednik je bil Premisl Otakar II. (l. 1269.).

Po teh pridobitvah, k kterim mu je bil pripomogel tedanji razpad nemške države, je bil Otakar naj mogočnejši vladar v Evropi; kajti vladal je ne samo Česko (po smrti svojega očeta l. 1253.) in Moravsko, ampak tudi Štirsko, Koroško in Kranjsko — od krkonošnih gor do Jadranskega morja. Skrbel je pa tudi za notranje blagostanje svojih dežel; povzdignil je poljedelstvo, obrtnost in kupčijo; vredil denarstvene zadeve in pospeševal znanstva in umetnosti. Mnogim mestom na Českem in Moravskem je podelil posebna mestna pravstva po nemškem, veči del devinskem (magdeburškem) zgledu. Ker je pa tudi vseljeval nemške naselbine po mestih in deželi ter kratil domačinom njih pravice, vzročil je sovraštvo in razpor med Čehi in Nemci, kar je prinašalo s časom jako škodljive nasledke.

Nij se tedaj čuditi, da se je Otakar, po smrti kralja Riharda, poganjal celó za nemško krono; ali nemški knezi izborniki nijso hoteli tako mogočnega kneza za svojega vladarja, izvolili so si raji manj mogočnega grofa Rudolfa Habsburgovca (l. 1273.). V volilni pogodbi pa se je moral novo izvoljeni kralj zavezati, vse one državne fevde nazaj tirjati, ktere si je po odstavi cesarja Friderika II. (l. 1245.) ta ali oni nemški knez nepostavno pridobil. Zahteval je tedaj Rudolf od Otakarja, naj se odpové izpraznjenih državnih fevd Avstrije, Štirske, Koroške in Kranjske, ter poprosi za novo podelitev Česke in Moravske. Pa Otakar niti spoznati nij hotel Rudolfa za nemškega kralja in si tedaj tudi zmenil nij za njegove pozove. Zatoraj ga Rudolf prekličče (v Augsburgu leta 1275.) in osebno z vojsko napade (l. 1276.). Nagloma si podvrže južna vojvodstva do Donave in se napoti proti Dunaju. Pa v tej zadregi je Otakar pripravljen pogoditi se z nemškim kraljem ter se odpové

vseh vojvodstev razven Česke in Moravske. V zadnjih dveh deželah pa ga Rudolf iz nova slovesno potrdi (na Dunaji 25. novembra 1276. l.). Pa te zgube in ponižbe Otakar ne more pozabiti, ponovi tedaj vojsko uže drugo leto. Ta naj odloči, bo li Avstrija odsihdob slovanska ali nemška država. Pri Jedenspeugen-u na Moravskem polji se vname ljut razsodilen boj; Otakar se sicer bojuje s prečudovitim junaštvom pa izdan od Milote, poveljnika moravske vojske, — zgubi bitko in življenje (1278). Rudolf pridere zdaj na Česko in Moravsko pa sklene pogodbo z Vaclavom II., sinom Otakarjevim, po kateri si ta obdrži Česko in Moravsko in se izvrši uže z Otakarjem (1276. l.) izgovorjena poroka Vaclava z Juto, hčerjo Rudolfovo in kraljiča Rudolfa z Nežo, kraljčino česko.

Upravo pridobljenih dežel je izročil Rudolf I. 1276. svojemu zetu Ljudevitu, vojvodi bavarskemu, pozneje (l. 1281.) pa svojemu sinu Albrehtu. Uže leta 1282. pa so mu knezi izborniki dovolili Avstrijo, Štirsko, Koroško in Kranjsko podeliti svojim sinovoma Albrehtu in Rudolfu, kar se je izpolnilo v Avgsburgu 27. grudna l. 1282., ko je Rudolf svoja sinova slovesno postavil v te dežele.

Pa prebivalci avstrijski z dvovlado nezadovoljni, prosijo Rudolfa, naj jim samo Albrehta kot edinega vladarja prepusti. To željo jim Rudolf spolni, svojega mlajšega sina pa z neko letnino odškoduje. Samo Koroško je moral Albreht uže l. 1286. odstopiti Majnhardu Tirolskemu, ki je bil Rudolfu v vojski z Otakarjem krepko pomagal. Albreht je podedoval za svojim očetom tudi stara posestva habsburška, raztresena po Švajci, Alzaciji in po Švabskem, ki so se od sedaj avstrijske Prednje dežele imenovala. — Majnhard je bil potomec goriških grofov. Njegov oče Majnhard I. je podedoval za svojim tastom Albrehtom, grofom Tirolskim (l. 1254.) Tirolsko.

Po njegovej smrti ga je nasledoval starejši sin Majnhard II. na Tirolskem (l. 1258.), mlajši, Albreht, pa na Goriškem.

III. Doba.

Vlada Habsburgovcev do zedinjenja Ogrske in Česke z Avstrijo pod Ferdinandom I. (1282—1526).

Albreht I. († 1308.)

Iz prva se je Albreht mnogo bojeval z upornimi velikaši svojih dežel, posebno z Dunajčani, ktere si je pa s svojo srčnostjo kmalo vpokoril. Dunaj je uže v tretje nehal biti svobodno neposrednje nemškemu cesarju podvrženo mesto, pa bil in ostal je odsihdob glavno in stolno mesto avstrijske države. — Po smrti svojega očeta Rudolfa (15. jul. l. 1291.) bil si je Albreht v svesti, da ga knezi

izvolijo za nemškega kralja. Pa dasiravno je bilo več glasov zanj, vendar je dosegel Gerhard, nadškof monguntski, da je dobil večino glasov njegov bratranec Adolf, grof Nasovski. Ker so pa nemški knezi z Adolfom kmalo bili nezadovoljni, izvolili so mu l. 1298. Albrehta za protikralja. Albreht premaga in ubije (?) svojega nasprotnika v bitki pri Göllheim-u ter se vzdigne na nemški prestol (2. jul. 1298. l.). Kakor si je v svojih vojvodstvih prizadeval povzdigniti vojvodsko oblast deželnim velikašem nasproti, tako je tudi kot nemški kralj povekšal in vtrjeval kraljevo oblast prevzetnim knezom nasproti, opiraje se na mesta in od leta 1303. tudi na papeža.

Naj bolj si je pa prizadeval Albreht razširjati in pomnoževati svoja rodovinska posestva in dosegel je celó, da so Čehi, ko je bil z Vaclavom III. pomrl ves premislidski rod (l. 1306.), izvolili njegovega sina Rudolfa, poročenega z Elizabeto, udovo Vaclava II. za kralja Češkega. Ker je pa Rudolf uže drugo leto umrl (l. 1307.), povzdignili so česki stanovi Henrika, sina Majnhardovega, vojvodo koroškega in grofa tirolskega, moža Vaclavove hčere Ane, na kraljevi prestol.

Ko je bilo vse prizadevanje Albrehtovo, svojega mlajšega sina Friderika Čehom za kralja vsiliti, brez vspeha, podal se je na Švabsko in na svoja dedinska posestva v Švajci, z namenom, na nova vojsko zoper Čeha se pripravljati. Pa med potjo je bil od svojega strijčnika Ivana, sina svojega brata Rudolfa, blizo Habsburgovskega rodovnega gradu napaden in umorjen (l. 1308.). Od hinavskih prijatelov podhujskan, zahteval je ta namreč od svojega strijca in oskrbitelja Albrehta, naj mu izroči njegovo očetinstvo, vojvodstvo Švabsko. Pa ta mu prošnjo odbije ter ga spodobno zavrne, da je še premlad za vladanje. Ivan pa, mislé, da si hoče Albreht popolnem pridržati te posestva, se zaroti zdaj z več plemenitaši zoper svojega strijca ter ga (l. 1308.) zavrtno umori. Zbog tega zločina ga imenuje zgodovina Ivana paricido t. j. „očetomorca“.

Poznejšnje pripovedke vežejo z zgodovino Albrehta I. osvobodnje Švajce. V švajcarskih kmečkih občinah pri Vierwaldstätter-skem jezeru, imeli so Habsburgovci od konca 12. stoletja mnogo vajdskih pravic. Pa uže leta 1240. odvezal je cesar Friderik II. te občine vse podložnosti proti Habsburgovcem, tako, da so bile odslej zopet neposrednje nemškemu cesarju podvržene. Rudolf Habsburgovec je sicer svojej rodovini na novo pridobil stare pravice v Švajci, pa po njegovej smrti sklenile so kmečke občine: Švic, Uri in Unterwalden med seboj zavezo (l. 1291.) in cesar Adolf, nasprotnik Habsburgovcev, je priznal njih svo-

Rodovinsko drevo habsburgovko do razdelitve:

RUDOLF I. 1273—1291.						
ALBREHT 1298—1303.			Rudolf † 1290. ž. Neža hei Otokarja II.			
Rudolf kralj česki † 1307.	FRIDERIK LEPL. 1313—1330.	Leopold. † 1326.	Albreht II. † 1339.	Henrik. † 1327.	Oton. † 1339.	
Rudolf Vstanovnik. † 1365.	Friderik. † 1362.	Albreht III. † 1395. vstanovitelj albert. vrste.	Leopold. † 1386. vstanovitelj leopold. vrste.	Friderik.	Leopold.	

bodo. Prizadevanje Albrehta I. z vojsko zopet ponoviti stare pravice (l. 1294.) bilo je zastoj. Samo toliko je o razmerah Albrehta I. proti Švajci zgodovinsko določeno. Poznejšnja poročila o tlačnji avstrijskih deželnih oblastnikov, o prisegi na Rütli-ju (7. nov. 1307), o Tellu, o umoritvi Gesslerjevi in o splošnej vstaji in osvobodbenji Švajcarjev (1. jan. 1308) so po novejših zgodovinskih preiskavah kot pripovedke ovržena.

Albreht I. je zapustil pet sinov: Friderika Lepega, Leopolda I. „cvet viteštva“, Albrehta Modrega, Henrika Priljudnega in Otona Veselega. Njegov prvorojeni sin Rudolf, bivši česki kralj (l. 1306), pa je bil še pred svojim očetom (l. 1307.) umrl.

Friderik Lepi (1308—1330) in Leopold I. „cvet viteštva“ († 1326).

Po umoritvi Albrehta I. se je poganjal Friderik za cesarsko krono nemško; pa knezi izborniki si izvolijo raji manj mogočnega Henrika VII. Luksenburgovskega. Habsburgovska brata sta bila iz prva novemu nemškemu cesarju zelo nasprotna, ker je bil svojemu sinu Ivanu pridobil česko krono, za katero sta se ona potezavala. Česki stanovci, nezadovoljni s Henrikom Koroškim, poprosijo namreč nemškega cesarja, naj bi jim svojega sina Ivana za kralja dal. Cesar v to privoli ter pošlje Ivana z vojsko na Česko. Ta premaga Henrika Koroškega ter ga prežene iz dežele; rodovina luksenburgovska pa si tako pridobi vladarstvo na Českem (l. 1310.).

Ko sta se bila slednjič Friderik in Leopold z nemškim cesarjem spravila ter se odpovedala Česke, potrdil ju je ta v avstrijsko-štirskih in tako zvanih Prednjih deželah, to je v habsburgovskih dedovinah na Švabskem, v Alzaciji in Švajci. Friderik je vladal nad vzhodnimi vojvodstvi, Leopold pa je prevzel upravo „Prednjih dežel“. Bojaželjni Leopold je spremil celó cesarja v Italijo ter ga v ondotnih bojih krepko podpiral. Po smrti Henrika VII. je izvolila ena stranka Friderika Lepega za nemškega cesarja, druga pa Ljudevita Bavarskega. Vsled te dvojnate volitve je nastala notrajna vojska, ki je osem let razgrajala po nemških deželah.

Švajcarje, ki so bili z Ljudevitom potegnili, napadel je Leopold z veliko vojsko med tem, ko se je Friderik pripravljaj na vojsko z Ljudevitom Bavarskim. Pri Morgarten-u se vname ljut boj (l. 1315.) in Leopold s svojimi okornimi konjiki popolnem premagan, si komaj otme življenje. Na to sklenejo Švajcarji „večno zavezo“ v Brunnen-u in Leopold mora omenjene švajcarske okrajine kot nemške države neposrednje priznati. Še bolj nesrečen pa je bil njegov brat Friderik na Nemškem. Ljudevit ga je pri Mühldorf-u na Bavarskem popolnem premagal ter ga z njegovim bratom Henrikom v jetništvo odpeljal. Leopold je bil sicer le en dan hoda oddaljen od bojišča, pa zamudil je na pomoč priti svojemu bratu. Zbog tega je tako žaloval, da se ga nij več videlo veselega od tega dne, in prizadeval si je na vso moč, osvoboditi svojega ljubega brata. Kmaló se mu je posrečilo razdvojiti

Ljudevita z mogočnimi Luksenburgovci na Českem in s papežem Ivanom XXII. Ivana, kralja českega je namreč cesar s tem razžalil, ker je spraznjeni brandenburški fevd podelil svojemu lastnemu sinu Ljudevitu in ker je mejnega grofa mišenskega, ženina Ivanove hčere, s svojo lastno hčerjo poročil. Papež pa, ki je ta čas v Avignon-u stoloval, se je na vse kriplje prizadeval, pribaviti nemško krono Karlu IV., kralju francoskemu. V tej zadregi se pogodi Ljudevit z v Travnici zaprtim Friderikom ter ga osvobodi s tem pogojem, da se odpove s svojima bratoma nemškej kroni. Tudi mu mora Friderik obljubiti, vrniti se v jetništvo, ko mu ne bi bilo mogoče izpolniti pogodbe. Friderik hiti zdaj na Dunaj k zvestej svojej ženi Elizabeti in ljubečemu bratu. Pa kako strašen sprejem! — Njegova žena si je bila med tem oči izjokala, Leopold pa ga je karal in zavrnel prisiljeno pogodbo. Ker je tedaj Leopold nadaljeval vojsko z Ljudevitom, vrnil se je blagi Friderik v Monako ter se iz novega Ljudevitu predstavil za jetnika. Ljudevit pa, ki je previdil, da mu mir s Friderikom le hasniti more v takej zadregi, se dela, kakor da bi ga bila premagala čudovita zvestoba Friderikova ter sklene ž njim pogodbo, po kateri naj bi odsihmal Ljudevit in Friderik skupno vladala, čegar pa knezi odborniki niso odobrili. Tudi je ostal Friderik do svoje smrti brez vsakega vpliva na državne zadeve.

Otožen in bolehen je preživel Friderik zadnje svoje dni v samotnem gradu Guttenstein-u s svojo oslepljeno ženo. Njegov sin Friderik II. (1322) in njegova brata Leopold (1326) in Henrik (1327) so bili pred njim brez zaroda umrli; nasledovala sta ga tedaj še živeča brata

Albrecht II. (1330—1358) in Oton Veseli († 1339.)

Ker ju je nemški cesar Ljudevit neprestano napadal, sklenila sta habsburgovska brata odbójno zavezo z Ivanom, kraljem českim. Ta pa je po mnogem prizadevanji dosegel, da sta se avstrijska brata v miru, dogovorjenem v Hagenau-u (l. 1330.) tudi z Ljudevitom Bavarskim spravila in ga za postavnega cesarja priznala. Zato jima pa je cesar potrdil ju pravice in posestva ter ju odškodoval z denarjem in mesti. Odsihmal sta habsburgovska brata v prijateljstvu živela z nemškim cesarjem in celó zavezo ž njim sklenila proti pretečemu razširjenji luksenburgovske oblasti. Tisti čas se je sprl cesar z Ivanom Českim zaradi Koroške in Tirolske. Ljudevit je bil namreč Henrik, vojvodi koroškemu in grofu tirolskemu, sinu Majnhardovemu, dovolil, naj ga po njegovej smrti, — ker je bil brez možkih dedičov — nasleduje njega edina hči Margarita Širokoustna. Z istim Henrikom pa je sklenil Ivan Česki pogodbo, v kateri si je Henrik za 40.000 mark srebra odpovedal Česke in svojo hčer Margarito poročil z Ivanovim sinom 8 let starim Ivanom Henrikom, kteremu so tirolski stanovi

uže za naprej spolnovali fevdno dolžnost. Po smrti Henrikovej pa je cesar, brez ozira na omenjeni privilegij, avstrijskima vojvodoma podelil Koroško in del Tirolske; drugi del Tirolske pa je hotel Ljudevit svojej rodovini pribaviti. Ker je pa tirolsko plemstvo z Margarito potegnilo, zamogla sta avstrijsanska vojvodi samo Koroško z delom Kranjske posesti. Vsled tega je nastala zdaj vojska med českim kraljem, kteremu so pomagali Ogri, in vojvodama, ktera je cesar podpiral. Pa ko se je bil cesar v tem kritičnem slučaju ž njima sprl, sklenila sta s Čehi in Ogri mir Aniški (l. 1336.), vsled ktereга je ostalo Koroško pri Avstriji, Tirolsko pa si je obdržala Margarita.

Dve leti potem (l. 1339.) je umrl Oton, zapustivši dva sina Friderika II. in Leopolda II., kterima je bil Albreht oskrbitelj. Ta se je pa malo potem s cesarjem Ljudevitom zopet sprl. Ko je bil namreč Henrik, vojvoda dolenjo-bavarski, brez dedičev umrl (l. 1340.), posedel je Ljudevit, kot njega naj bliži sorodnik njegove dežele, ktere je Albreht za svoja varovanca tirjal, ker je njuna mati Elizabeta bila sestra poslednjemu vojvodi dolenje-bavarskemu. Še važnejša pa je bila razkačenost, ki je nastala med vitelsbahsko in luksenburgovsko rodovino, ko je bil cesar nesrečni zakon Margarite z Ivanom Henrikom samovoljno razvezal in bežečo Margarito s svojim sinom Ljudevitom Brandenburškim poročil, da bi tako svojej rodovini pribavil Tirolsko (l. 1342.). Obe stranki ste si prizadevali, Albrehta za-se pridobiti; pa ta nij hotel z nobeno potegniti. Proti koncu svojega življenja se je moral Albreht še z upornimi Švajcarji bojevati, a le z majhnim vspehom; bolj srečen je bil pri pomnoževanju svojih rodovinskih posestev, deloma po ženitvah, deloma po nakupovanji. Ker je svoje dežele s prečudovito modrostjo vladal in je bil vnet za blagor svojih podložnikov, imenuje ga zgodovina Modrega. Leta 1340. je podelil dunajskemu mestu posebno mestno pravstvo. Uže v prvem letu svojega vladanja so neki zasledniki njemu in Elizabeti, ženi njegovega brata Otona, zavdali pri obedu. Ona je vsled tega umrla, Albrehta pa, kteremu so le komaj življenje rešili, lotilo se je trganje po udih, ktero ga je potem nadlegovalo celo življenje. Zbog tega so ga imenovali tudi „Hromovega“.

Tri leta pred svojo smrtjo je izdal tako imenovani hižni red, po kterem naj bi njegova sina skupno in po bratovsko vladala nerazdeljene dežele.

Za časa njegovega vladarstva obiskovale so hude nezgode Nemčijo in tudi Avstrijo. Ogromne trope kobilice so uničevale in opustotile deželo. Ne dolgo potem je nastala strašna „črna kuga“, ki je dve leti tako hudo razsajala in morila, da je tretjino vseh prebivalcev pograbila. Cele vasi so bile pomrle in po mestih je bilo mnogo hiž popolnem izpraznjenih. Samo na Dunaji je umrlo na dan okolo 500—700 ljudi. Jezo božjo potolažiti, osnovala so se družbe tako imenovanih flagelantov, to je bičevnikov. Klatili so se namreč ljudje vseh stanov v procesijah, z zakrito glavo, gorečimi svečami in bičem v roci po mestih in deželi, ter se pretepali po nagem životu. Nevedni ljudje so iz prva mislili, da je tej kugi vzrok neredni tek planetov; kmalo pa se je razširilo krivo mnenje, da so

jo Židje vzročili. Nastalo je zdaj grozovito preganjanje nesrečnih Židov po vseh mestih in trgih. Požigali so jim hiže ter je nevmiljeno klali; po nekterih mestih so je skoro popolnem zatrli. In ker zavoljo kuge nihče nij hotel polja obdelovati, pridružila se je tej morivki njena sestra — lakota.

V teh nadlogah se je skazal Albreht dobrega očeta in ljubeznjivega dobrotnika svojih podložnikov, kajti prizadeval si je na vso moč polajšati jim njih nesrečni položaj.

Rudolf IV., Vstanovnik. (1358—1365.)

Albrehtu II. je bil naslednik njegov najstarejši sin Rudolf IV., ki je v pospeševanju znanstev in umetnostij posnemal tedanjega nemškega cesarja Karla IV. Vstanovil je leta 1365. vseučilišče dunajsko, ter jel zidati imenitno stolno cerkev sv. Štefana. Zbog tega ga imenuje zgodovina vstanovnika. Kakor se je Rudolf s svojimi notranjimi napravami ohranil v spominu svojih potomcev, tako se je tudi na vso moč prizadeval povekšati čast svoje rodovine in razširjati njeno oblast. Hotel se je popolnem neodvisnega storiti od nemškega cesarja ter samostalno vladati. To doseči, pozival se je na podvrženo dokaznico tako imenovani veči privilegij (privilegium majus), po katerim bi bil cesar Friderik I., Rdečobradec podelil avstrijskim vojvodam neutesnjeno cesarsko oblast med mejami njih države in častni naziv „nadvojvoda“, kar si je Rudolf tudi v resnici prisvajal. Vsled tega se je pa sprl s svojim tastom Karlom IV., nemškim cesarjem, ki te dokaznice priznati nij hotel. Toda uže leta 1361. moral je Rudolf v miru Budejeviškem odjenjati od svojih nepravilnih tirjatev. Tudi nadvojvodski častni naziv se nij ohranil pri Rudolfovih naslednikih, stoprv Friderik III. ga je leta 1453. potrdil svojej rodovini.

Za Avstrijo naj važnejša dogodba pod vladarstvom Rudolfa IV. je pridobitev Tirolske (l. 1363.). Margarita širokoustna je bila sicer v svojej zakonskej pogodbi sorodnej rodovini dolenojbavarskej zagotovila pripad Tirolske, ako po svojem možu nobenih dedičev ne bi zapustila. Pa ko sta jej bila Ljudevit (l. 1361.) in poslej tudi njen edini sin Majnhard (l. 1363.), mož Rudolfove sestre Margarite, umrla, odstopila je Tirolsko Rudolfu IV., kar so tudi stanovni tirolski v miru Bolzanskem odobrili (11. sept. 1363). Vojska, ki je nastala vsled tega z Bavarijo, končala je s tem, da se je Bavarija (l. 1369.) za 116.000 zlatov odškodnine, odpovedala svojih pravic. Tudi Karel IV. je uže leta 1364. na velikem shodu Bernskem potrdil avstrijskim vojvodam to važno pridobitev. H krati so rodovini luksenburgovska, habsburgovska in ogrski kralj Ljudevit sklenili med seboj dedinsko pogodbo, za stran vzajemnega dedovanja, pogodbo, ki je zbog tega jako važna, ker je tako rekoč pripravljala poznejšnje zedinjenje Česke in Ogrske z Avstrijo. Tudi z Majnhardom VII., grofom goriškim sklenil je Rudolf (l. 1364.) dedinsko pogodbo, po ktorej naj bi ko-

sovi Kranjske in t. i. Slovenske krajine*) (windische Mark) po Majnhardovej smrti, ko bi brez lastnih zakonskih dedičev umrl, pripadli habsburgovske rodovini, kar se je leta 1374. tudi vresničilo.

Tirolsko je bilo za časa vsesvetnega vladarstva rimskega del Recije, današnje Predaleško je spadalo k Vindeliciji, Bistriška dolina pa k Noriki. Po razpadu zahodno-rimske države posedli so Longobardi južne pokrajine, Bavarci pa severne. Longobardi so ustanovili vojvodstvo Tridentinsko. Od 6. stoletja je spadalo Tirolsko k Bavariji in pozneje deloma k Koroškem. Leta 976. je zedinil cesar Oton I. Tridentinsko s krajino Veroneško. V 11. stoletju pa so se politične razmere tirolske popolnem predrugačile. Zlajšati in vtrditi si zvezo z Italijo, izročevali so namreč nemški cesarji važne planinske prehode in ž njimi cele grofovine svojim zvesto vdanim privržencem, zlasti pa duhovniškim knezom, na ktere so se naj bolj zanesli. Cesar Konrad II. je podelil škofu Ulriku II. tri grofovine, Tridentinsko, Bolzansko in Vintschgau-sko. Ob enem je podelil isti cesar škofu Hardwig-u grofovino Briksensko, ktereje je Henrik II. l. 1091. tudi Bistriško dolino pridružil. Razven teh duhovniških oblastnikov bilo je v deželi še mnogo drugih posvetnih samostalnih posestnikov, tako, da je za časa vojskovanja nemških cesarjev na Laškem in vestiturnega prepira imela dežela skoro toliko gospodarjev, koliker hmecev s protečemi gradovi in stražnimi stolpi. Da je moč tridentinske in briksenske vladikovine, kterima se kurska v zahodnih Tirolah še primirjati nij mogla, tako hitro propadla, bili so po večem vzrok škofje sami. Oni namreč nijso neposredno upravljali svojih grofovin, ampak izročevali so jih mogočnim posvetnim velikašem. Tako so tridentinski škofje upravo Vintschgau-a izročili grofom Tirolskim, grofovine Bolzanske podelili so polovico grofom Eppan-skim, drugo polovico pa so skupno upravljali z grofom Tirolskim. Samo upravo Tridentinske grofovine so si popolnem pridržali. Briksenski škofje pa so celó vse svoje grofovine podelili enej rodovini, razdeljenej v dve vrsti, v vrsto grofov Wolfratshausen-skih in Ambraških in v vrsto grofov iz Andeksa. Po preklicbi Henrika Leva (l. 1180.) zadobili so vsi ti grofje svobodo, to je, bili so neposrednje nemškemu cesarju podvrženi. Odsihdob odlikovali so se najbolj Tirolski grofje, — po svojem dedinskem gradu poleg Adiče tako zvan — in pa bavarski grofje iz Andeksa. Zadnjim je cesar Friderik I. (pod Bertholdom III.) podelil vojvodsko dostojenstvo in imenovali so se odsihmal po mestu Meran-u na Tirolskem: vojvode Meranski. Ko je bila ta rodovina leta 1248. z Bertholdovim vnukom Otonom II. pomrla, pripadel je velik del njenih posestij Albrehtu III., grofu Tirolskemu. Temu gre zasluga zedinjenja Tirolske dežele v eno politično celoto. Ker je Albreht III. leta 1253. brez lastnih dedičev umrl, bil mu je naslednik njegov zet Majnhard III. Goriški. Njegovemu sinu, Majnhardu IV. pa je podelil cesar Rudolf Koroško in del Kranjske. Henrik, Majnhardovi sin je dobil — pa le za malo časa — Česko (l. 1306.); tega pa je nasledovala omahljiva in odurna njegova hči Margarita, ki je slednjič Tirolsko Avstriji odstopila (l. 1363.). Ker Rudolf lastnih dedičev nij zapustil, nasledovala sta ga njegova ga preživeča brata

Albreht III. (1365—1395) in Leopold III. (1365—1386).

Albreht III. in Leopold III. sta bila tako različnega mišljenja in prizadetja, da jim nij bilo mogoče dalje časa skupno vladati. Albreht je ljubil mir in pobožno premissljevanje ter se pečal rad z znanstvi, Leopold pa je bil junašk in bojaželjen. Po smrti Albrehta

*) Slovenska krajina (slovenska stran, Windische Mark) je obsegala v 11. stoletju dolenjo polovico Štajerskega ali mariborsko in celjsko kresijo z delom Kranjskega.

Goriškega (l. 1374.) so vsled leta 1364. z Majnhardom izgovorjene dedinske pogodbe kosovi Kranjske in Slovenske krajin pripadli vojvodoma avstrijskima. Ko sta bila vojsko zarad Tirolske z Štefanom Bavarskim končala (l. 1369.), delila sta zoper hižni red Albrehta II. dežele med seboj. Albreht je dobil Avstrijo, Štirska, Koroško in Slovensko krajino; Leopold pa tako imenovane Prednje deže. Ker pa Leopold s to delitvijo nij bil zadovoljen, odstopil mu je Albreht leta 1340. tudi Štirska in leta 1380. vse druge deže razven Avstrije. Od tedaj so se ločili Habsburgovci v dve vladajoči vrsti, v avstrijsko-albertinsko in štirska-leopoldinsko vrsto. Premedeni cesar Karel IV. je z veseljem odobril to razdelitev, kajti vedel je, da se mogočna Avstrija s tem le sama slabí.

Vlada Habsburgovcev po razdelitvi.

A. Albertinska vrsta.

Albreht III. „s kito“ je bil jako miroljuben; bojeval se je le, če ga je neogibna potreba k tem prisilila. Skrbel je za notranji mir in red svoje deže ter kaznoval roparske velikaše, kalilce deželnega miru. Razširil je dunajsko vseučilišče in sezidal laksenburški grad, kjer je tudi 1395 umrl. Po Leopoldovej smrti (pri Sempah-u 1386) bil je tudi oskrbiteelj njegovih sinov.

Albreht IV., Potrpežljivi. († 1404.)

Po smrti Albrehta III., ki je zapustil edinega sina Albrehta IV., zahteval je Viljem I., iz leopoldinske vrste, kot naj starejši Habsburgovec, zedinjeno vladarstvo, opiraje se na hižni red Albrehta II. Ker pa tudi Albreht nij bil zadovoljen s to razdelitvijo, sklenila sta bratranca med seboj pogodbo, po kateri je Albreht k Avstriji še Kranjsko dobil. Albreht je bil jako pobožen in romal je celó leta 1400. v Jeruzalem, kar ga je v očeh njegovih vrstnikov tako povzdignilo, da so ga od tedaj „čudež sveta“ (mirabilia mundi) imenovali.

Pri prepiru med Luksenburgovci obnašal se je Albreht kaj previdno. Ko mu je bil namreč Sigismund, kralj ogrski, vjetega

Rodovinsko drevo Albertincev in Leopoldincev:

ALBREHT MODRI † 1358.

Albreht III. † 1395. ALBERTINSKA VRSTA.	Leopold III. 1386. LEOPOLDINSKA VRSTA.			
Albreht IV. † 1404.	Viljem † 1406.	Leopold IV. † 1411.	Ernst † 1424.	Friderik IV. † 1439.
	ŠTIRSKA VRSTA.			TIROLSKA VRSTA.
Albreht V., kot nemški cesar III. † 1439.	Friderik V. (III.) † 1493.	Albreht VI. † 1463.	Ernst † 1432.	Sigismund † 1496.
Ladislav Posmrtnik. † 1457.	MAKS † 1519.			

svojega brata Vaclava, kralja češkega, izročil (l. 1402.), ravnal je ž njim z velikim spoštovanjem ter pospeševal njegovo vrnitev na Češko. Zato mu je potrdil Vaclav nasprotno dedinsko nasledstvo obeh rodovin, kar je pozneje tudi Sigismund odobril, kateremu je Albreht v bojih z Ogrri krepko pomagal. Ko se je pa v zvezi s Sigismundom bojeval proti Prokopu, mejnemu grofu moravskemu, ki si je bil več českih in avstrijskih mest prilastil ter napadal avstrijske in ogrske pokrajine, zavdali so obema, pri obleganji Znojma, Prokopovi prijatelji. Sigismundu so le komaj življenje oteli, Albreht pa je vsled te zavdaje v 27. letu svoje starosti umrl (27. avg. 1404). Zapustil je nedoraslega sina Albrehta V. in hčer Margarito, ki se je poročila s Henrikom, vojvodo landshutsko-bavarskim.

Albreht V. (kot nemški cesar: **Albreht II.**) (1404—1439.)

Ker je bil Albreht pri smrti svojega očeta stoprv sedem let star, vladal je za-nj iz prva Viljem, vojvoda štirski (do l. 1406.), po njegovej smrti pa njega brata Leopold IV. Ponosni in Ernst Železni. Vsled prevelikih nalog, ktere je Leopold razpisoval, nastali so tako resni pundi med ljudstvom, da so avstrijski stanovci za potrebno spoznali, stoprv štirnajst let starega Albrehta dostoletnega proglasiti in tako zoprno namestno vlado odstraniti. Albreht je bil eden naj slavnejših vladarjev srednjeveških. Sigismund, tedanji nemški cesar, ob enem kralj ogrski in česki, ga je poročil s svojo hčerjo Elizabeto in mu podelil Moravsko (l. 1423.). Ker mu je bil Albreht v bojih s Husiti krepko pomagal, odločil ga je Sigismund leta 1437. tudi za svojega naslednika na Ogrskem in Českem. Po Sigismundovej smrti so tedaj Ogrri Albrehta izvolili za svojega kralja, a moral jim je volitveno pogodbo podpisati. Na Českem pa je povzdignila husitska stranka, kterej je Sigismundova uдова Barbara na čelu stala, Kazimirja Poljskega na prestol. Toda Albreht premaga Husite in Poljake ter si ohrani česko krono. Tako je prišla Ogrska v prvo in Češka v drugo pod habsburgovsko žezlo. Nemški knezi izborniki so izvolili Albrehta za rimsko-nemškega cesarja (l. 1438.); pa predno se je mogel vtrditi v svojih novih deželah, padel je v vojski z Muradom, sultanom turškim, ki je napadal Ogrsko (l. 1439.).

Po njegovej smrti so nastale na Ogrskem notranje borbe. Ena stranka, kterej je znani Ivan Hunjadi Korvin na čelu stal, poklicala je Vladislava III., kralja poljskega, na ogrski prestol, med tem, ko je druga Ladislava Posmrtnika, sina Albrehta V., priznala za svojega kralja. Ko je bil Vladislav na Ogrsko pridrl, zbežala je cesarina Elizabeta s svojim sinom in ogrsko krono k novemu nemškemu cesarju Frideriku III., vojvodi avstrijskemu iz leopoldinske vrste. Ta je sprejel mladega Ladislava v svoje varstvo in ga izročil slovečemu Eneju Silviju v izrejo. Na Ogrskem se je bojeval Ulrik, grof celjski, za Ladi-

slava, Ivan Korvin pa za kralja poljskega. Ko je pa bil Vladislav v bitki s Turci pri Varni padel (l. 1444.), priznali so Ogrri složno Ladislava za svojega kralja, pa pridali mu junaškega Iva na Hunjadija za namestnika.

Tudi Čehi so hoteli po Albertovej smrti izvoliti si novega kralja. Ponudili so svojo krono iz prva Albrehtu Bavarskemu in poslej Frideriku III., cesarju nemškemu. Ko sta pa bila oba odvrnila to ponudbo, priznali so slednjič Čehi Ladislava za svojega kralja, pa mu pridali mogočnega in premedenega Jurija Poděbrada za namestnika (l. 1450.).

Ker se Friderik III. nij hotel odpovedati oskrbnitstva, dasiravno je bil Ladislav uže odrasel, primorali so ga zedinjeni stanovi česki in ogrski s silo, izročiti jim mladega kralja in krono ogrsko. Hunjadi je celó z vojsko pridrl v Avstrijo. Zdaj si je pa pridobil Ulrik celjski kot avstrijski namestnik, velik vpliv na mladega kralja. Pred vsem si je prizadeval slovečega Ivana Hunjadija Vladislavu pričriniti ter ga iz njegove prevažne službe spodriniti, kar se mu pa nij posrečilo. Po Hunjadovej smrti — padel je pri junaškemu odboju turške sile od belgradske trdnjave leta 1456. — hotel je celjski grof pogubiti krepke njegove sinove pa eden izmed njih (Ladislav Hunjadi) se je nad njim maščeval ter ga umoril. Ker je kralj zbog tega zločinstva morilca s smrtjo kaznoval (l. 1457.), nastal je tako nevaren punt na Ogrskem, da je moral deželo zapustiti. Leta 1457. se je podal Ladislav v Prago, da bi tū obhajal svojo poroko z Margarito, kraljičino francosko, hčerjo Karla VII., pa umrl je še predno se je bila ta ženitev izvršila uže med pripravljanji v 17. letu svoje starosti. Z njim je pomrla avstrijsko-albertinska vrsta.

Po njegovej smrti ste kronovini Ogrska in Češka zopet odpadli od Avstrije: Ogrri so si izvolili Matjaža Korvina, sina Ivana Hunjadija, za svojega kralja; Čehi pa izvedenega Jurija Poděbrada.

B. Štirsko-leopoldinska vrsta.

Med tem, ko je Albreht mirno vladal v svojej deželi, mešal se je Leopold med tedanje boje ob Renu, na Laškem in v Švajci, ter skušal pri vsakej priložnosti razširjati svojo oblast. Tako je kupil leta 1367. grofiji Feldkirh in Bludenc, ki sta kos današnji Tirolskeji pridružene Predarelske dežele; in od denarja potrebnega nemškega kralja Vaclava deželna poglavarstva na dolenjem in gorenjem Švabskem (l. 1379.). Mesti Freiburg v Brisgavi in pa Trst*) s svojim obmestjem (l. 1382.) ste se mu prostovoljno podvrgli. Pa njegova želja, zaročiti svojega sina Viljema s Hedviko, dedičinjo poljsko, hčerjo Ljudevita, kralja

*) Tržačanje so bili dosihdob kmalo pod beneško, kmalo pod oglejsko oblastjo, pa od obeh strani hudo tlačeni, podvrgli so si raji rodovini habsburgovskej.

ogrskega, se mu nij spolnila; ker se je ta po volji poljskih velikašev poročila z Jagelom, vojvodo litovskim. Švabska mesta, s katerimi je Leopold prestrogo ravnal, osnovele so resno vstajo, pri kateri so je švajcarski zarotniki krepko podpirali. Zbog tega je napade Leopold z vojsko, pa v krvavej bitki pri Sempach-u — proslavljeni v zgodovini, ker je v njej junaški Arnold vinkelridski (von Winkelrid) se žrtvoval za svobodo svojih rojakov — zgubi zmago in življenje (9. jul. 1386).

Leopold je zapustil štiri sinove: Viljema Priljudnega, Leopolda Ponosnega, Friderika IV. „s praznim žepom“ in Ernsta Železnega.

Ker so bili ti vojvodiči še nedorasli, vladal je za nje njih strije Albreht III., vstanovitelj albertinske vrste, do svoje smrti (l. 1395.). Ta je sklenil s Švajcarji, ki so bili Avstrijance v bitki pri Näfels-u (l. 1388.) v drugo popolnem premagali, 20letno premirje, vsled kterega jim je moral privojakovana mesta prepustiti. Ko sta bila Viljem in Leopold (l. 1411.) brez otrok umrla, sklenila sta ostala brata Ernst in Friderik med seboj delitno pogodbo, po kteri je dobil Ernst Štirska, Koroško in Kranjsko; Friderik pa Tirolsko in Prednje dežele. Tako se je leopoldinska vrsta ločila v dve podvrsti: v štirska in tirolska.

a) Tirolska vrsta.

Friderik IV. „s praznim žepom“. (1411—1439).

Iz prva je nadaljeval nesrečne boje svojih sprednikov v Helveciji, pa kmalo je sprevidel, da se proti junaštvu za svobodo vnetih Švajcarjev nič ne dá opraviti. Prisiljen je bil, skleniti z njimi 50letno premirje. Zdaj je pa prišel v sovražni dotik s Sigismundom, tedanjim cesarjem nemškim. Tačas so bili namreč trije papeži ob enem na prestolu sv. Petra: Gregor XII., Ivan XXIII. in Benedikt XII. Odstraniti ta nevarni razkol, zbrali so se laški, nemški, francoski, angležki in španski prelati v občnem cerkvenem zboru v Konstancu.

Gregor XII. se je prostovoljno odpovedal papeštva, Ivana in Benedikta pa so morali odstavi. Potovaje skozi Tirolsko si je bil Ivan XXIII. Friderika za-se pridobil s tem, da ga je imenoval general-kapitana katoliške cerkve. Zato pa mu je zdaj Friderik pripomogel k begu iz Konstancu v tedanje avstrijsko mesto Schaffhausen ter ga v svoje varstvo vzel. Zbog tega je cerkveni zbor Friderika izobčil, cesar Sigismund pa preklical in Švajcarje pooblastil prisvojiti si njegova posestva (l. 1415.) V vojski, ki je nastala sedaj s Švajcarji, zgubil je Friderik Aargau in Kyburg. Pobit vsled tako velikih zgub predstavi se zdaj cesarju v Konstancu za vjetnika, ta ga pa le s tem pogojem pomilosti, da mu odstopi vsa svoja posestva na Tirolskem, Švabskem in v Alzaciji. Denarja

potrebni Sigismund prodá Aargau in zastavi mnogo mest, Friderika pa vendar ne odpusti. Zato pobegne nesrečni vojvoda (l. 1416.) iz Konstanca na Tirolsko, kjer je bilo plemstvo njegovemu bratu Ernstu uže vdanost priseglo, med tem, ko sta kmetovščina in meščanstvo Frideriku zvesta ostala. Ernst se slednjič za svojega brata ponese ter prisili cesarja, mu v Mörsburg-u iz nova v fevd podeliti Tirolsko (l. 1418.). Prodanih posestev se je moral Friderik odpovedati, zastavljene pa je smel odkupiti, kar se mu je pri svojem dobrem gospodarstvu kmalo posrečilo. Svoje sovražnike, ki so mu ob času njegove reve Friderik „s praznim žepom“ bili nadeli, je s tem osramotil, da je skoro vsa zastavljena posestva zopet odkupil in dal pozlatiti bakreni nastrešek („zlata strehca“) svoje palače v Inšpruku, za kar je porabil 200.000 cekinov. Svojemu edinemu sinu Sigismundu pa je zapustil Friderik ne majhen zaklad, kar je dokaz velike njegove varčnosti.

Ker je bil Sigismund*) pri smrti svojega očeta še nedorasel, prevzel je nemški cesar Friderik III. (iz štirske vrste) varstveno vladó na Tirolskem. Pa komaj je bil nepokojni in strastni Sigismund sam nastopil vladó, uže se je sprl s Friderikom zastran rodovinskih posestev avstrijskih. Leta 1458. mu je moral cesar odstopiti en del Koróške in po smrti Albrehta VI. (iz štirske vrste) pridobil si je tudi Prednje-avstrijske dežele. Dalje si je nakupil en del grofije Bregenske ob Bodenskem jezeru (l. 1451.); potem grofiji Nellenburg in Sonnenberg (l. 1474.). Tudi s tedanjim papežem Pijem II. se je Sigismund sprl, ker je bil novo izvoljenega škofa briksenskega Nikolaja iz Kuze, v Inšpruk odpeljal in v zapor djal. Papež ga je zategadelj izobčil in Tirolsko interdiktú podvrgel, Švicarje pa nagovarjal, da bi z vojsko ga napadli. V tej vojski pa je bil Sigismund jako nesrečen, moral je s Švicarji skleniti neugodni mir ter jim Turgau prepustiti (l. 1461.). Zavarovati se pred vedno rastočimi švicarskimi zarotniki, zastavil je svoja posestva v Prednjih deželah Karlu Drznemu, vojvodi burgundskemu, in ustvaril tako Švajcarjem mogočnega in nevarnega soseda. Pa Karlov sovražnik francoski kralj Ljudevit XI. pregovori Sigismunda, skleniti s Švicarji „večno zavezo“, po kateri se obe strani med seboj zavežeti, braniti druga drugo. S pomočjo Švicarjev se je Sigismundu kmalo posrečilo pregnati burgundske posade iz zastavljenih svojih mest. Ker je bil Sigismund brez otrok, posinil je svojega bratranca Maksa iz štirske vrste (l. 1496.) ter ga odločil za svojega naslednika na Tirolskem. Tako je Maks po Sigismundovej smrti (l. 1496.) zopet zedinil vse avstrijske dežele po 130letni ločitvi. Bil je tedaj drugi vtemeljitelj habsburgovske slave in mogočnosti!

*) Ker se je pod njegovim vladarstvom mnogo srebrnih rudnin znašlo, imenovaliso ga njegovi vrstniki „denarja bogatega“.

b) Štiriska vrsta.

Vstanovitelj te vrste je bil Ernst Železni, tako imenovan zbog svoje telesne in duševne kreposti. Pod njim so pridrli Turki prvokrat skozi Slavonijo na Štirsko, pa Ernst jim je šel s svojimi Slovenci (Štirci in Korošci) naproti ter je popolnem premagal. Umril je 15 let pred svojim bratom Friderikom (l. 1424.), zapustivši tri nedorasle sinove: Friderika V., Albrehta VI. in Ernsta, katerim je bil Friderik IV. oskrbitelj.

Friderik V. (III. kot nemški cesar.) (1438—1493.)

Leta 1435. je nastopil vlado notranje-avstrijskih dežel Friderik V., ktereга so nemški knezi po smrti Albrehta II. tudi za nemškega cesarja (Friderika III. 1440) izvolili. Bil je edini Habsburgovec in zadnji nemški cesar, ki je v Rimu od papeža sprejel cesarsko krono (l. 1452.). Njegova vlada nij bila ni za Avstrijo ni za Nemčijo krepka in dobrodejna, kajti manjkalo mu je sposobnostij za vladanje potrebnih. Sedel je več nego pol stoletja na nemškem prestolu, med tem, ko so prevažne reči godile se po svetu. Leta 1453. so Turki vzeli Carigrad ter vničili bizantinsko državo; l. 1486. je iznašel Diaz pomorsko pot v Vzhodno-Indijo in l. 1492. Kolumb novo zemljino na zapadu. — Omenili smo uže, da se Friderik nij hotel odpovedati oskrbnitstva črez Ladislava Posmrtnika, dokler ga nijso zedinjeni česki in ogrski stanovi z obleganjem Dunajskega-Novogamesta prisilili, izročiti jim mladega kralja (l. 1452.)

Ko je z Ulrikom Celjskim bil pomrl možki zarod celjskih grofov (l. 1456.), polastil se je cesar, opiraje se na neko dedinsko pogodbo, grofovine Celjske, ktero pa je stoprv po Ladislavovej smrti (l. 1457.) pridružil vojvodini Štirскеj.

Celjska kneževina se je jela razvijati v 14. stoletji. V soneškem gradu so živeli namreč slovenski plemenitki, junaški in jako bogati. Tem so zastavljali razni zapravljivi plemenitniki na Stajerskem, Koroškem in Kranjskem svoje posesti in ker jih ti navadno nijso mogli več rešiti, ostale so soneškim gospodom. Kakor ti plemenitniki, delali so tudi denarja potrebni avstrijski vladarji, ter zastavljali soneškim „grofom“ — tako so se jeli sami imenovati — mesta in gradove (n. pr. Celje). Tudi to je po večem ostalo tem grofom, tako, da se je njihova oblast kmalo po vseh slovenskih pokrajinah razširila. Ko so si bili pozneje za nemškega cesarja mnogo zaslug pridobili, odvezal jih je ta okolo leta 1400. vse podložnosti proti Avstriji. Ker je bilo mesto Celje njih glavna posest, podelil jim je nemški cesar naziv Celjski grofje, ktereга so si tudi pridržali. Kmalo so bile skoro vse slovenske pokrajine celjskim grofom podložne, in o grofu Hermanu vemo, da je bil celó vrhovni poglavar Slavonije in Bosne. To vedno rastenje in razširjenje oblasti celjskih grofov je jelo avstrijskega vladarja zeló skrbeti, žalilo ga je tudi, da jih je nemški cesar odtegnil njegove oblasti. Vsled tega je nastala pogubljiva domača vojska med avstrijskim vladarjem Friderikom V. in celjskim grofom Friderikom. Začetek te vojske bil je boj Friderika Celjskega s krškim škofom, kateremu je Friderik Avstrijski pomagal. Vojskina sreča je bila zdaj na tej zdaj na unej strani, dokler ste se obe stranki boja naveličali in mir sklenili. Friderik V. prizna Ulrika (Friderikovega sina in naslednika) za samo-

stojnega, od Avstrije nezavisnega vladarja, Ulrik pa določi, da naj vse celjske posesti zopet Avstriji pripadejo, ako bi utegnil brez lastnih dedičev umreti. To se je tudi spolnilo, ko je bil Ulrik leta 1456. od razkačenega Ladislava Hunjadija v Belemgradu napaden in umorjen. Pa dasiravno Ulrik nobenih otrok nij zapustil, vendar so stavili Frideriku razni pretendenti mnogo nepravilnih ovir. Tako so prišle Celje in ž njimi druge slovenske pokrajine zopet pod avstrijsko vlado. Slovenci pa so našli v Avstriji svojo širjo domovino, kterež so odslej nepremakljivo zvesti ostali do današnjega dne, ter radovoljno preivali za-njo svojo kri! — Skoro istočasno zedinil je Friderik Gorensko, Dolensko, Metliko, Pivko in več drugih delov Notranjega v eno politično celoto — „vojvodstvo Kranjsko“.

Po Ladislavovej smrti (l. 1457.) ste kronovini Ogrska in Češka zopet odpadli od Avstrije; Ogrji so si izvolili Matijaša Korvina, Čehi pa Jurija Poděbrada za svojega kralja. Zastran avstrijskih dežel Ladislava Posmrtnika pa je nastal prepir med Friderikom, njegovim bratom Albrehtom VI., vladarjem Prednje-avstrijskih dežel, in Sigismundom Tirolskim, ki je leta 1485. s tem končal, da je po predlogu deželnih stanov Friderik dobil Dolenjo-, Albreht Gorenjo-Avstrijo, Sigismund pa tretjino dohodkov cele Avstrije in en del Prednjo-avstrijskih dežel, Dunajsko mesto pa je ostalo skupna lastnina teh treh vladarjev. Z Matijašem Korvinom je sklenil Friderik po mnogih bojih pogodbo v Šopronju (l. 1461.), vsled ktere se je Ogrske sicer odpovedal, pa pridržal si kraljevi naziv in pravico do dedinskega nasledstva za-se in svoje potomce, ko bi utegnila Matijaševa rodovina pomreti. Ob enem je izročil Matijašu zastavljeno ogrsko krono za 60.000 cekinov. Pa Friderik nij imel stanovitnega miru v svojih deželah; nepokojni Albreht, kmalo nezadovoljen s prejšnjo delitvijo, napravi vstajo zoper svojega brata ter ga celó v njegovem gradu na Dunaji oblega. Zdaj pa prihiti Poděbrad s českimi vojaki Frideriku na pomoč in ga otme te obsede. Na to sklene Friderik s svojim bratom pogodbo, po kterež mu celo Avstrijo za 8 let prepusti, vendar je trajal prepir še do Albrehtove smrti (l. 1463.). Ker ta lastnih dedičev nij zapustil, zedinil je Friderik vse habsburške dežele, razven Tirolske in Prednjih dežel, pod svojim žezlom. Malo potem je nastala vojska med Friderikom in kraljem Poděbradom, kterež je papež Pij II. izobčil, ker nij hotel k katoliškej cerkvi prestopiti in se bazelskih, od papeža ovrženih, „kompaktatov“ odpovedati. Vsled tega so ne-ka tera katoliška mesta na Slezkem in Moravskem se vzdignila zoper svojega kralja in ne dolgo potem tudi večina katoliškega plemstva na Českem (l. 1465.). Pavel II., Pijev naslednik, je osnoval križansko vojsko zoper krivoverstvo na Českem ter ogrskega kralja Matijaša pooblastil, z vojsko napasti razkolnega kralja českega. Tudi Friderik je potegnul zdaj s sovražniki Poděbradovimi (l. 1468.), ktere je pa le slabo podpiral. Po Poděbradovej smrti (l. 1471.) sprl se je Friderik zopet s kraljem Matijašem, ker sta oba po českej kroni hrepenela. Pa Čehi so si izvolili raji poljskega kraljiča Vladislava za kralja, kar je vzročilo vojsko med Poljsko in Ogrsko. Cesar Friderik se odpové Česke, stopi na stran Poljakov ter prizna Vladislava za kralja českega (l. 1474.). Zatoraj napade Matijaš

cesarja z vojsko, posede skoro celo Dolenjo-Avstrijo, ter ga prisili mu v miru Kornajburškem (l. 1477.) Česko v fevd podeliti. Toda uže čez tri leta ponovil je Matijaš vojsko, ker cesar vojskih stroškov nij hotel plačati. Pri tej priložnosti se polasti Matijaš Dunaja in skoro cele avstrijske države (l. 1485.) in zdelo se je, da bo odsihdob Ogrska središče velike monarhije. Pa po smrti Matijaša Korvina (l. 1490.), posrečilo se je Maksu, sinu cesarjevemu, v novo si pridobiti avstrijske dežele. (Gl. str. 51.)

Omena vredno je tudi, da so Turki pod vladarstvom Friderika V. (med l. 1469 in 1493) nič manj nego devetkrat prilomastili v naše slovenske dežele (na Štirsko, Kranjsko in Koroško), požigaje in ropaje, ter tisuče naših očetov pomorili ali pa v sužnost odpejlali. Vkljub vsim nezgodam se je vendar oblast habsburgovske rodovine pod Friderikom V. močno razširila. Zagotovljeno je bilo tej rodovini ne samo nasledstvo na Ogrskem in Českem, ampak po poroki Maksa, sina cesarjevega, z Marijo, dedičinjo burgundsko, hčerjo Karla Drznega, tudi v burgundsko nizozemskih deželah. Doživel je celó Friderik, da je po Sigismundovej smrti Tirolsko se zopet zedinilo z Avstrijo in da je tako po zedinjenji vseh habsburgovskih dežel pod enim vladarjem bil postavljen temelj k mogočnej državi avstrijskej.

Povekšati čast in slavo svoje rodovine bilo je glavno prizadetje sicer nedjavnega Friderika, zatorej je uže l. 1453. avstrijskim vojvodam svoje vrste podelil nadvojvodski častni naziv.

Maksimiljan I. (1493—1513.)

Po smrti Friderika III. je prevzel vladu avstrijskih dežel njegov sin Maks I., kterega so bili nemški knezi uže poprej izvolili za kralja rimskega (l. 1486.) Bil je eden najizvrstnejših avstrijskih vladarjev in med vsemi Habsburgovci po svojej postavi in svojih duševnih zmožnostih preslavnemu pradedu te rodovine naj bolj podoben. Čast Nemčije mu je bila čez vse in po pravici ga imenuje zgodovina „zadnjega viteza,“ kajti bil je v resnici zadnja zvezda propadajočega viteštva. Vsega lepega in vzvišenega se je strastno poprijel; bil je pravičen, velikodušen, delaven, častiljuben in pokrovitelj znanstev in umetnostij. Pod njim je vladal mir in red po avstrijskih deželah; kupčija in obrtnost ste cveteli in za znanstva in umetnosti se je skrbelo. Dunajsko vseučilišče je obiskovalo ta čas okoli 7000 dijakov. Maks je tudi vstanovil cesarsko dvorsko knjižnico na Dunaji in zbiral zgodovinske spominke svoje rodovine. Cuspinianus, znani zgodopisec, je živel na cesarskem dvoru, ter spisal imenitno knjigo: „Weisskunig“ (beli kralj), v kterej je popisal važne dogodke iz življenja cesarjevega. Z Maksom je napočila nova krasnejša zarja lepej našej domovini, on jej je odprl pot k onej častnej stopni med državami evropskimi, ktero je dosegla v novejšem času. Še ne dvajset let star, poročil se je (l. 1477.) z Marijo, dedičinjo burgundsko, edino hčerjo

Karla Drznega, najbogatejšega vladarja tiste dobe, ki je s Švajcarji se vojskovaje v bitki pri Nancy (l. 1477.) zgubil svoje življenje. Tako je prišlo bogato Nizozemsko, država, segajoča od ženevskega jezera do nemškega morja, pod habsburško žeslo. Vsled tega se je pa zapletel Maks v vojsko s francoskim kraljem Ljudevitom XI., ki je želel s svojim daufinom (kraljičem naslednikom) poročiti Marijo. Vname se bitka pri Guinegate v Pikardiji (l. 1479.), v kateri cesar Francoze popolnem premaga. Po Marijinej zgodnej smrti (l. 1482.) moral se je Maks mnogo bojevati z nemirnimi nizozemskimi stanovci, ki njega oskrbnitva čez njegovega sina Filipa niso hoteli priznati. Po smrti Matijaša Korvina, kralja ogrskega (l. 1490.) pridrl je Maks z vojsko v Avstrijo ter si zopet podvrget vso deželo z Dunajem, kjer so ga prebivalci radostno sprejeli. In ko je Maks zvedel, da so Ogri vkljub dose-danjim pogodbam, s Habsburgovci sklenjenim, Vladislava Češkega za kralja izvolili, napadel je celó Ogrsko, vzel Stolni-Belgrad ter prisilil Ogre skleniti z njim mir Požunski (l. 1491.), po katerem se mu je, ako bi utegnil Vladislav brez lastnih dedičev umreti, zagotovilo nasledstvo na Ogrskem. Sploh je bil Maks pri pomnoževanju svojih rodovinskih posestev posebno srečen. Ko je po smrti vojvode Sigismunda iz tirolske vrste (l. 1496.) podedel tudi Tirolsko in velik del Prednjih-dežel, zedinil je iz nova vse habsburške dežele pod svojim žeslom. Ko je l. 1500 rodovina goriških grofov z Leonhardom bila pomrla, dobil je Maks vsled prejšnjih dedinskih pogodb tudi grofijo Goriško s Bistriško dolino na Tirolskem. Kot deležnik bavarsko-landshutske nasledstvene vojske, pridobil si je l. 1507. Kufstein in druga do tedaj bavarska posestva na severnem Tirolskem, in po mnogih bojih z Benečani Roveredo in druga mesta na jugu, ktera je pridružil Tirolskej deželi.

Leta 1494. se je Maks po dvanajstletnem udovstvu zopet poročil in sicer z Marijo Blanko, sestro vojvode milanskega, upaje, tako tudi Milano pribaviti svojej rodovini. Pa ta ženitev ga je zapletla v italjske vojske za politične ravnotežje, katerih so se tudi Francozi vdeležili, ker je njih kralj Karl VIII. hotel Milano in Neapolj si podvreči. To ovirati sklenil je Maks zavezo z vojvodo milanskim, Ljudevitom Morotom, s papežem Aleksandrom VI., liki z Benečani in Ferdinandom, kraljem aragonskim. Pri tej priliki je poročil svojega sina Filipa Lepega z Jovano hčerjo Ferdinanda Aragonskega in Izabele Kastiljske in tako pridobil svojej rodovini obširne španske dežele. Uže Filipov sin Karol je l. 1516. nastopil vladarstvo vseh kastiljske in aragonske kroni spadajočih dežel. Z drugo prevažno dvojnato ženitvijo pa je napeljal Maks pridobitev Češke in Ogrske. Zaročil je namreč svojega vnuka Ferdinanda, mlajšega sina Filipa Lepega, z Ano, hčerjo Vladislava, kralja češkega in ogrskega, in svojo vnukinjo (sestro Ferdinandovo) Marijo z Vladislavovim sinom Ljudevitom (II.). Tudi je ponovil stare dedinske pogodbe med

Avstrijo, Ogrsko in Česko, po katerih naj bi, ko bi utegnil Ljudevit II. brez lastnih dedičev umreti, njega svak Ferdinand nastopil vladarstvo na Ogrskem in Českem.

Kot nemški cesar je oznanil Maks v državnem zboru Vormskem večni deželni mir (l. 1495.), razdelil državo v 10 kresij in osnoval državno kamersko sodnijo. To ga je zapletlo v vojsko s Švajcarji, ki te sodnije priznati in državnih davkov plačevati niso hoteli. Po mnogih krvavih bojih prisilili so Švajcarji cesarja, skleniti ž njimi bazeljski mir (l. 1499.), v katerem so bili oprosteni sodnje oblasti državne kamerske sodnije in vseh državnih davkov. Baš tako je spodletel cesarjev namen Avstriji pridobiti volilno pravico; kajti knezi izborniki so se snidili v Frankobrodu ter zavezali se, nobenega novega uda ne sprejeti v svoj zbor.

Slednjič naj še omenimo, da je vpeljal Maks novi policijski red in prevažno poštarstvo; zboljšal vojaške zadeve ter osnoval prve stalne armade v Avstriji.

Filip Lepi je zapustil dva sina: Karla in Ferdinanda, kterima je bil Ferdinand kralj aragonski oskrbitelj. V 15. letu svoje starosti nastopil je Karel vladarstvo na Nizozemskem in v Kastiliji, in po smrti Ferdinanda Katoliškega (l. 1516.) nasledoval je tega v Aragoniji in Neapolju, kakor tudi v neevropskih deželah španskih. Po smrti cesarja Maksa (l. 1519.) izvolili so ga nemški knezi tudi za rimskega cesarja (Karla V.) ter ga leta 1520. v Ahenu kronali. Po srečnih ženitvah se je tedaj habsburgovska oblast tako močno razširila in povzdignila, da se je za Karla V. po pravici reklo: v njegovej državi solnce nikdar ne zahaja. Te srečne ženitve avstrijske rodovine izrazi tudi vrstica: *Bella gerant alii tu felix Austria nibe*. Ko je Ferdinand Kortec l. 1521. tudi Mehiko bil podvrgel cesarju, gospodoval je Karl V. nad nemško-avstrijskimi deželami, nad Nizozemskim, nad Španijo, Sicilijo, Sardinijo, Mehiko in nad velikim delom južne Amerike. Ker je pa bilo Karlu V. nemogoče tako obširnih dežel vladati, delil je čestokrat s svojim bratom Ferdinandom, naposled pa mu jo odstopil v tretjej pogodbi (l. 1522) vse nemške dežele z vojvodstvom Virtenberskim, ktero je bil l. 1520. kupil od švabske zaveze. Tako se je ločila habsburgovska rodovina v dve glavni vrsti, v špansko in avstrijsko.

Česka zgodovina na dalje.

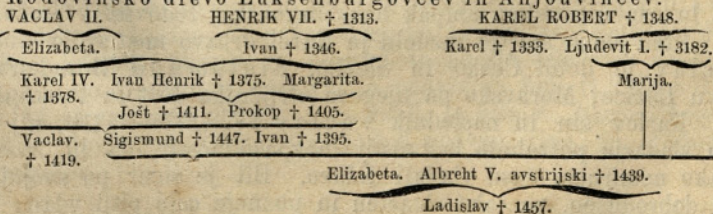
Po smrti Otokarja II. podelil je nemški cesar Rudolf Česko njegovemu sinu Vaclavu II. (1278 - 1305.), kteremu je bil iz prva njegov strije Oton, mejni grof brandenburški oskrbitelj. Po svojej drugej ženi Elizabeti, kraljičini naslednici poljskej, pridobil si je Vaclav tudi poljsko krono. Njegovega sina Vaclava je izvolila narodna stranka na Ogrskem za svojega kralja pod imenom Ladislava V.; pa papež Bonifacij VIII. in cesar Albreht I. ga

nijsta hotela priznati; zadnji je celó z vojsko napadel Česko. Po Vaclavovej smrti je Poljska zopet odpadla od Česke in ko je njegov sin in naslednik Vaclav III. nameraval z vojsko napasti Poljake, ter je prisiliti zopet priznati česko vrhovno oblast, umorila ga je neznana roka zaslednikova iz dozdej še neznanih vzrokov. Ž njim je pomrla rodovina Přemislíčev na Českem (l. 1306.)

Zdaj se je tedanjemu cesarju Albrehtu I. posrečilo, svojemu sinu Rudolfu, možu Vaclavove udove Elizabete, pribaviti, česko krono (l. 1306.) Pa le prav malo časa je ostalo Česko pod habsburgovsko oblastjo, kajti uže drugo leto (l. 1307.) je kralj Rudolf umrl in česki stanovi so povzdignili zdaj Henrika Koroškega, ki je bil z Vaclavovo sestro Ano poročen, na česki prestol. Cesar Albreht si je sicer prizadeval svojega starejšega sina Friderika Čehom za kralja vrniti, in uže mu je bil neko stranko pridobil na Českem; pa nagla smrt ga je ovirala to izpeljati. Vendar tudi Henrik nij dolgo vladal; Čehi ž njim nezadovoljni ga odstavijo in pokličejo Ivana Luksenburgovskega, sina tedanjega cesarja Henrika VII., na česki prestol. Ta prežene Henrika in njegove privržence iz dežele in luksenburgovska rodovina je vladala posihmal Čehom skozi 128 let (od l. 1309 do 1437.)

Kralj Ivan (1310—1346) se je poročil z Elizabeto, najmlajšo hčerjo zadnjega Přemislíča. Iz prva je bil cesarskej rodovini vitselbsahskej jako zvest in vdan; ko je pa Ljudevit bavarski po zadnjem Askancu izpraznjeni brandenburški fevd podelil svojemu lastnemu sinu, ne pa, kakor je bil nekdej obljubil Ivanu Českemu, razdrla se je dosedanja zaveza z Bavarijo, in Ivan je sklenil mir z Ljudevitovim nasprotnikom, Friderikom Lepim. Akoravno nij imel Ivan pravih lastnostij dobrega vladarja, vendar je bil vtemeljitelj luksenburško-česke moči. Pridobil si je Lužice ter prisilil več slezkij vojvod priznati česko vrhovno oblast. S poljskim kraljem Kazimirom je sklenil pogodbo (l. 1335.), vsled ktere se je ta odpovedal svojih pravic do Slezke, Ivan pa poljskega kraljevega naziva, ktereга so se bili česki vladarji (od časa Vaclava II.) povlastili. Po oženitvi svojega sina Ivana Henrika z Margarito Širokoustno, hčerjo Henrika Koroškega, pridobil je svojej rodovini tudi Tirolsko (l. 1335.); toda uže črez malo let (l. 1341.) moral je Ivan Henrik umakniti se mejnemu grofu Ljudevitu, sinu

Rodovinsko drevo Luksenburgovcev in Anjouincev:

cesarjevemu, ki se je z njegovo ločenco Margarito poročil. Kot zvest zaveznik Francije, padel je v bitki z Angleži pri Crecy l. 1346. Malo pred svojo smrtjo pa je doživel, da so nemški knezi Ljudevita Bavarskega odstavili in njegovega sina Karla, dosedanjega mejnega grofa moravskega, izvolili za rimskega kralja.

Karel IV. (1346—1378) je bil eden najizvrstnejših ne le českih, ampak sploh srednjeveških vladarjev. S posebno ljubeznijo je skrbel za Česko, svojo dedno deželo. Po svojih notranjih napravah, kakor tudi po novih pridobitvah povzdignil jo je do nenavadne slave in mogočnosti. Praga, njegov rojstni kraj, mu je bilo glavno in najljubše mesto. Tukaj je vstanovil razven drugih cerkvá veličastno stolno cerkev svetega Vida na Hradšinah; poleg te pa je sezidal nov krasni grad, ki stoji še dan danes. Sozidal je dalje predmestji Novomesto in Malo stran, kakor tudi velikanski kamniti most prek Veltave, ki se še dandanes po njem imenuje. Še važnejša pa je vstanovitev praškega vseučilišča, prve visoke šole v nemških in slojanskih deželah, po kateri se je povzdignilo znanstveno življenje ne le na Českem, ampak tudi v okolnih deželah. Praško (l. 966. vstanovljeno) vladikovino povzdignil je v nadškofijo ter olupal mesto s krasnimi poslopji. Tudi imenitni trdnjavi Karlstein blizo Prage, shrambi državnih dragocenostij, bil je Karel vstanovitelj. Kakor znanstva pospeševal je Karel tudi lepe umetnije, kupčijo in poljedelstvo. Za njega so se izrovali gojzdi ter v njive in senožete spreminjali. Tudi prvi vinogradi in umetni hmeljniki nasajali so se na njegovo povelje. — Skrbeč za notranji mir in red, dal je po imenitnem pravoznancu Bartolu izdelati za svojo deželo prvi pisani zakonik („Majestas Carolina“) in v svojem „zlatem pismu“ odločil je českemu kralju prvo mesto med posvetnimi knezi izborniki. Česko kraljevo dostojenstvo je bilo posihmal podedljivo v rodovini luksenburgovske in sicer ne le za moške, ampak tudi za ženske potomce. Na drugej strani pa je pomnožil Karel svojo državo z novimi pridobitvami: po svojej drugej in tretjej ženi zedinil je velik del Gorenjega-Palatinata Slezko, po nekej dedinskej pogodbi pa mejno grofijo Brandenburško s Česko. Grofijo Gladsko in kresijo Egersko pridružil je kraljestvu Českemu. Po Otakarjevem zgledu želel je tudi on, da bi se česke in avstrijske dežele danes ali jutri pod skupnim vladarjem zedinile, zato je sklenil z Rudolfom IV., vojvodo avstrijskim, dedinsko pogodbo, vsled ktere naj bi se te dve rodovini med seboj podedovali (l. 1364.); pa ta pogodba nij bila luksenburgovske, ampak habsburgovske rodovini v srečo.

Pred svojo smrtjo razdelil je Karel državo med svoje sinove: Vaclav je dobil Česko in Slezijo, Sigismund Brandenburg, Ivan Lužice; Moravsko pa njegova strijčnika Jošt in Prokop.

Karlov sin in naslednik Vaclav IV. (1378—1419) nij imel onih vladarju potrebnih lastnostij in sposobnostij, da bi zamogel v tako nemirnem času vladati državo. Bil je sicer po svojej naravi dobrodušen, pa jako strasten in pozneje celó pitji vdan; nje-

gova malomarnost je zelo pospeševala propad Česke in Nemške države. Prvih deset let je Vaclav vsaj na Českem mirno vladal, zvrševal pravico ter skrbel za notranji red v svojej državi. Pozneje pa je začel ljuto in samovoljno vladati ter vse sumljive zlasti višo duhovščino strastno in grozovito preganjati. (Legenda o sv. Ivanu Nepomucenu.) To ravnanje je Čehe takó razdražilo in vznemirilo, da so sklenili med seboj zavezo, ktorej sta tudi Vaclavovbrat Sigismund in Albreht Avstrijski pristopila. Zavezniki so celó dvakrat vlovili kralja, pa ga vselej kmalo zopet oprostili. Tudi kot nemški kralj vzočil je Vaclav s svojo nemarnostjo tako nevoljo, da so ga Nemci odstavili in Ruprehta V. iz Palatinata za kralja izvolili (l. 1400.). Česki velikaši pa so pridali nesposobnemu kralju vladno svetovalstvo (l. 1401.). Proti koncu njegovega življenja je nastala na Českem pogubljiva husitska vstaja, ki je Česko in bližnje dežele strašno pokončevala in katero je stoprv Sigismund (1411--1437), Vaclavov naslednik na Českem, po ločitvi spoznavalcev nove vere v jiglavskejši pogodbi (l. 1436.) umiriti zamogel. Pa vojskine stroške so primorale Sigismunda brandenburško mejno grofijo prodati grajskemu knezu norimberškemu, Frideriku VI. Kot nemški cesar je osnoval Sigismund občni cerkveni zbor v Konstancu (1414--1418) z dvojnatinim namenom: a) odpraviti krščanstvu silno nevarni razkol po zedinjenji laških, nemških, francoskih, angleških in španskih prelatov in b) preklicati krivoverske nauke Ivana Husa, razširjevalca Viklefovih nauk. Med tremi tedanjimi papeži se je Gregor XII. prostovoljno odpovedal papeštva, Ivana XXIII. in Benedikta XII. so pa odstavili in potem Martina V. za papeža izvolili. Hus in njegov prijatelj Hieronim sta bila k cerkvenemu zboru povabljeni in kot trdovratna krivoverca s smrtjo na grmadi kaznovana. (1415 in 1416.)

Vsled tega pa je nastalo notranje gibanje na Českem, ki je bilo tem nevarnejše, ker se je verskej opoziciji pridružila tudi politično-narodna. Po Vaclavovej smrti (l. 1419.). Čehi niso hoteli Sigismunda za svojega kralja spoznati, husitje so se pod vodstvom hrabrega Žižke vzdignili, vzeli Prago (l. 1420.), povlastili se vladarstva cele Česke ter Koributa, kralja litovskega, za kralja si izvolili. Sigismund, ki se je bil na Moravsko umaknil, je prišel sicer z vojsko na Česko, pa husitje so ga premagali pri Nemškem Brodu (l. 1421.). Ko so husitje po Žižkovej smrti (l. 1424.) pod vodstvom obeh Prokopov pokončevali tudi bližnje dežele, Slezko, Lužice, Gorenji-Palatinat in Frankonijo, osnovale so se zoper nje križanske vojske; pa tudi te so husitje dvakrat premagali (pri Srebru 1427 in Domažlicah 1431.) Stoprv potem, ko je cerkveni zbor bazeljski z zmirno husitsko stranko se pogajal in ko sta bila oba Prokopa padla, bili so končani ti nesrečni in pogubljivi boji (l. 1436.). Husitom, ki so posihmal utrakvistii se zvali, je bilo v „bazelskih kompaktatih“ dovoljeno sveto obhajilo pod podobo vina in svobodno pridigovanje.

S Sigismundom je pomrl možki zarod luksenburgovski na Českem (l. 1407.) Njega je nasledoval po prejšnjih dedinskih pogodbah med Česko in Avstrijo in s privoljenjem katoliških stanov mož njegove hčere Elizabete, Albreht V., vojvoda avstrijski, kterega so nemški knezi tudi za cesarja (Albrehta II.) izvolili. Po njegovej zgodnej smrti (l. 1439.) nastale so na Českem nove zmotnjave, ker so česki stanovi najprvo Albrehtu, vojvodi bavarskemu, in posle cesarju Frideriku III. ponudili svojo krono, slednjič pa po cesarjevem nasvetu izvolili dva namestnika, Jurija Poděbrada in Majnharda iz Henrikovega gradca (Neuhaus), ktera naj bi za časa Ladislavove maloletnosti vladala državo. Toda predrzni Poděbrad spodrine svojega tovarša ter se povlasti celega namestništva; po Ladoslavovej smrti (l. 1457.) izvolili so ga Čehi celó za svojega kralja. Ko je pa tudi Poděbrad l. 1471. umrl, povzdignili so Čehi Vladislava, sina kralja Kazimirja Poljskega na kraljevi prestol česki, ki se je pa s svojim sovražnikom kraljem Matijašem ogrskim mnogo moral bojevati. V olomuškem miru (l. 1479.) bil je Vladislav prisiljen odstopiti zmagovitemu svojemu sovražniku Moravsko, Slezko in Lužice in mu celó česki kraljevi naziv privoliti. Ko je pa Matijaš l. 1490. še pred Vladislavom umrl, bil je ta tako srečen priti tudi na ogrski prestol. Vladislav je ponovil (l. 1515.) z Maksom I. stare dedinske pogodbe med Avstrijo, Česko in Ogrsko, tako da je l. 1526. po smrti Vladislavovega sina in naslednika Ljudevita II. — padel je ta namreč pri Mohaču v nesrečnej bitki s Turci — njegov svak Ferdinand I. zasedel česki prestol.

Ogrska zgodovina na dalje.

Ko je z Andrašom III. bil pomrl možki zarod Arpadovcev (l. 1301.), povzdignila je ena stranka Karla Roberta Neapolitanskega, iz neke stranske vrste francoske kraljeve rodovine anžuvinske, druga pa Vaclava III., kralja českega in poljskega na kraljevi prestol ogrski. Karel Robert je bil vnuk sestre Ladislava IV., Marije in tedaj tudi arpadovske rodovini v rodu. Temu naproti se Vaclav s svojo stranko nij mogel držati; umrl je uže l. 1306. od neznanе roke zavratno umorjen. Karel je skrbel za mir in red v svojej deželi in je bil eden naj izvrstnejših kraljev ogrskih. Njega je nasledoval njegov sin Ljudevit I. Veliki (1342 do 1382), ki je povzdignil Ogrsko do najviše slave in mogočnosti. Po mnogo težavnih bojih odvezel je Benečanom zopet Dalmacijo (l. 1358.); tudi Bosno in Srbijo (z Belgradom), potem Valahijo in Moldavo podvrgel je Ljudevit kroni ogrskeje. Baš tako srečen je bil v vojski z Bolgari, ktere je dvakrat (l. 1365. in 1366. l.) premagal, ter je prisilil priznati njegovo nadoblast. Leta 1370. prišel je Ljudevit I. kot strijčnik rajnkega poljskega kralja Kazimirja tudi na prestol poljski. Bil je zdaj najmogočnejši vladar svoje dobe v Evropi; kajti vladal je od Baltiškega morja do Balkana in

Črnega morja. Pa skrbel je tudi za notranje blagostanje svoje države, pospeševal obrtnost in kupčijo ter vstanovil, po zgledu svojih vrstnikov, cesarja Karla IV. in Rudolfa Vstanovnika avstrijskega, vseučilišče v Pečuhu (l. 1382.) V istem letu je umrl in po njegovej smrti ste se državi zopet ločili. Poljsko je dobila njegova mlajša sestra Hedvika, poročena z litovskim knezom Jagelotom, na Ogrskem pa ga je nasledovala njegova starejša hči Marija s svojim možem Sigismundom luksenburgovskim.

Sigismundova vlada na Ogrskem je bila jako viharna in le po mnogoterih bojih ubranil si je Sigismund ogrski prestol do svoje smrti (l. 1437.) Pa tudi z vnanjimi sovražniki imel je Sigismund opraviti. Turki so prihruli v deželo ter povsod nečloveško požigali in morili, Benečani pa so se povlastili pomorskih mest dalmatinskih. Ker je Sigismund samo eno hčer Elizabeto, zapustil, nasledoval ga je njeni mož, nemški cesar Albreht II. (V.) Avstrijski, in tako ste bili leta 1438. kronovini Ogrska in Češka prvikrat zedinjeni pod habsburgovskim žeslom. Po Albrehtovej zgodnej smrti priznala je ena stranka njegovega sina Ladislava Posmrtnika, druga pa je izvolila poljskega kraljiča Vladislava, poročena z Albrehtovo udovo Elizabeto, za kralja ogrskega. Ko je pa bil Vladislav uže leta 1444. v bitki s Turci pri Varni padel, priznali so ogrski stanovi složno Ladislava Posmrtnika za svojega kralja, pa pridali mu junaškega Ivana Hunjadija Korvina za namestnika, ki je pri tedanjih neugodnih razmerah izvrstno vladal državo. Vedno rastočej turškej sili bil je Hunjadi mogočni jez. Posebno slave vreden pa je odboj turškega napada od trdnjave belgradske, kjer je Hunjadi skazal se junaka ter sovražnika v beg zagnal. Malo potem pa je umrl junaški premagalec Turkov za kugo.

Po Ladislavovej smrti (l. 1457.) Ogrri nijso izvolili habsburgovca Friderika III. za kralja, ampak sina velikega Hunjadija, šestnajstletnega Matijaša Korvina (1457—1490.)

Priimek Korvin izvira od tod, ker so Hunjadiji, krokarja (lat. corvus) z zlatim prstanom v kljunu, nosili v svojem grbu. Ko je namreč Ivan Hunjadi še kot otrok s svojo materjo in njenim bratom potoval iz Erdelja, svoje domovine v Budim, priletel je, kakor nam sporoča pripovedka, krokar ter odnesel igrajočemu detetu dragocen zlat prstan; pa ujec umori predrznega roparja s svojim samostrelom.

Matijaš Korvin se je moral z nasprotno stranko, ki je Friderika III. bila za kralja izvolila, bojevati, pa nij le ubranil si ogrski prestol, temveč odvezel je cesarju skoro celo Avstrijo ter si jo obdržal do svoje smrti. Baš tako je primoral Ladislava Poljskega, ki je po smrti Jurija Poděbrada bil nastopil česki prestol, odstopiti mu v olomuškem miru (l. 1479.) Slezijo, Moravsko in Lužice ter mu celó česki kraljevi naziv in vzajemno nasledstvo privoliti. Pa kakor o vojskinem času bil je Matijaš tudi velik ob miru; zboljšal je upravstvo, sklical umetnike in učenjake v deželo ter vstanovil vseučilišče v Požunu (l. 1465.), tako da se

čas njegovega vladarstva po pravici imenuje ogrskega naroda zlati vek.

Po njegovej smrti izvolili so naj mogočnejši velikaši slabega českega kralja Vladislava II. tudi za kralja ogrskega, ki je pa moral v svojej volitveni pogodbi v bistveno prikrajšanje kraljeve oblasti privoliti. Njegovo vladarstvo je ena raj žalostnejših dob ogrske zgodovine. Pod njim ste narasli moč in razujdanost ogrskega plemstva do najvišega vrhunca ter bili v pogubo deželi. Zatirani kmetje so se spuntali zoper svoje tlačitelje ter se grozovito maščevali nad njimi, dokler je nij slednjič erdeljski vojvoda Ivan Zapoljski odločno premagal in potem s strašnimi mukami pokončal. Napeljevalec vstajnikov Jurij Doza je bil vjet in k groznej smrti obsojen. Posadili so ga na razbeljen železen prestol, in mu razbeljeno, z dolgimi žebli obito krono v glavo zasadili. Odsihmal je bila vsa kmetovščina ogrske države nesvobodna in še bolj tlačena nego do zdaj.

S svojim soprnikom Maksimiljanom I. je ponovil Vladislav v požunskem miru (l. 1515.) stare dedinske pogodbe med Avstrijo, Česko in Ogrsko, ter zgovoril se ž njim zastran vzajemne poroke med svojima otrokoma in Maksovoma vnukoma, ktera se je pozneje tudi izvršila. Proti tej dedinskej pogodbi se je pa vzdignila narodna opozicija, kterež so Zapoljski na čelu stali. Teh notranjih zmešnjav so se posluževali Turki ter čestokrat napadli deželo.

Po smrti Vladislava II. (l. 1516.) je nasledoval njegov sin Ljudevit II. (od 1516 do 1526.). Celó njegovo vladarstvo je napolnjeno z notranjimi boji in homatijami, kterih se je poslužil mogočni turški sultan Soliman. Vzel je prevažno ogrsko mejno trdnjavo Belgrad ter z 200.000 Turki napadel Ogrsko. Vnela se je bitka pri Mohaču, v kterež je Ljudevit svoje življenje zgubil. Ker pa Ljudevit nobenih otrok ni zapustil, pripadli ste kronovini Ogrska in Česka vsled slovesnih, često ponovljenih dedinskih pogodb med Avstrijo, Česko in Ogrsko zedinjeni nadvojvodi Ferdinandu I., možu Ljudevitove sestre Ane; vendar je bila ogrska krona še dolgo časa kaj negotova posest rodovine habsburške.

IV. Doba.

Avstrija pod habsburgovsko dinastijo do izmrenja moškega zaroda te rodovine. (1526—1740.)

Ferdinand I. (1519—1564.)

Ferdinand je imel sicer po prejšnjih dedinskih pogodbah veljavne pravice do nasledstva na Českem in Ogrskem; vendar so obeh držav stanovci trdili, da stoprv njih svobodna volitev zamore veljavo dati onim pogodbam. Ferdinand se temu nikakor nij upiral, ampak dovolil je celó, da sta naroda izvrševala pravico svobodne

volitve. Česki stanovni ga enoglasno izvolijo za svojega kralja, Ferdinand pa jim potrdi volitno pravico in druge svobodščine (l. 1526.) Na Ogrskem pa je samo ena stranka velikašev, pod vodstvom palatina Štefana Bathorija in kraljeve udove Marije, priznala Ferdinanda za kralja; kajti druga mu je Ivana Zapoljskega, vojvodo erdeljskega, postavila za protikralja. Ivan Zapoljski je bil najbogatejši in najmogočnejši velikaš ogrske dežele in uže pod zadnjima kraljema načelnik nemirnega plemstva. Med obema protikraljema se je vnela zdaj vojska, ki je bila neizmerno nesrečo naklonila deželi ogrskej. Zapoljskega je Ferdinand sicer premagal ter primoral iz Ogrske na Poljsko pobegniti; pa Zapoljski, kteremu je lastna korist več bila nego blagor svoje domovine, se je obrnil zdaj do turškega sultana Sulejmana II., ter ga prosil pomoči zoper svojega soprnika. Ta pa se radostno poprime lepe prilike, s pomočjo Zapoljskijeve stranke podvreči si celo deželo ter razširiti svojo oblast tje do Nemčije. Sulejman pridere l. 1529. z ogromno vojsko na Ogrsko in na istem bojišči, kjer je 3 leta poprej ogrsko plemstvo prelivalo svojo kri (pri Mohaču) prisega zdaj Zapoljski turškemu sultanu vdanost in zvestobo ter mu kot njegov fevdni podložnik roko poljubi. Od tod gre Sulejman s svojo ogromno vojsko nad Dunaj, ter ga jame oblegati (l. 1529.), pa junaški Dunajčanje s svojo posado, pod vodstvom hrabrega grofa Nikolaja Salmskega, tako srečno odbijajo turške naskoke, da je Sulejman primoran odjenjati od oblege ter se domov vrniti.

Zdaj pridere Ferdinand na Ogrsko, ter si gorenjo Ogrsko in pokrajino na desnem obrežji Donave zopet podvrže. Pa uže čez dve leti (l. 1532.) napade Sulejman Ogrsko v novo, in zdaj z večimi trumami nego prej. Vendar male trdnjave Kisek, od ktere je hrabri Nikolaj Jurešič z le 700 možmi junaško odbijal turške naskoke, Sulejman nij mogel vzeti. Cesar Karel V. in Ferdinand sta z 80.000 možmi stala pri Dunaju ter pričakovala Turkov. Pa Sulejman jo vdari zdaj na Štirsko, opustoti deželo, ter se vrne s 30.000 vjetimi kristjani skozi Hrvaško v Bosno. Vendar Ferdinand nij mogel popolnem si podvreči ogrske dežele, ampak razcepljena je bila odsihdob na tri dele. Južni del in sredino dežele z glavnim mestom Budimom (1360 □milj) so posedli Turki; nad Erdeljskim in bližnjimi ogrskimi komitati (1460 □milj) je vladal s turškim privoljenjem Zapoljski; severno Ogrsko in del zahodne (3000 □milj) si je pa ohranil Ferdinand.

Vednim vojskam v okoliščini, sklenil je Ferdinand l. 1538. z Ivanom Zapoljskim pogodbo Veliko-Varadinsko, v kterej je Ivana Zapoljskega priznal za kralja na Erdeljskem in v bližnjih komitatih ogrskih, Ivan pa se odpovedal vsakej zavezi proti habsburgovski rodovini ter določil, da naj po njegovej smrti njegova dežela Ferdinandu pripade. Vendar je bil po Ivanovej smrti njegov sin Ivan Sigismund še kot otrok v zibelki za kralja izvoljen in njegova mati Izabela ga je turškemu sultanu v varstvu izročila. Zdaj pa napade Sulejman zopet Ogrsko (l. 1541.), ter vstanovi iz po-

krajine med Blatnim jezerom in Tiso (z Budimom) turško provin-
cijo, Ivanu Sigismundu pa prepusti samo Erdeljsko in ogrske po-
krajine na vzhodnej strani Tise pod turško nadoblastjo. Ferdinand
ponovi sicer vojsko s Solimanom, pa brez vsakega uspeha; bil je
celó primoran sultanu v petletnem premirju (l. 1547.) prepustiti
osvojene pokrajine ter se zavezati mu odslej 30.000 cekinov letne
davščine plačevati.

Pod vladarstvom Ferdinanda I. jelo je tudi luteranstvo naglo
se razširjati po avstrijskih deželah. Lutrov nauk o evangelskeji
svobodi, kterege priprosti ljudje niso razumeli, vzročeval je v Go-
renjej-Avstriji, na Tirolskem in Štírskem kmečke vstaje. Kmetje
se vzdignejo zoper svoje gospode ter zahtevajo, naj se odpravi tlaka
in desetina ter si jim dovoli svobodno izvrševanje lovskih in rib-
ških pravic, kakor tudi drvaščine. Ko divjaki napadejo vstajniki
duhovne in plemenitnike ter se grozovito nad njimi maščujejo. Da
se pa s puntarijo malo ali nič ne opravi, kažejo nam baš te
kmečke vstaje. Kmetje so bili kmalo vkroteni in potem v obče
še mnogo hujše zatirani nego prej.

Po dolgem prizadevanji bil je Karel V. uže leta 1531. dosegel,
da so katoliški knezi kljub vsemu nasprotovanji protestanških stanov,
njegovega brata Ferdinanda izvolili za kralja rimsko-nemškega.
Tri leta pozneje prisilili so „šmalkaldski zavezniki“ *) Ferdinanda,
kteremu je baš isti čas na Ogrskem bilo se vojskovati, pregnanemu
Ulriku Virtemberskemu v kadanskem miru (l. 1534.) zopet od-
stopiti njegovo dedovino — vendar s pogojem, da naj bode ta de-
žela odsihdob avstrijske države pod fevd.

Kakor Karol V. bil je tudi (njegov brat) Ferdinand vsaj s
početka novej veri jako nasproten in ko se je bila šmalkaldska
zaveza vzdignila zoper Karla V., hitel je Ferdinand svojemu bratu
na pomoč. Na Českem so potomci nekdanjih husitov poganjali se
za stvar protestanških knezov ter celó z vojsko podpirala šmalkald-
sko zavezo. Pa tedanjim Čehom manjkalo je vodnika, kakor je bil
Žižka in pozneje grof Turn; po bitki pri Mühlbergu (l. 1547.),
v ktereji je Karol V. Šmalkaldsko zavezo razškopil, odvzel je Fer-
dinand upornej Pragi in mnogim drugim mestom na Českem njih
dosedanje svobodščine in posestva. Neposrednje državno mesto
Kostnica, ki se je bilo te vojske vdeležilo, zgubilo je svojo svo-
bodo in postalo avstrijske države provincijalno mesto.

Ko je Karel V. leta 1556. odpovedal se nemške krone, prevzel
je Ferdinand brez dovoljenja knezov izbornikov vladarstvo na Nem-
škem, po Karlovej smrti (l. 1558.) pa ga je brez zapreke nasledo-
val tudi na cesarskem prestolu. Poznejša leta bil je Ferdi-
nand luteranstvu nasproti bolj toleranten nego iz prva; kajti skuš-
nje so ga učile, da se z osornostjo le draži, nikakor pa prosvete

*) Ker je Karel V. nameraval s silo si vpokoriti uporne kneze protestanške,
sklenili so ti in mnoga državna mesta zavezo v Schmalkaden-u (l. 1531.)
ter se zavezali, vzajemno si pomagati.

človeškega duha ovirati ne more. S svojo zmernostjo in previdnostjo dosegel je Ferdinand tudi, da je Nemčija po tridesetletnem gibanji zopet bila upokojena, dasiravno se mu nij posrečilo, protestantov zopet zediniti s katoliško cerkvijo.

Uže Ferdinand I. se je moral tedaj z mnogimi težavami boriti, ki so bile novovstanovljenej državi avstrijskej jako nevarne. Te so bile: preteča turška sila, upornost ogrskih in českih stanov in slednjič luteranstvo. To je bilo sredstvo, kterega so stanovi pri svojej opoziciji se posluževali, to plašč, s kterim so knezi zakrivali svoje politične namene in tako se je početno nabožensko gibanje spremenilo kmalo v politično.

Ferdinand I., vstanovitelj avstrijske države, je umrl po dva in štiridesetletnem vladanji (l. 1564.) zapustivši tri sinove: Maksa, Ferdinanda in Karla, med ktere je bil razdelil avstrijske dežele. Maks II. je dobil Avstrijo, Česko in Ogrsko, in po Ferdinandovej smrti nasledoval je svojega očeta tudi na nemškem prestolu; nadvojvoda Ferdinand (mož Filipine Welserjeve, hčere nekoga avgsburškega trgovca) Tirolsko in Prednje dežele; nadvojvoda Karel notranje avstrijske dežele (Štirsko, Koroško, Kranjsko in Goriško). Tako so nastale v Avstriji tri vladajoče vrste habsburške: avstrijska, tirolska in štiriska.

Starejša vrsta je pomrla z Maksovimi sinovi; druga (tirolska) s svojim vstanoviteljem Ferdinandom (l. 1595.), ker njegovi sinovi prvega zakona s Filipino Welserjevo nijso imeli pravice do nasledstva v Avstriji; po svojej drugej ženi pa nobenih možkih dedičev nij zapustil. Tako je pozneje štiriska, obe druge preživeča, vrsta zopet zedinila vse avstrijske dežele. Vstanovitelj te vrste Karel je vpeljal v istej nasledstvo po prvenstvu (l. 1584.).

Maks II. (1564—1576.)

Maks II. je bil sicer jako omikan in razsvetljen vladar, pa manjkalo mu je stanovitnosti, lastnosti, ki je bila vladarju v istem času notranjih razprtij in verskih preprirov tako zelo potrebna. Maks je bil celó reformaciji vdan in bati se je bilo, da bode k novej veri prestopil. Tega sicer nij storil, pa bil je v verskih rečeh tako tolerantan, da se je luteranstvo naglo razširjaló po njegovih deželah. Dunajsko mesto je bilo takrat po večem luteransko. Ker je pa cesar Maks le slabo vladal svoje dežele, razvila se je pod njim ona mogočnost avstrijskih stanov, ki je bila pozneje (v 30letnej vojski) državi tako pogubljiva. Na nemške zadeve imel je Maks le malo vpliva.

Pod njegovim vladarstvom se je ponovila tudi vojska s Turki. Vzročil jo je Ivan Sigismund Zapoljski, ki je po Ferdinandovej smrti Scatmar nenadoma vzel ter tako mir prelomil. Maks pošlje vojsko na Ogrsko, ter si v kratkem celo Potisje podvrže. Te zgube sultana tako prestrašijo, da prihiti z 80.000 krimskimi Tatari Za-

poljskemu na pomoč. Sulejman II. sam vodi turško vojsko ter se zopet nameni Dunaj oblegati. Maks pričakuje Turka z močno vojsko pri Rabi; pa Sulejman se obrne proti trdnjavi Siget ter jo jame oblegati; a slavni Nikolaj Zrinjski jo tako junaško brani, da se Turkom stoprv po velikej zgubi posreči polastiti se trdnjave (l. 1566.). 20.000 Turkov je zgubilo tu svoje življenje in sultan Sulejman sam je umrl v taboru, še predno je bila trdnjava vzeta. Sulejmanov sin in naslednik Selim II. sklene l. 1568. z Maksom osemletno premirje na podlagi obojstranskega posestva. Zapoljski se mora kraljevega naziva odpovedati, ter s svojo kneževino in kosom gorenje Ogrske tastran Tise zadovoljen biti. Vendar so zadobili erdeljski stanovni pravico, po Ivanovej smrti svobodno izvoliti si novega kneza, samo da je bil fevdni podložnik ogrske krone. Po Zapoljskijevej smrti (l. 1571.) izvolili so Erdeljski njegovega dosedanega ministra Štefana Batorija za svojega kralja, kterega sta tudi Maks in Selim priznala. Pa kmalo potem se je Maks s svojim soprnikom zopet sprl.

Leta 1572. je umrl Sigismund II., zadnji poljski kralj iz rodovine Jagelotov. Za njim so povzdignili Poljaki Henrika anžuvinskega, brata francoskega kralja Karla IX. na poljski prestol, ki je pa uže leta 1574. skrivaj zapustil Poljsko, da bi po smrti svojega brata nastopil francoski prestol. Zdaj je izvolilo poljsko starešinstvo cesarja Maksa, poljsko plemstvo pa erdeljskega kneza Štefana Batorija, za svojega kralja. Maks je hotel zdaj z vojsko veljavo pridobiti svojej pravici, pa prehitela ga je smrt (l. 1576.) in Štefan Batori, ki je Erdeljsko svojemu bratu Krištofu prepustil, si je ohranil poljsko krono.

Rudolf II. (1576—1612.)

Maksimiljan II. je zapustil šest sinov: Rudolfa, Ernsta, Matijo, Maksa, Albrehta in Vaclava. Naj starejši med njimi Rudolf II. je nasledoval očeta na Avstrijskem, Ogrskem in Českem, kakor tudi na nemškem prestolu. Uže s početka Rudolfovega vladarstva so razne razprtije med brati razdirale dosedanjo edinost v habsburgovskej hiži. Matija, kterega so (l. 1577.) zoper špansko vlado vstajni Nizozemci za namestnika izvolili, se je moral te časti (l. 1587.) zopet odpovedati.

Po smrti Štefana Batorija l. 1586. je povzdignila ena stranka Poljakov (l. 1587.) Sigismunda Švedskega, druga pa Rudolfovega brata Maksa na kraljevi prestol poljski. Maks pridere z vojsko na Poljsko, pa nasprotna stranka pod vodstvom kancelirja Zamojskega ga premaga pri Krakovem, ga (l. 1587.) prežene iz dežele in pri Byčini na Slezkem vnovič premaga (l. 1588.). Maks sam je bil vjet in stoprv čez poldrugo leto osvobodjen (l. 1589.), ko se je bil odpovedal poljske kraljeve krone, ter 40.000 tolarjev odkupščine plačal. Maks je umrl leta 1620. kot

veliki mojster nemškega viteškega reda. Albrecht, poprej kardinal in nadškof toledski, je dobil sicer po svojej ženi španskej infantini (kraljičini) Izabeli Evgeniji l. 1598.) špansko Nizozemlje; pa ker po svojej smrti (l. 1621.) nobenih otrok nij zapustil, pripadlo je Nizozemsko zopet španskej vladi.

Ko je z nadvojvodo Ferdinandom bila pomrla tirolska vrsta (l. 1595.), nastala je med avstrijsko in štirsko vrsto nasledstvena vojska zastran Tirolskega in Predarelskega, dokler se nijste prepirajoči stranki (l. 1602.) pogodili ter določili, da naj nadvojvoda Maks v obeh vrst imenu vlada izpraznjeni deželi.

Cesar Rudolf II. se je skoro izključljivo pečal z znanstvi in umetnostmi, za ktere je bil strastno navdušen. Pri tem pa je zanemarjal više dolžnosti in opravila vladarjeve ter tako vzročil, da so velike nerednosti vrinile se v državno upravo; ljudstvo so tlačili in zatirali sebični in lakomni uradniki, in vojaki so bili brez vsake plače. K tem se je pridružilo, da cesar v verskih rečeh nij bil tako potrpen, nego njegov oče Maks II. in da je zopet odpravil versko svobodo, ktero je bil ta protestantom podelil. Vsled tega je nastalo na Ogrskem novo, kaj nevarno gibanje, baš ko se je bila vojska s Turki ponovila (l. 1592.). Vendar je šlo Rudolfu iz prva vse po sreči, zgodilo se je celó, da mu je erdeljski knez Sigismund Batori (l. 1602.) za 50.000 cekinov letne plače Erdeljsko odstopil. Ker je pa cesarjev namestnik, grof Basta, s svojim energičnim in ostrim postopanjem zlasti proti protestantom, narod dražil, nastala je (l. 1604.) velikanska vstaja pod vodstvom Štefana Botskaja, kterega so Erdeljci svojega kneza izvolili.

Ker je tudi turški sultan to vstajo podpiral, imel je cesar dvojnatega sovražnika na Ogrskem. V tej zadregi je imenoval Rudolf svojega brata Matijo za deželnega poglavarja (gubernatorja) na Ogrskem, ter mu izročil vojsko s Botskajem in Turki. Pa tudi ta nij mogel dosti opraviti; v dunajskem miru (l. 1606.), kterega je v imenu svojega brata s sovražniki sklenil, moral je Botskaju in njegovim možkim dedičem zagotoviti Erdeljsko in več ogrskih okrajin, protestantom pa popolno versko svobodo podeliti. Turki so si ohranili osvojena posestva na Ogrskem, pa odpovedali se letnega davka. Po Botskajevej smrti so izvolili Erdeljci iz prva (l. 1607.) Sigismunda Rakoczy-a in po njegovem prostovoljnem odpovedu (l. 1608.), Gabriijela Batorija za svojega kneza, kterega je tudi carigradski dvor potrdil.

Ker se Rudolf za vse te politične dogodke še zmenil nij, postavili so habsburgovski nadvojvode, Matijo za poglavarja svoje hiže. To je pa Rudolfa tako razsrdilo, da dunajskega miru s Botskajem in Turki, ki je kraljevo oblast na Ogrskem tako zeló prikrajšal, še potrditi nij hotel in da se je prizadeval nasledstvo v avstrijskih državah štirske vrsti pribaviti. Zdaj pridere Matija z vojsko na Česko (l. 1608.) in prisili cesarja, mu v liebenskej pogodbi Avstrijsko, Moravsko in Ogrsko odstopiti. Ker so pa protestantje Matiji k temu vspehu naj več

pripomogli, podelil jim je v Avstriji iste pravice in svobodščine, ktere so na Ogrskem uže v dunajskem miru zadobili. To česke protestante tako spodbudi, da se tudi oni s svojimi tirjatvami oglasé, ter cesarja primorajo (l. 1609.), jim v tako imenovanem veličanstvenem pismu popolno versko svobodo in pravico dovoliti, nove cerkve in šole vstanovljati, in jim pražko vseučilišče in konsistorij prepustiti. Iste verske pravice je moral Rudolf tudi Slezakom privoliti (l. 1609.).

Ta mir med habsburgovskima bratoma pa nij dolgo trajal. Rudolf je bil prehudo razžaljen in Matijeva neizmerna vladoželjnost le deloma zadovoljena. Rudolf je zbiral na skrivnem vojake, ter hotel ž njimi Čehom veličanstveno pismo zopet odvzeti in nadvojvodi Leopoldu iz štirске vrste Česko pribaviti. Vsled tega nastane nova vstaja. Matija pridere iz nova z močno vojsko na Česko in primora cesarja (l. 1611.), mu tudi Česko, Lužice in Slezko odstopiti. Raz prestola pahnjen se obrne Rudolf do Nemcev, ter je v norimberškem zboru pomoči prosi; pa smrt ga reši novih ponižb, ktere so ga še čakale.

Matija (1612—1619).

Po Rudolfovej smrti je nastopil Matija tudi nemški cesarski prestol, na katerem pa nij bil srečnejši od svojega brata. S početka so mu dajale mnogo opravila erdeljske zadeve, kjer je carigradski dvor Štefana Bathory-ja zarad neizplačanega davka odstavlil in Bethlen-a Gabor-ja za kneza izvolil (l. 1613.). Po nasvetu svojega najjimenitnejšega ljubljenca, dunajskega škofa in kardinala Klezelna, skliče Matija občni stanovski zbor iz svojih českih, ogrskih in avstrijskih dežel v Linc, od ktereга se je pomoči zoper Turke nadjal. Stanovi pak, ki se za občne državne zadeve še zmenili niso, mu odločno odbijejo prošnjo, in cesar je primoran, premirje s Turki za 20 let podaljšati, Bethlenu pa Erdeljsko prepustiti (l. 1615.). Še manj pomoči pa je bilo pričakovati od stanov v vojski, ki je nastala še tisto leto med Ferdinandom in Benečani, zarad senjskih Uskokov, ki so ne le turške, ampak tudi beneške ladije napadali in poropali. Vojska je stoprv potem končala, ko se je bil Ferdinand v madridskem miru (l. 1617.) zavezal, roparske Uskoke iz Senja in morskega obrežja sploh odpraviti.

Ker je bil Matija uže prileten in brez otrok, posinil je nadvojvodo Ferdinanda iz štirске vrste ter ga odločil za svojega naslednika. Ko sta se bila Matijeva brata, Maks in Albreht, Ferdinandu na korist odpovedala svojih dediških pravic, kronali so Čehi (v Pragi) in Ogri (v Požunu) Ferdinanda za svojega kralja. Dasi ravno je Ferdinand pri tej priložnosti obema narodoma s prisego potrdil njune državljanske in cerkvene pravice in svobodščine, vendar protestantje temu zrejencu jezuitov niso dosti zaupali, kajti znano jim je bilo, kako strogo je ta netolerantni in fanatični vla-

dar v svojih dedovinah ž njihovimi soverniki ravnal, katerim je bil vse od njegovega očeta Karla jim podeljene pravice zopet odzvel. Iz te splošnje nezadovoljnosti je nastala na Češkem kmalo očitna vstaja. Ta je sprožila ono pogubljivo vojsko, ki je polnih 30 let Nemčije blagoslovljena polja pokončevala ter jo s krvjo namakala in skoro celej Evropi neizmerno nesrečo naklonila. Češki protestantje so si namreč na cerkvenih tleh dve novi cerkvi sezidali, eno v Brunovem, drugo v Klostergrab-u. To je dal praški nadškof zatvoriti, uno brunovski opat porušiti. Pritožb razžaljenih protestantov Matija še slušati nij hotel. Ko se je bilo to po deželi razglasilo, zbrali so se protestanški stanovi v Pragi, napadli kraljevi grad ter cesarska namestnika Jaroslava Martinica in Viljema Slavato, kakor tudi njunega tajnika Fabricija Platerja skozi okno hitili. Vstajniki so se zdaj polastili vrhovne oblasti, jo tridesetem vodjam izročili in jezuite, svoje naj večje nasprotnike, iz dežele prognali. Slednjič so zbrali veliko vojsko, ter poveljništvo grofu (slovenske krvi, Goričanu) Matiji Turnu izročili. S pomočjo zunajnih protestantov si podvržejo kmalo celo Česko razven Budejevic. Grof Ernst Mansfeld, poveljnik protestanške zaveze (Union) jim hiti na pomoč, vzame Pelzenj ter cesarska vojskovoda Buquoi in Dampierra premaga in iz dežele prežene. Med tem, ko so se vstajniki uže avstrijskim mejam bližali, umrl je cesar Matija (l. 1618.), zapustivši državo na kraju strašnega propada.

Ferdinand II. (1619–1637.)

Ko je Ferdinand II. (kot avstrijski nadvojvoda III.) nastopil vladarstvo, bil je v silnej zadregi. Češki stanovi ga nijso hoteli za svojega kralja spoznati in grof Turn je celó na Avstrijsko pridrl ter Dunaj oblegal. Bethlen Gabor, od protestanških stanov ogrskih za kralja izvoljen, je bolj in bolj širjal svojo oblast po Ogrskem ter se uže avstrijskim mejam bližal. Tudi avstrijski stanovi so se spuntali; napadli cesarski dvor ter tirjali od Ferdinanda cerkvenih in državljanskih pravic. Pa v razsodilnem slučaju prijedi polk oklopnikov (kirasirjev) pod vodstvom Saint-Hilair-a razpodi protestanške stanove in otme cesarja iz velike nevarnosti. Turn, ki je zastoj pričakoval Bethlen Gaber-jeve pomoči, se mora zbog pomanjkanja bojnih moči na Česko vrniti. Ferdinand pa hiti v Frankobrod, kjer ga večina knezov za nemškega cesarja izvoli (l. 1619.) H krati pa se zberó češki, moravski, slezki in lužiski stanovi v Pragi, odstavijo Ferdinanda, ter izvolijo Friderika, kneza izbornika palatinskega, načelnika protestanške zaveze, za svojega kralja. Friderik se dá od svoje častilakomne žene Elizabete, hčere angleškega kralja Jakoba I. pregovoriti in prevzame nesrečno krono. Pa tudi Ferdinand nij bil popolnem zapuščen. Na njegovej strani je bila španska vrsta habsburške hiše, s katero

je zavezo sklenil, potem katoliška liga, ž njenim načelnikom, močnim Maksimiljanom bavarskim, kteremu je Gorenjo-Avstrijo zástavno prepustil, in celó izborni knez saksonski, ki je kot načelnik luteranov bil nasprotnik reformiranega (kalvinskega) grofa palatinskega.

Friderikovo vladanje na Českem je trajalo le malo časa. Maksimiljan bavarski pridere leta 1620. z vojsko skozi Avstrijo na Česko in premaga česke vstajnike v razsodilnej bitki na Belej gori pri Pragi (8. sept. 1620.). S tem je končalo vladarstvo „pozimskega kralja“. Friderik je bežal v Holandijo, cesar pa ga je preklical in njegovo kneževino bavarskemu vojvodi podelil.

Vsled te prevažne bitke na Belej gori se je morala vsa Česka Ferdinandu zopet podvreči.

Strašno je zdaj kaznoval cesar odpadnike zlasti začetnike česke vstaje. Ene je dal usmrtiti, druge je iz dežele pregnal ter njih premoženje konfisciral. Veličanstveno pismo je lastnoročno raztrgal, protestantom vse pravice odvzel, jezuite zopet v deželo sklical in Česko pozneje v dedno državo spremenil (l. 1627.). Česka dežela, prej cveteča in bogata, je po belogorskej bitki propadla in ubožala ter vso politično važnost zgubila.

Lužice, ktere mu je bil Janez Jurij, izborni knez saksonski, s Slezkim vred zopet podvrigel, zastavil je Ferdinand temu knezu, pozneje pa v pražkem miru (l. 1635.) popolnem odstopil Saksoniji. Z Bethlen Gaborjem je sklenil Ferdinand mir v Mikulovem na Moravskem in potrdil Ogrom njih državljanske in cerkvene svobodščine.

Komaj so bili nekoliko pomirjeni notranji viharji, uže se je bližala nova strašna nevihta od zunaj in pretila pogubiti Avstrijo. Odstava palatinskega grofa Friderika in nepričakovano rastenje in krepnje avstrijsko-habsburške moči je tako prestrašilo in vznemirilo protestanške stanove v dolnej Saksoniji, da so sklenili zavezo, volili danskega kralja Kristjana za svojega načelnika ter se oborožili zoper cesarja. Angleži in Holanci so z denarjem podpirali to zavezo in Bethlen Gabor, Avstrije neutrujeni sovražnik, je njim v korist ponovil vojsko na Ogrskem.

V takej nevarnosti in zadregi nij mogel cesar še dalje zavisen biti od ptuje pomoči, tudi je bila ligina moč preslaba; zatorej je silno potreboval svoje lastne vojske. Pa manjkalo je cesarju denarja, potrebnega za oboroženje in vzdrževanje take množice vojakov. Iz te zadrege ga reši neki česki plemenitaš po imenu Wallenstein, cesarski polkovnik in knez (pozneje vojvoda) Friedland-ski. Ta se ponudi cesarju in se loti hipoma 50.000 vojakov nabrati ter je brez državnih stroškov vzdržati. Cesar v to privoli, dasiravno je zahteval Wallenstein neutesnjenega nadpoveljništva črez nabrano vojsko. In res, komaj je bil Wallenstein na boben vdaril, uže so prihiteli od vseh krajev boja- in ropaželjni možje ter se v ogromnem številu zbrali pod njegovo zastavo.

Skrivnost, s katero je Wallenstein brez državnih stroškov vzdrževal svojo vojsko, pa je bila ta, da je po zgledu palatinskega vojskovoda Mansfelda, dovolil svojim vojakom svobodno ropati in pleniti po neutralnej in sovražnej in slednjič celó po prijateljskej deželi. S to vojsko pa je rešil zdaj Wallenstein državo. On napade palatinskega vojskovoda Mansfelda, ga premaga (pri Desavi leta 1626.) in sledi bežečemu skozi Slezko na Ogrsko. Tukaj je hotel Mansfeld z Bethlen Gaborjem se zediniti. Kó pa je ta s cesarjem se jel pogajati, zapustil je Mansfeld Ogrsko z namenom, na Angležko se odpeljati, pa v Dalmaciji, ne daleč od Spljeta, ga prehiti smrt. Stojé, na dva častnika naslonjen v celej vojaškej napravi, je izdihnil junaško svojo dušo.

Med tem je ligini vojskovod Tilly, premagal danskega kralja Kristjana pri Lutru na Barenbergu (v Brunsviškem l. 1626.) in v Holstinijo pregnal. Potem se zedini Wallenstein s Tilly-jem, napade meklenburška vojvodi, Kristjanova zaveznika, ju prežene iz dežele in jame Stralsund oblegati, pa hrabri meščanje tako srečno odbijajo vse naskoke, da je Wallenstein primoran, po štirimesečnem praznem prizadevanji odstopiti od oblege. Vendar sta spravila cesarska vojskovoda Kristjana v tako zadrego, da je sklenil mir v Ljubeku (l. 1629.), v katerem je sicer nazaj dobil svoje dežele, pa moral odpovedati se vsaki zavezi s cesarjevimi sovražniki. Wallenstein-u je podelil zdaj cesar vojvodstvo Meklenburško, Maksimiljanu Bavarskemu pa Gorenji-Palatinat in del Dolenjega. Gorenja-Avstrija je pripadla zopet cesarju.

Isti čas so se vzdignili protestanški kmetje v Gorenjej-Avstriji, boriti se za cerkvene pravice, ktere jim je bil cesar zopet odvzel. Pa kmalo je zadušil Ferdinand to vstajo in potem popolnem zatrl luteranstvo v Gorenjej- in Dolenjej Avstriji.

Po tej zmagi nad protestanti se zbudi cesarju želja, katoliškej cerkvi pridobiti zopet poprejšnjo oblast in edino veljavo na Nemškem. Izdal je tedaj posebni ukaz, povračilni edikt (Restitutionsedikt l. 1629.), po katerem naj bi protestantje katoličanom vse one posestva nazaj dali, ktera so jim po pasovski pogodbi*) bili odvzeli. Izvršitev tega edikta je izročil Ferdinand Wallenstein-u, ki pa je s svojimi surovimi in roparskimi vojaki tako zeló nadlegoval protestantom in katoličanom, da so ga jeli sploh sovražiti. Protestanški knezi se zedinijo z načelnikom katoliške lige, Maksimiljanom Bavarskim, ter prisilijo cesarja, Wallenstein-a v rezenskem zboru (l. 1630.) od vojskovodstva odstaviti. Tako je zgubil Ferdinand svojega najboljšega vojskovoda ob času, ko bi ga bil naj bolj potreboval.

Komaj se je bilo namreč to zgodilo, uže je pretil cesarju nov nevarnejši sovražnik — švedski kralj Gustav Adolf, ktereга je Richelieu, slavni minister francoskega kralja Ljudevita XIII.,

*) V pasovski pogodbi leta 1554. je bil Ferdinand I. protestantom avgsburške verske družbe podelil popolno versko svobodo.

Avstrije največi sovražnik, po dolgem pogajanji pregovoril, z vojsko napasti nemškega cesarja. S tem je sklenil Richelieu pogodbo, v kateri se je zavezal, z denarnimi pomočki podpirati švedsko vojsko.

Nemškim protestantom, svojim zatiranim sovornikom, pomagati in pregnana meklenburška vojvodi, svoja bratranca, restaurirati, zraven pa svojej častilakomnosti kakor si bodi ustreči, stopil je Gustav Adolf 20. jun. leta 1630. na nemška tla, kjer je iz prva srečno napredoval. Skupna nevarnost zedini zdaj katoliške kneze zopet s cesarjem, in Tilly prevzame vodstvo liginih, kakor tudi cesarskih bojnih moči. Protestanški knezi so deloma prostovoljno, deloma prisiljeni prestopili k Švedom. Ligina vojskovoda Tilly in Pappenheim se obrneta najprvo proti Devinu, katero mesto se nij hotelo podvreči povračilnemu ediktu cesarjevemu, ga po dolgem obleganji vzameta in popolnem razrušita (20. maja l. 1631.). Pa to je bilo tudi vse, kar sta ligina vojskovoda izvršila v tej vojski. Uže 17. sept 1631 so Švedi Tilly-ja na Širokem polji (Breitenfeld) pri Lipskem popolnem premagali. Po tej bitki je poplaval Gustav Adolf dežele katoliških knezov, med tem, ko je izborniški knez saksonski, Gustavov zaveznik, na Česko pridrl, Prago brez ovire vzel ter se v kratkem cele dežele polastil.

Drugo leto je napadel Gustav Bavarsko, in Tilly-ja v krvavej bitki ob Liki (april l. 1632.) v drugo premagal. Tilly sam je umrl za ranami, katere je dobil v tej bitki. Zdaj vzame Gustav Adolf Ingolstadt in Monakovo, se zedini s Saksoncem in bliža avstrijskim mejam. V tej silnej zadregi se obrne Ferdinand do Wallenstein-a in mu iz nova izroči vojskovodstvo. Ta nabere v malo tednih zopet ogromno, dobro vrejeno vojsko, prežene Saksonce iz Česke in se podá potem v Gorenji-Palatinat, kjer se z Maksimiljanom Bavarskim zedini. Pri Norimbergu si prideti obe vojski nasproti, Gustav Adolf naskoči Wallenstein-ove ograde, pa ta ga srečno odbije. Gustav Adolf se obrne zdaj zopet na Bavarsko, mislé, da mu bode tje tudi Wallenstein sledil, pa ta gre na Saksonsko in vzame Lipsko in Mezibor. Ko Gustav to izvé, hiti za njim in 16. listop. leta 1632. se vname krvava bitka pri Lützen-u, v kateri so Švedi sicer zmagali, pa zgubili svojega junaškega kralja, ki je smrtno ranjen umrl. Tudi cesar je zgubil v tej bitki svojega naj pogumnišiga vojaka, generala Pappenheim-a.

Gustav Adolfova ideja, protestanško cesarstvo vstanoviti na Nemškem, je ž njegovo smrtjo razpadla in bilo je upati, da se bode enkrat sklenil zaželjeni mir. Pa Francozom še nij bila Avstrija tako oslABLJENA in ponižana, da ne bi mogla ovirati njihovega razširjanja proti Renu. Bilo je tedaj Francozom v korist, da bi se vojska nadaljevala, zato je Ljudevit XIII. še dalje z denarji podpiral švedske vojne. Vrhovno poveljništvo črez švedsko vojsko je dobil vojvoda Bernhard veimarski, Axel Oxenstierna, previdni švedski kancelir, pa je vodil diplomatsko stran tega podvzetja. Zdaj pa je začel Wallenstein jako sumljiv se vesti; med

tem, ko so Švedje po Nemčiji razgrajali, ostal je Wallenstein mirno na Českem, kamor se je bil po bitki pri Lützen-u umaknil. Jel je celó pogajati se s Švedi, Saksonci in Francozi. Cesar ga je zbog tega iz nova odstavil, on pa je šel s svojimi zvesto mu vdanimi polki v trdnjavo Eger, da bi bil bliži Švedom in Saksoncem, zaveznikom svojim. Ko nij bilo mogoče drugači odvrniti nevarnosti, ktera je pretila cesarju in državi, sklenila sta cesarju zvesto vdana polkovnika Buttler in Gordon izdajnika umoriti, kar se je v noči med 25. in 26. sveč. leta 1634. tudi izvršilo. Cesar k temu sicer nobenega povelja nij dal, pa odobril je storjeno in konfisciral Wallenstein-ova posestva.

Na Wallenstein-ovo mesto je prišel cesarjev najstarejši sin Ferdinand, kralj ogrski in česki, komur je skušeni Gallas na strani stal. Ferdinand je premagal, z Bavarci zedinjen, Švede pri Nördlingen-u (l. 1634.) tako odločno, da so protestantje jugozahodne Nemčije pri Francozih jeli pomoči iskati. Prvi nasledek te zmage je bil, da je izborni knez saksonski, najmogočnejši med protestanškimi knezi, sklenil s cesarjem pražki mir (l. 1635.), po katerem se je izvršitev povračilnega edikta za 40 let odložila, prav za prav pa za vselej opustila. Pražkemu miru so pristopili tudi knezi severne in srednje Nemčije, razven Hessen-Kassel-na. Zdaj pa je Francija nehala biti skrivna soprnica Avstrije in stopila s svojimi armadami med očitne njene sovražnike. Švedski vojskoved Baner pridere v Brandenburg in premaga s francosko pomočjo cesarsko vojsko pri Wittstock-u, ter oblega Lipsko (l. 1636.). Konca te vojske Ferdinand II. nij doživel, umrl je, ko je nekoliko tednov poprej svojemu sinu Ferdinandu III. bil zagotovil nasledstvo.

Ferdinand III. (1637—1657.)

Za Ferdinanda III. so posedli Francozi Alzacijo, Švedi pa pod Torstenson-om (1642 l.) napadli Slezko in Moravsko, pretili Dunaju in premagali cesarsko vojsko pri Širokem polji (Breitenfeld). Cesarju v srečo je nastala zdaj vojska med Danskim in Švedskim in Torstenson je moral (l. 1644.) proti severu oditi. Ko je pa z Danci se bil pomiril, pridrl je iznova na Česko, premagal cesarsko vojsko pri Jankovem (l. 1645.) ter zopet napotil se proti Dunaju. Pa nadvojvoda Leopold, ki je bil med tem Francoze čez Ren odgnal, je prihitel in Torstenson-a primoral, zapustiti avstrijske tla. Torstenson se je kmalo potem odpovedal vrhovnega poveljništva, ktero je zdaj Wrangel prevzel. Ta se zedini s Francozi in vdari na Bavarsko. Od ondod pridere švedski general Königs-mark celó na Česko in vzame Prage Malo stran z naskokom. Med tem ko je Staro- in Novomesto oblegal, prišlo je veselo sporočilo, da se je uže sklenil dolgo zaželjeni mir. Tako je končala pogubljiva vojska na istem mestu, kjer je bila pred tridesetimi leti se sprožila.

Ker se je pogajalo v dveh vestfalskih mestih, med Francijo in Nemčijo v Monastru, med Švedi in nemškimi protestanti na enej in cesarjem in nemškimi katoličani na drugej strani pa v Osnabrück-u, imenuje se ta mir vestfalski (l. 1648.)

V tem miru je odstopila Avstrija Franciji gorenjo- in doljenjo-Alzacijo, deželno poglavarstvo čez deset držav neposrednje podvržena mesta v Alzaciji *), Sundgau in trdnjavo Breze. Ob enem je omejil ta mir cesarsko oblast, ono državnih stanov pa povečšal. Protestantje so dobili, razven na Českem in v Avstriji, iste cerkvene in državljanske pravice s katoličani. Švajca in Nizozemlje ste bili odslej samostalni, od Nemčije popolnem nezavisni državi.

Ferdinand III. je preživel vestfalski mir skoro devet let. Med tem časom se je neutrudljivo prizadeval iztrebiti strašne nasledke te pogubljive vojske, kateri so zlasti Česko, Moravsko in Slezko hudo zadeli. Ker je njegov najstarejši sin Ferdinand IV., ki je bil uže za českega in ogrskega kakor tudi za rimskega kralja izvoljen, še pred očetom umrl, nasledoval ga je drugi sin Leopold v avstrijskih deželah in po dolgem medvladji (18. jul. 1658.) tudi na cesarskem prestolu.

Leopold I. (1657—1705.)

Dasiravno je bil Leopold jako miroljuben, vendar se je moral skoro celo svoje življenje neprestano bojevati, deloma s Turki, deloma z vladoželjnim in osvojljivim francoskim kraljem Ljudevitom XIV., deloma z nezadovoljnimi Ogri.

Kmaló ko je bil Leopold nastopil vlado, nastala je vojska s Turki, ktera je uže pod Ferdinandom III. pretila državi. Sprožile so jo zopet erdeljske razmere. Erdeljskega kneza Jurija Rakoczy-ja je namreč sultan Mahomed IV. (l. 1657.) odstavil, ker je zoper njegovo voljo Gustavu X., kralju švedskemu, v vojski s Poljaki bil pomagal. Na njegovo mesto je postavil sultan Ahaca Barcsaja pa Rakoczy se je trdno držal, dokler nij padel v bitki pri Kološu (l. 1660.). Zdaj so izvolili erdeljski stanovi Ivana Kemeny-ja za kneza, ki je s cesarjem Leopoldom bil v prijateljskej zvezi. Tudi sultan ga je priznal pa tirjal od njega večó davščino nego od prejšnjih knezov. Ker se je pa Kemeny upiral tej tirjatvi in celó pri cesarju pomoči iskal, odstavil ga je sultan in Apafija postavil na njegovo mesto. Iz vsega tega je bilo razvidno, da je hotel sultan v turško paševstvo spremeniti Erdeljsko. Pa cesar tega nikakor nij mogel dopustiti, ker bi bilo potem skoro nemogoče, da bi ta dežela še kedaj pripadla Ogrskej. Cesar je poslal svojega izvrstnega vojskovoda Montecuculi-ja na Erdeljsko, ki je Kološ vzel in potem Turke pri sv. Gothardu

*) Ta mesta so bila: Colmar, Hagenau, Schlettstadt, Landau, Weissenburg, Oberenheim, Rosheim, Münster, Kaiserberg in Turingheim.

(l. 1664.) odločno premagal. Pa pogoji miru, kterega je zdaj Leopold sklenil s Turki v Vasvaru (l. 1664.), niso bili primerni takej zmagi. Turškega varovanca Apafija je priznal cesar za kneza erdeljskega, in prepustil sultanu štiri ogrske županije, med Erdeljskim in Tiso ležeče. Tudi Novigrad in Nove Zamke obdržal je sultan.

Ta sramotni mir in pa novo zatiranje protestantov sta vzročila veliko nezadovoljnost na Ogrskem. Nekteri izmed najodličnejših velikašev (Peter Zrinjski, Nadasdy, Tettenbach in Frangipani) so sklenili celó zavezo s francoskim kraljem Ljudevitom XIV., ki je Ogrsko zoper cesarja hotel nahujskati. Pa ta zaveza se je bila kmalo razodela in cesar je dal načelnike nezadovoljnikov („malkontentov“) usmrtiti. Zdaj je spremenil cesar tudi ogrsko ustavo. Na palatinovo mesto je postavil nekega Nemca (velikega mojstra nemškega viteškega reda Ivana Kasperja iz Ambringen-a) za cesarskega namestnika in sploh naj više državljanske in vojaške službe podelil le ptujcem. To je vzročilo novo vstajo pod vodstvom grofa Emeriha Tökölija, kterega je tudi turški sultan podpiral. Podščuvan h krati od Ljudevita XIV., poslal je ta svojega velikega vezirja Karo Mustafa z ogromno vojsko nad Dunaj (l. 1683). Cesar je bežal v Linc, brambo glavnega mesta grofu Starembergu izročivši. Ko je Kara Mustafa uže dva meseca bil oblegal Dunaj, prišla je še v pravem času zaželjena pomoč. Poljski kralj Ivan Sobičski in vojvoda Karel Lotarinški pripeljeta namreč veliko vojsko, prepodita ž njo prestrašene Turke ter rešita mesto in ž njim vso državo. Odsihmal ostala je vojskina sreča pri avstrijskih zastavah. Karel lotarinški je vzel Ostrogon Nove Zamke (Neuhäusel) in Budim. Krvava sodba v Prešovu (Eperies) je nezadovoljne Ogre k smrti obsodila in cesar je v državnem zboru požunskem (l. 1687.) spremenil Ogrsko v dedno državo možkega zaroda avstrijskih habsburgovcev. Tudi vojsko s Turki je cesar srečno nadaljeval. Ljudevit Badenski jih je vkrotil pri Salankemenu (l. 1691.) in pozneje še bolj odločno veliki avstrijski vojskovod Evgenij Savojski, pri Senti (l. 1697.).

Mihael Apafi II. je odstopil cesarju Erdeljsko za 10.000 gld. letne pokojnine (l. 1699.). Tudi oslabljeni in ponižani Turki so sklenili s cesarjem mir v Karloviči (l. 1699.) ter mu prepustili celo Ogrsko s Slavonijo in Erdeljskim, samo Banat je še ostal Turkom.

H krati se je vojskoval Leopold tudi z vladoželjnim francoskim kraljem Ljudevitom XIV., čegar glavno prizadetje je bilo razširiti svojo oblast nad posestvi svojih sosedov. Ko je namreč Ljudevit nizozemsko republiko hotel z vojsko napasti, sklenili so Leopold, nemška država, Špansko in Brandenburg zavezo zoper Francijo. Ljudevitu so sicer spodleteli njegovi naklepi, pa v miru Nimvegenskem (l. 1679.), kterega so ž njim sklenili zavezniki, moral je Leopold Freiburg v Brisgavu prepustiti svojemu svaku. Popolnem pa je končala vojska s Francozi stoprv z mirom izgovor-

jenim v Riswicku (l. 1697.), v katerem je Leopold Freiburg in Breze nazaj dobil, Ljudevit pa obdržal Strasburg in državna mesta v Alzaciji.

Komaj je bila ta vojska končana, uže se je vnela druga nič manj pogubljiva, ktere izida pa Leopold nij doživel.

Leta 1700. je umrl španski kralj Karel II., zadnji potomec starejše vrste habsburgovske, zapustivši le dve sestri Marijo Terezijo in Margarito. Prva, starejša, je bila poročena z Ljudevitom XIV. in se je pred svojo poroko za 500.000 kron dote bila odpovedala svojih dedinskih pravic. Pozneje pa je Ljudevit ovrigel to odpoved iz dveh vzrokov: 1. ker je bila zoper španske dedinske postave in 2. ker izgovorjena dota nikdar nij bila izplačana. Druga, mlajša sestra, je bila žena cesarja Leopolda I., ki se pri svojej poroki nij bila odpovedala svojih dedinskih pravic.

Španske dežele bi bile zdaj mlajšej habsburgovske vrsti morale pripasti, pa Ljudevit XIV. je bil španskega kralja malo pred njegovo smrtjo pregovoril, da je v svojej oporoki, kraljiča Filipa an žu vinskoga odločil za svojega naslednika. Prec po Karlovej smrti je peljal Ljudevit svojega vnuka črez Pireneje, ter ga dal v Madridu kronati. Po tem je poslal svoje vojske na Nizozemsko in v Neapolj, da bi tudi ta dela španske monarhije za njega posedle. Ker je pa Leopold I. svojemu mlajšemu sinu Karlu hotel pribaviti špansko krono, nastala je nasledstvena vojska španska med Francijo in Avstrijo, ktere se je cela zapadna Evropa vdeležila (1701—1714.).

Angleški kralj Viljem III., Holandija in izborni knez Friderik Brandenburški, kteremu je bil cesar podelil kraljevi naziv, bili so cesarjevi zavezniki; Maks Emanuel izborni knez bavarski in njega brat izborni knez Kolonijski sta pa Franciji pomagala. Vojsko je pričel slavni premagalec Turkov, princ Evgenij savojski, z zmago pri Chiari na Laškem. H krati se je polastil angleški vojskovod, imenitni Malborough, več važnih mest na Nizozemskem in posedel izborno kneževino Kolonjo. Med tem pa so Bavarci v zvezi s Francozi pridrli na Tirolsko, ter Kufstein in Inšpruk vzeli. Domoljubni Tirolci so je sicer kmalo iz dežele pregnali, pa cesarske vojske, ki so zdaj sovražnikom na Bavarsko sledile, bile so nesrečne. Izborni knez je vzel Pasov in bližal se avstrijskim mejam. Pa zdaj prihiti Evgenij iz Italije, se zedini z angleško vojsko pod Malborough-om in premaga sovražnika v krvavej bitki pri Hochstädt-u (l. 1704.). Vsled te zmage so morale francoske vojske preko Rena nazaj se pomakniti, Bavarsko pa cesarju se podvreči. Pa te zmage Leopold I. nij dolgo preživel. Umrl je uže drugo leto (l. 1705.) zapustivši dva sina Jožefa in Karla. Prvi ga je nasledoval v avstrijskih deželah in na cesarskem prestolu, drugi pa je bil uže l. 1703. (kot Karel III.), nastopil vlado na Španskem.

Leopold I. je bil mnogostransko omikan in razsvetljen vladar, zraven pa mil, pobožen in jako dobrotljiv. Znanstvam in umetnijam

je bil iskren varh in pokrovitelj. Vseučilišči v Inšpruku in v Bratislavi, kakor tudi akademija obrazilnih umetnij na Dunaju so njegova dela.

Jožef I. (1705—1711.)

Jožef I. je bil vladar, kakoršen je Avstriji in nemškej državi uže dolgo manjkal. Bil je mnogostransko omikan, v državnih zadevah moder in jako energičen. Za svojim očetom je podedoval špansko nasledstveno vojsko, katero je po svojem izvrstnem vojskovodu Evgeniju srečno nadaljeval. Ta je premagal Francoze pri Turinu (l. 1706.) tako odločno, da so morali Lombardijo prepustiti cesarju. Tudi na Nizozemskem je bila vojskina sreča zaveznikom ugodna. Tu je užugal Malborough francoskega maršala Villeroi pri Ramillies-u (l. 1706.). Vsled tega poboja je izgubil Ljudevit skoro celo deželo, med tem, ko je cesarski general Daun Neapolja in Sardinije se polastil in Evgenij, čeravno brez vspeha, Toulon oblegal. Karla III. so zdaj po vseh podvrženih deželah spoznali za postavnega vladarja. Potem sta se zedinila Evgenij in Malborough ter Ljudevita v dveh bitkah, pri Oudenardi (l. 1708.) in pri Malplaguet-u (l. 1709.) tako odločno premagali, da je jel pogajati se z zavezniki. Gotovo bi se bili pogoji miru nevgodnejši glasili za Francijo, če ne bi po premembi ministrov in Malborough-ovem padu na Angleškem in pa po zgodnej smrti cesarja Jožefa, ki nobenih možkih dedičev nij zapustil, bistveno se spremenil politični položaj velikih držav evropskih.

Isti čas so nastale na Ogrskem nove vstaje, ktere je Francija na vsak mogoč način podpirala. Vstajniki so pregnali cesarske posade iz več mest in vse prizadevanje cesarja Jožefa z lepim utešiti vstajo, bilo je zastonj. Celó priznati ga nijso hoteli več za svojega kralja in Rakoczy je vodil Avstrije nasprotno stranko. Zdaj pa je poslal cesar generala Sigberta Histerja na Ogrsko, ki je Rakoczy-ja premagal pri Trenčinu (l. 1708.) ter ga iz dežele pregnal. Na to je pomiril cesar Ogrsko s pogodbo dogovorjeno v Scathmar-ju (l. 1711.), v kterej je zagotovil vstajnikom splošno pomiloščenje, protestantom pa cerkveno svobodo ter obljubil le domačinom podeliti državne službe. Rakoczy je pobegnil na Poljsko, potem na Francosko in še pozneje v Carigrad, kjer je l. 1735. umrl.

Malo pred svojo smrtjo je še dosegel Jožef, da so izborni knezi zopet sprejeli Česko v svoj zbor (l. 1708.). Umrl je l. 1711. za kozami, v 33. letu svoje starosti. Ker nobenih možkih dedičev nij zapustil, okrenila je po njegovej smrti evropska politika v popolnem novo mér. Zapustil je le dve hčeri, Marijo Jožefo (od l. 1719. poročeno s kneževičem saksonskim Friderikom Avgustom) in Marijo Amalijo (od l. 1722. poročeno s kneževičem bavarskim Karlom Albrehtom). Nasledoval ga je tedaj njegov mlajši brat Karel na avstrijskem (l. 1711.) in na cesarskem prestolu.

Karel VI. (1711–1740.)

Po smrti svojega brata bi bil Karel z obširno špansko monarhijo zedinil še avstrijske dežele in nemško cesarstvo. Pa zedinjenje takih oblastij v enej roci je bila razmernosti evropskih držav jako nevarna. Zatoraj se zavezniki niso hoteli dalje bojevati za Karla VI., ampak sklenili so s Francozi mir v Utrecht-u (l. 1713.), kteremu je pozneje tudi cesar v Rastatt-u pristopil (l. 1714.). Filip V. je obdržal Špansko in prekomorska posestva španska, pa s tem pogojem, da se te dežele nikdar ne smejo zediniti s Francijo. Karel VI. je dobil Nizozemsko, Neapolj, Sardinijo, Milano in Mantovo. Sicilija je pripadla Savoju, pa je bila pozneje za Sardinijo zamenjena. V Baden-u (v Aargau-u) je pristopila temu miru tudi nemška država. Anglija je dobila Gibraltar in Minorko in Nizozemcem se je v tako imenovanej mejobranbinej pogodbi („Barrieretractat“) dovolila skupna posadna pravica v mejnih trdnjavah belgijskih. Filipovi minister častilakomni kardinal Alberoni, je skušal sicer nekdanja španska posestva na Laškem zopet pridobiti svojemu gospodu ter posedel Sicilijo in Sardinijo, med tem, ko je cesar s Turki se bojeval. Pa Velika-Britanija, Francija in Holandija so sklenile s cesarjem četvero zvezje („Quadrupelallianz“ l. 1718.) ter prisilili Filipa po kratkej vojski, odpovedati se postranskih dežel španskih. Savoja, ki je s Španijo bila zavezana, morala je Sicilijo Avstriji odstopiti in je dobila za to Sardinijo s kraljevim nazivom (l. 1720.)

Isti čas se je vnela zopet vojska s Turki. Ko so bili namreč Turki Benečanom odvzeli polotok Morejo, poganjal se je Karel VI. za nje; zato so mu Turki napovedali vojsko. Evgenijeva zvedenost v vojvodstvu se je skazala tudi tukaj: vkrotil je Turke pri Petrovardinu (l. 1716.) in vzel Temišvar, potem v drugo pri Belgradu (l. 1717.), ter vzel tudi to trdnjavo. Oslabljeni Turki so sklenili zdaj mir Požarevski (l. 1718.), v kterem so odstopili Avstriji mesto in Banat Temišvar, celo Srbijo z glavnim mestom Belgradom, Valahijo do Alute in turški delež Slavonije in Bosne do Save.

Po tem miru in onem s Francijo se je Avstrija močno razprostranila. Ker so pa dežele ne le obsegale narode raznih jezikov in različne omike, ampak tudi zemljepisno predalet vsaksebi ležale, tako da nektre celó v nobenej zvezi niso bile z jedrom monarhije; zato je bilo vladanje jako težavno in je ta obširnost prej slabila nego krepila skupno državo.

Ker Karel VI. nobenega sina nij imel in je za Avstrijo veljala postava, da morejo le možki Habsburgovci prestola in vlade deležni biti, in ker so ga skušnje iz španske nasledstvene vojske učile, v kake nevarnosti zamore pripraviti državo dvomljivo nasledstvo, izdal je (l. 1713.) novo hižno postavo tako zvano pragmatično sankcijo, ktera je določila: 1. da se avstrijske dedne dežele nikdar ne smejo razdeliti, 2. da naj, ko bi utegn

moški zarod vladarske rodovine izmreti, nasleduje ženski, po prvenstvu v istem redu, kakor moški, in sicer naj prvo cesarjeve hčere posle one njegovega brata Jožefa I., dalje njegove sestre i. t. d. Poglavitna skrb Karla VI. bila je zdaj tej temeljnej postavi pridobiti veljavo ne le v svojej državi, ampak tudi na ptujem. Sklenil je za to posebno zavezo s Španijo, kterej nasproti je nastala druga (v Herrnhaus-u) med Anglijo, Francijo in Rusijo. Pa tudi te države so priznale pozneje pragmatično sankcijo; samo Bavarija in Saksonija ste se upirali. Da bi Saksonijo si pridobil, podpiral je Karel v poljskej nasledstvenej vojski stranko izbornega kneza Avgusta III. Saksonskega, sina umrlega poljskega kralja Avgusta II. Pa Francija je predlagala prejšnjega kralja Stanislava Lesczinskija, tasta kralja Ljudevita XV. Vsled tega se je vnela vojska zoper Avstrijo, ktere ste mimo Francije tudi Španija in Sardinija se vdeležile. Avgust III. je sicer z rusko pomočjo prišel na poljski prestol, pa Avstrijanci so bili na Laškem povsod premagani. V dunajskem miru (l. 1738.) je moral cesar Neapolj in Sicilijo odstopiti španskemu infantu (kraljiču nasledniku) Don Karlu, pa dobil je zato Parmo in Piacenco. Savoiji je odstopil nekaj lombardiških okrajin. Franc Štefan lotarinški, mož cesarjeve hčere Marije Terezije, moral je svojo vojvodstvo odstopiti Stanislavu Lesczinskiju in dobil je zato veliko-vojvodstvo Toskano, ki je po smrti zadnjega Medicejca (l. 1737.) bilo izpraznjeno. Lotaringija pa naj bi po Stanislavovej smrti pripadla Franciji. Vse mir sklepajoče države so priznale zdaj pragmatično sankcijo.

Vsa diplomatska pogajanja Karla VI. z raznimi državami pa so bila, kakor nam naslednje dogodbe kažejo, brez hasni, in cesar bi bil dosti boljše storil, ko bi bil poslušal besede svojega previdnega in izvedenega vojskovoda, slavnega princa Evgenija, ki je dejal: naj boljše poročstvo za pragmatično sankcijo bi bila močna vojska (armada) in pa dobro napolnjene denarnice.

Zavezo med Avstrijo in Ruskim je zapletla cesarja v novo vojsko s Turki. Pa slavnega premagalca Turkov princa Evgenija nij bilo več, umrl je l. 1736. v veliko zgubo cesarju in državi. Nesposobni vojskovodje so prišli na njegovo mesto. Po treh nesrečnih vojskah je sklenil cesar sramotni mir v Belgradu (l. 1739.), v katerem je moral Srbijo z Belgradom in avstrijsko Valahijo zopet odstopiti Turčiji. Odsihdob je Sava in Donava do Ršave meja med Avstrijo in Turčijo.

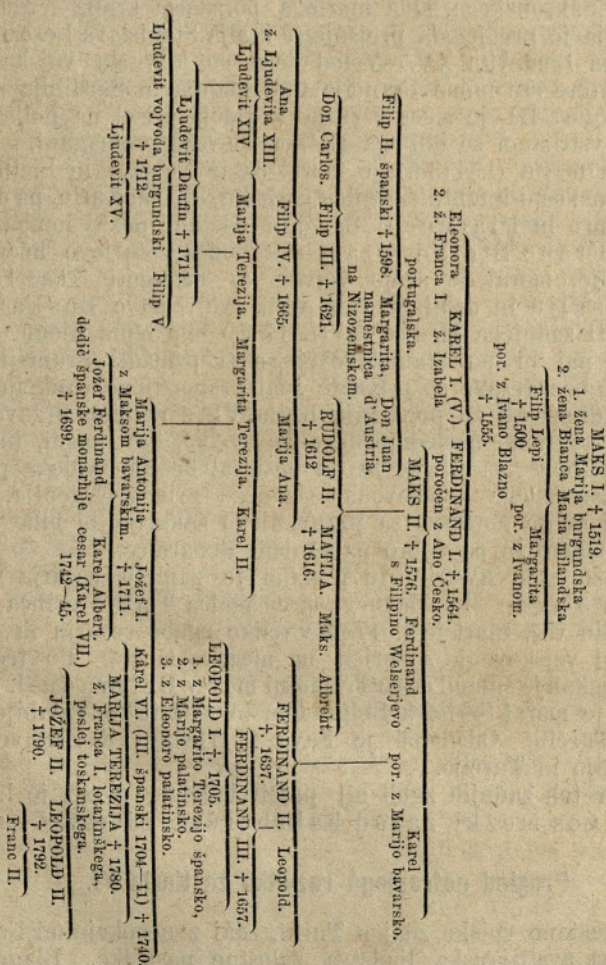
Cesar teh zadnjih zgub nij preživel dolgo. Umrl je l. 1740. in ž njim ves možki zarod habsburške hiše v Avstriji.

Pregled notranjega razvitka za Karla VI.

Neprestane vojske zdaj s Turki, zdaj z nepokojnimi Francozi imeli so za avstrijska ljudstva žalostne nasledke. Blagostanje je povsod zginilo in največa revščina je vladala. Zato si je Karel na vso moč prizadeval, zopet osrečiti svoje dežele. To doseči,

obrnil je vso svojo pozornost na povzdigo omike in notranjega blagostanja svoje države. Osnoval je povsod nove pripravnejše in krajše ceste, vredil je reke in skrbel za kupčijo na Jadranskem morji. Trst in Reka sta dobila tedaj svobodni pritanišči. Tudi velika in pripravna cesta od Trsta skozi Kranjsko in Štajersko do Dunaja napravila se je za Karla VI. Iz tega razvidimo, da je vlada Karla VI. posebno za naše (slovenske) kraje bila koristna in blagotvorna. Tudi vede in umetnje so se pod Karlom VI.

Rodovinsko drevo poslednjih Habsburgovcev in njih sorodnikov:

gojile. Takrat je imela Avstrija pet vseučilišč: stari dve v Pragi in na Dunaju, tretjo v Trnavi in dve novi od Leopolda I. ustanovljeni v Inšpruku in v Vratislavi. Vodniki in učitelji avstrijskih viših in nižih šol bili so ta čas po večem jezuiti. Dasiravno preojstra cenzura vedam nij bila ugodna, vendar se je znanstveno življenje pod Karlom VI. jako povzdignilo. Posebno velike zasluge si je pridobil Karel za denaroslovje in biljarstvo. Dvorsko knjižnico je po nakupovanji raznih zbirk sijajno pomnožil. Z mnogimi učenjaki inostranskimi je bil Karel v prijateljskeji zvezi. Lepše se nego vede, cvetele so za Karla VI. obrazilne umetnije. V nekem nikakor ne popolnem imeniku one dobe nahajamo 56 medorezcev in 52 slikarjev. Karel VI. je bil velik prijatelj in poznalec glasbe; zložil je sam eno opero. Najimemitniši skladalci (Ant. Caldara, dvorski kapelnik, J. Fuchs i. dr.) so bivali na njegovem dvoru. Tudi kiparstvo se je skrbno in marljivo gojilo. Med vsemi umetnijami pa je za Karla VI. najbolj cvetelo stavbarstvo. Najodličnejši stavbar te dobe je bil Fischer iz Erlach-a. Ne le na Dunaju, ampak po vseh večih mestih monarhije, vzdignila so se najlépša poslopja, najkrasnejše palače. Kakor cesar, pospeševal je tudi izvrsten njegov vojskovod, slavni Egenij Savojski, vede in umetnije, zlasti pa naposled omenjeno stavbarstvo. Krasni belveder, sedanja Liechtenstein-ova palača, sedanja denarnica in druga veličanska poslopja, nastala so po njegovem povelji.

V. Doba.

Avstrija pod habsburško-lotarinško dinastijo, od Marije Terezije do sedanjega časa. (1740—1875.)

Marija Terezija (1740—1780.)

Ko je s Karlom VI. pomrl možki zarod habsburgovske rodovine (l. 1740.), prevzela je njegova najstarejša hči Marija Terezija vsled pragmatične sankcije vladarstvo avstrijskih dežel. Svojega moža Franca Lotarinškega, velikega vojvodo toskanskega, imenovala je sicer za svojega sovladarja, pa prepustila mu le malo vpliva na državne zadeve avstrijske, ktere je s pomočjo svojih ministrov (zlasti premodrega grofa Kaunitz-a), sama vodila. Pa komaj je bila nastopila vlado, uže jej je pripravila tedanja nesramna politika evropskih držav največe zadrege in nevarnosti. Resničnost znanega izreka princa Evgenija, se je kmalo očitno pokazala. Ker je namreč moč avstrijske monarhije vsled mnogih vojsk Karla VI. bila zeló propadla, poslužile so se sosedne države te ugodne prilike, začeti nasledstveno vojsko in razdeliti med seboj obširno državo.

Izborni knez bavarski Karel Albreht je na to opiral svoje dozdevne pravice do nasledstva v Avstriji, ker je bil rodu starejše

hčere Ferdinanda I. in vrh tega mož druge hčere prejšnjega cesarja Jožefa I. Avgust III. izborni knez saksonski pa je nastopil s svojimi tirjatvami kot mož najstarejše hčere Jožefa I. — Tudi španski kralj je tirjal nasledstva v avstrijskih deželah, opiraje se na neko pogodbo Ferdinanda II. od l. 1617, v kateri bi bil Ferdinand ženskemu potomstvu španske vrste prednost dal pred svojo lastno žensko vrsto. Pa ta trditev je bila izmišljena, kajti Ferdinand II. je v omenjeni pogodbi možkeje ne pa ženskeje vrsti španskeje, prednost dal pred svojo lastno žensko.

To priliko je porabil mladi pruski kralj Friderik II. ter ponavljal stare pravice brandenburške liže do slezkih vojvodstev Legnice, Brega, Olove in do kneževine Kernovske. Nenadoma je posedel doleno Slezijo, ter premagal cesarsko vojsko pri Molvici (l. 1741.) (Prva slezka vojska.) Ker je Marija Terezija zavrgla njegove nepravilne tirjatve, zavezal se je Friderik ž njenimi sovražniki.

Marija Terezija je bila v silni zadregi, zlasti ker so njeni sovražniki sklenili zoper njo nevarno zavezo in uže v duhu razdelili med seboj avstrijsko državo. Bavarija se je zedinila s Saksonijo in obe je podpiral minister kralja Ljudevita XV. kardinal Fleury, ki je na vse kriplje delal, da bi se razdelila avstrijska monarhija, enako kakor se je bila španska pred 30 leti.

Zaveze, katero je Francija sklenila z Bavarijo in Saksonijo v Nymphenburg-u (l. 1741.), vdeležile so se tudi sledeče države: Prusija, Španija, Sardinija, Palatinat in Kolonja. Bavarija naj bi dobila Česko, Avstrijo nad Anižo, Tirolsko in Brizgavo, izborni knez pa (kot Karel VII.) dostojenstvo nemškega cesarja; Saksonija Moravsko in Slezijo; Španija Lombardijo, Sardinija Milano in Francija avstrijsko Nizozemlje. Doleno-Avstrijo, Štirsko, Koroško, Kranjsko pa so hoteli zavezniki velikodušno (!) prepustiti Karlovej naslednici. —

— Izborni knez bavarski je pridrl v Gorenjo-Avstrijo in od tod na Česko, kjer je posedel Prago. Potem je šel v Frankobrod, kjer so ga nemški knezi za cesarja (Karla VII.) izvolili in kronali (l. 1742.)

Nevarnost, v kateri je bila Marija Terezija, rastla je od dne do dne. Karel VI. jej je bil zapustil le majhno armádo in izpraznjene denarnice; vendar junaška gospa nij zgubila poguma, dasiravno so jo obdajali od vseh strani mnogobrojni in mogočni sovražniki.

V tej stiski je bil angleški kralj Jurij II. Mariji Tereziji zanesljiv prijatelj in zaveznik. Prihital jej je z dvema armadama na pomoč. H krati se je obrnila stiskana cesarica osebno do državnega zbora Požunskega, kjer je s svojo žensko lepoto in možko dostojnostjo tako ganila zbrane stanovce ogrske, da so sklicali narod pod orožje ter jej z veliko vojsko na pomoč prišli. Med tem so Bavarci, Francozi in Saksonci na Česko pridrli in se Prage polastili. Friderik II. je napadel Moravsko, ter vzel Olomuc, Iglavo

in Znojm. Vojvoda Karl Lotarinški ga je sicer zopet pregnal iz Moravskega; pa odtod je pridrl Friderik na Česko in premagal sledeče mu Avstrijance pri Časlavi (l. 1742.). Da bi se najnevarnejšega sovražnika iznebila, sklenila je zdaj Marija Terezija s pruskim kraljem mir Berolinški (l. 1742.), v katerem je skoro celo Slezijo (razven treh kneževin) in grofijo Gladsko odstopila Prusiji. Rečica Opa je bila odslej meja med obema državama. Temu miru je pristopil tudi Avgust III. izborni knez saksonski in kralj poljski.

Zdaj je zamogla Avstrija vse svoje vojaške moči obrniti proti Bavariji in Franciji. Francozi in Bavarci so morali z veliko zgubo zapustiti Česko in po bitki pri Stenbach-u polastili so se Avstrijanci celó Karlove dedovine. Cesar Karel VII. je pobegnil iz Monakovega, ter se brez dežele klatil po Nemčiji. Cela Bavarija se je morala Avstriji podvreči.

Med tem je prišel tudi angleški kralj Jurij II. s svojo „pragmatično armado“ cesarini na pomoč in premagal Francoze pri Dettingen-u ob Menu (l. 1743.)

To srečno napredovanje Avstrijancev pa je vznemirilo Friderika II. in bojè se zopet izgubiti krivično pridobljeno Slezijo, prelomil je mir ter začel drugo slezko vojsko. Pridrl je na Česko z 80.000 možmi ter se polastil Prage. Malo potem je umrl cesar Karel VII. (l. 1745.) Ž njegovim sinom Maksom Jožefom je sklenila Marija Terezija mir v Füssen-u (l. 1745.) ter mu zopet prepustila Bavarsko. Zdaj so izvolili nemški knezi Marijinega moža velikega vojvoda toskanskega za cesarja nemškega (Franca I. l. 1745—1765.)

Marija Terezija je še vedno upala nazaj dobiti izgubljeno Slezijo, tem bolj, ker je tudi Bavarsko sklenilo ž njo oroženo zavezo zoper kralja pruskega. Karel lotarinški pridere na Slezko, pa Friderik ga naglo zaporedoma premaga (pri Hohenfriedberg-u, Sorr-u in Hengersdorf-u). Saksonce je vkrotil pri Kesselsdorf-u. Zdaj se je Marija Terezija odpovedala upanja, še kedaj nazaj dobiti Slezijo in sklenila je s svojim sovražnikom mir v Draždanah (l. 1745.) Friderik je obdržal Slezijo in Gladsko, le kneževine Opav, Kernov in Tešin so ostale Avstriji.

Samo Francozi in Španci so še nadaljevali vojsko na Nizozemskem in na Laškem, ko je pa ruska carina Elizabeta, s katero je bila Marija Terezija zavezo sklenila (l. 1746.), pomoči poslala Avstrijancem, sklenili so uže oslabljeni sovražniki z Avstrijo mir v Ahenu (l. 1748.) V tem miru je odstopila Avstrija vojvodstva Parmo, Piacenco in Quastallo španskemu infantu Filipu, Nizozemsko pa je zopet pripadlo Avstriji. Sardinija je dobila nekaj milandskih okrajin.

Tako si je ohranila avstrijska monarhija po tej nasledstvenej vojski svojo nedavno od Karla VI. določno izrečeno enoto in nerazcepljivost. Res, da je našej velikej očetnjavi odpadla marsikaka

deželica, pa povzdignilo in okrepilo se je zato samosvestje vseh ostalih dežel. Pokazalo se je tu očitno, kaj da zamore Avstrija z zedinjenimi močmi vseh svojih narodov, ki so baš v tej vojski kakor en moč krepko nasproti stali skupnim svojim sovražnikom.

Kratki čas miru, ki je zdaj nastopil, porabila je velika vladarica za zboljšanje vseh raznih delov državne uprave. Da bi se državna enota okrepila in povzdignila, ustanovila je Marija Terezija najvišjo osrednjo gosposko v Beču „directorium in publicis et cameralibus“, ktereje je izvrstni in prebrisani Haugwitz na čelu stal. Tej je podredila tako imenovane gubernije (deželna poglavarstva) v posameznih kronovinah, katerim so bile kresije (okrožne gosposke) podvržene. Gubernije so zadobile zdaj mnogo pravic dosedanjih deželnih zborov, ti pa odsihmal niso imeli druge oblasti nego dopolnovati vladna zahtevanja. Tudi plemstvo in duhovščina ste izgubile mnogo svojih dosedanjih pravic in dobile so je zdaj kresije, katerih poglavitna naloga je bila braniti kmetovščino pred silo privilegiranih stanov. Srenje so izgubile svoje dosedanje svobodščine, in država je prevzela izvrševanje vseh pravosodnih, kakor tudi policijskih pravic. Prevažne so tudi preuredbe cesaričine v šolstvu, denarstvu in vojaštvu. Ustanovila je vojaško višo akademijo za izobraževanje častnikov, obdarila hrabre vojake z redovi (red Marije Terezije) in pomnožila invalidnice za ranjene in oslabljene vojake. Bila je Marija Terezija tudi pokroviteljica poljadeljstva in obrtnij, izboljšala je postavodajstvo, odpravila nečloveško tezavnico, omejila tlako in polajšala nesvobodno podloštvo kmetovskega stanu. Vse te in druge preuredbe pa je izgotovila Marija Terezija s pomočjo izvrstnega ministra grofa Kaunitz-a.

Avstrije najnevarnejši sovražnik je bil uže nekaj časa pruski kralj Friderik II., ki si je na vso moč prizadeval svoje mlado pa po zadnjih bojih vtrjeno in povzdignjeno kraljestvo z zgubo svojih sosedov razširjati. Jako ugodno mu je bilo tu staro sovraštvo med avstrijsko hižo in Francijo. Zveza s to državo mu je prinašala to korist, da so morali Avstrijanci v vsakej vojski razcepljati svoje moči, ker je bilo ob enem potreba tudi Nizozemsko, Lombardijo in druge pokrajine braniti francoskih napadov. Temu sovraštvu je storil konec grof (poslej knez) Kaunitz, tedanji minister vnanjih zadev avstrijskih, ki je bil delj časa za poslanca pri verzeljskem dvoru. Jel se je namreč pogajati s Francijo in posrečilo se mu je (po nekem pismu, ktero je Marija Terezija na njegovo prigovarjanje pisala Pompadour-i, mogočnej priležnici francoskega kralja) rečeno sovraštvo med obema hižama spremeniti v prijateljstvo. Vsled tega pa se je zmanjšalo dosedanje prijateljstvo med Anglijo in Avstrijo. Ko se je bila leta 1756., vsled mejaških preprirov med severo-amerikanskimi posestvi obeh držav, vnela vojska med Anglijo in Francijo, prizadevala si je Anglija na vso moč za se pridobiti Avstrijo in ko se jej to nij posrečilo, sklenila je zavezo s pruskim kraljem Friderikom II.

Tej zavezi nasproti pa je sklenila zdaj Marija Terezija zavezo s Francijo. Rusija, kjer je vladala ta čas carina Elizabeta, pruskega kralja huda sovražnica, zedinila se je z Avstrijo in Francijo in celó Švedsko je pristopilo tej zavezi. Tudi z Avgustom III., izbornim knezom saksonskim in kraljem poljskim pogajala se je Avstrija na tihem. Ko je Friderik II. o tej zavezi in skrivnem oroženji zvedel, sklenil je prehiteti svoje sovražnike. Napadel je nenadoma nepripravljeno Saksonijo ter zasačil saksonsko vojsko pri Pirni. Cesarskega generala Brown-a, ki je Saksoncem na pomoč hitel, premagal je Friderik pri Lovosicah na Českem (l. 1756.). Cela saksonska vojska (17.000 mož) se je morala zdaj na milost in nemilost vdati kralju. Prihodnjo leto (1757.) je pridrl Friderik II. na Česko, zmagal pri Pragi ter oblegal to mesto. Zdaj je šel drugi avstrijski vojskovod Daun glavnemu mestu češkemu na pomoč. Friderik pa to izvedši, hitel mu je do Kolina naproti. Tù se je vnela bitka, v kateri je bil Friderik tako popolnem premagan, da je moral hipoma zapustiti Česko ter se na Slezko umakniti. Ta poboj je vničil vero v nepremagljivost pruskega kralja, ki se je bila med ljudstvom uže vtrdila. V spomin na to sijajno zmago ustanovila je Marija Terezija imenitni vojaški red „Marije Terezije“. K tej zmagi je pripomoglo Avstrijancem močno in izvrstno topništvo, ki je bilo delo slavnega kneza Liechtenstein-a.

Isti čas je pridrla francoska armada prek Rena v Nemčijo ter angleško opazovalno vojsko premagala pri Hastenbeck-u. Francoski vojskovod Soubise je pridrl zdaj v Turingijo do Erfurta hotè se tù s cesarjevimi zediniti in Friderika v svojih deželah napasti. H krati je napadla ruska armada vzhodno Prusijo in švedska Pomorranijo. Avstrijanci so posedli celo Slezijo, ter vzeli Švidnico in Vratislavo. Od vseh strani od sovražnikov obdan se obrne Friderik najprvo proti Francozom ter je v bitki pri Rossbach-u popolnem premaga. Potem se vrne na Slezko in premaga tudi Karla lotarinškega pri Lisi. Avstrijanci so morali zdaj Slezko zapustiti. Leta 1758. je napadel Friderik Moravsko ter oblegal Olomuc. Pa slavni avstrijski vojskovod Lavdon ga primora, zopet zapustiti Moravsko. Zdaj se obrne Friderik proti Rusom, ki so bili uže Kraljevca se polastili, in je premaga pri Zorndorf-u; potem zopet proti Avstrijancem, ki so bili med tem v novo na Slezko pridrli, pa pobit je bil v drugo od avstrijskega vojskovoda Dauna pri Hochkirch-u. Drugo leto se zedini Lavdon z ruskim vojskovodom Soltikovom in premaga pruskega kralja pri Kunnersdorf-u (l. 1759.). Daun pa napade Saksonijo, vzame Draždane ter zasači pruskega generala Finka pri Maxen-u s 15.000 možmi. Leta 1761. vzame Lavdon Gladsko ter užuga generala Fouquet-a pri Landshut-u na Slezkem. Zdaj se pa obrne pruski kralj sam proti njemu in ga premaga pri Legnici in malo potem tudi Dauna pri Torgau-u na Saksonskem (l. 1760.). Pa uže leta 1761. so pridrli Avstrijanci zopet v Saksonijo, Branden-

burg in Slezijo, kjer je Lavdon Švidnico vzel z drznim naskokom. H krati so tudi Rusi, Švedi in Francozi od drugih stranéh napadli Prusijo. Mnogobrojni sovražniki bi bili Friderika gotovo pogubili, ko ne bi bila smrt ruske carine Elizabete rešila ga silne zadrege. Njen sin in naslednik Peter III., dozdej skrivni čestitelj pruskega kralja, sklenil je z njim prijateljsko zavezo ter podpiral ga s svojimi vojskami. Kmalu na to je končala „sedemletna vojska“ s Francijo in Anglijo z mirom, dogovorjenim v Fontenelleau-u in posle z Avstrijo v Hubertsberg-u (na Saksonskem l. 1763.). Friderik je obdržal vse, kar se mu je bilo v draždanskem miru odstopilo (status quo).

Črez dve leti po miru hubertsburškem je umrl cesar Franc I. (l. 1765.), mož in sovladalec Marije Terezije. Njega je nasledoval na cesarskem prestolu njegov in Marije Terezije sin Jožef II. Tudi tega je imenovala Marija Terezija sovladarja, pa kakor njegovemu očetu, prepustila je tudi njemu le malo vpliva na vladne zadeve avstrijske. Njeni drugi sin Leopold je nastopil po svojem očetu vladarstvo velikega vojvodstva Toskanskega. Ta dežela nij bila združena z drugimi avstrijskimi deželami, ampak Franc I. sam je bil določil (l. 1763.), da naj po izmrenji tamošnjih vladarjev nasleduje vselej drugorojeni sin avstrijskega vladarja.

Proti koncu svojega življenja je pomnožila Marija Terezija avstrijsko državo s prevažno pridobitvijo. Poljsko kraljestvo je bilo uže od nekdanj najnemirnejša država evropska; po izmrenji Jagelovcev pa so postale njegove razmere še dosti žalostnejše. Pri vsakej volitvi novega kralja so se ponovile notranje nepokojsčine. Popačeno plemstvo se je zoperstavljalo vsakemu postavnemu redu, ter prodajalo poljsko krono največ ponujajočemu. Nastale so notranje stranke, ki so neprestano med seboj se borile in često ptuje moči v deželo pozivale ter jim razsodstvo prepuščale. Kraljeva moč pa je tako propadla, da se je strankam nasproti le komaj vzdrževala. Iz teh razmer se je razvila anarhija, ki je učinila strašni propad poljske države.

Ko je bil leta 1763. kralj Avgust III. umrl, nastal je zaradi volitve njegovega naslednika zopet velik nemir. Pametnejša stranka je volila sina umrlega kralja, druga, tej nasprotna, pa je ovrgla to volitev. Pri tej priliki se je pokazal mogočni vpliv ruske vlade na poljske države notranje razmere. Carina Katarina II. pošlje rusko vojsko na Poljsko ter prisili Poljake, Avgustovega sina preskočivši, nekoga poljskega plemenitaša Stanislava Poniatovskega postaviti na prestol. Pa mirú vendar nij bilo. K političnim razprtijam pridružile so se tudi naboženske. Stanislavu nasprotna stranka je osnovala zoper kralja oroženo zavezo, tako zvano konfederacijo Barsko (l. 1768.). Vzdigne se nova krvava notranja borba in zopet pride ruska vojska stiskanemu kralju na pomoč. Rusi se pri tej priliki polasté skoro cele dežele.

Ker so se isti čas Rusi tudi s Turki srečno vojskovali, ter Moldave, Valahije, Besarabije, Krimea in drugih delov turške države

se polastili, vznemirilo je to prenaglo rasteenje ruske sile Avstrijo in Prusijo. Skupna nevarnost je zedinila ta dva, dozdej si nasprotujoča dvora. Cesar Jožef in Friderik II. sta se osebno snidela v Moravskem-Novemestu (l. 1770.), ter se pogajala o tej reči. Da ne bi Rusija odnesla ves obilni plen in se tako na škodo sosednih držav krepila in širila, sklenil je Friderik II. s carino Elizabeto pogodbo, vsled ktere naj bi si vsaka teh dveh držav osvojila nekaj delov poljske države. Tudi Avstrija je bila povabljena vdeležiti se te delitve. Marija Terezija se je dolgo časa branila, podati se v to pogodbo, ker je to nasprotovalo njenej vestnosti in pravičnosti. Ko jej pa nij bilo drugega storiti, nego privoliti ali pa v korist tako nevredne države podajati se v jako nevarno vojsko z zedinjenimi Rusi in Prusi, podpisala je blaga cesarina z notranjo nevoljo dotične pogodbe. Ruske, pruske in avstrijske vojne so zdaj vdarile na Poljsko, ter posedle tretjino cele dežele brez vsake ovire. In tako se je vršila leta 1772. prva razdelitev Poljske. Pri tej je dobila Avstrija Rdečo Rusijo, polovico krakovskega palatinstva, trinajst Poljskej zastavljenih sipuških mest, vojvodstvi Zator in Osviecim in nekaj delov Podolije, Sandomira, Belskega in Pokutije. Sipuška mesta je zedinila Marija Terezija zopet z Ogrsko (1775), vse druge novo pridobljene dežele skupaj pa so bile pod imenom kraljestva Galicije in Vladimirije pridružene avstrijskej državi.

Kmalu po teh pridobitvah je odstopila Turčija (l. 1777.) Mariji Tereziji med Erdeljskim in Galicijo ležeči del Moldave, tako zvano Bukovino. Ta odstop je priznala Rusija v posebnej pogodbi.

Ne dolgo potem so nastale nove razprtije med Avstrijo in Prusijo. Ko je bil namreč z Maksom Jožefom († 1777. l.) pomrl možki zarod vitelsbahski na Bavarskem, poganjal se je cesar Jožef II. za dolenjo Bavarsko, nekaj delov Gorenjega-Palatinata in druge manjše pokrajine. Karel Teodor, iz starejše vrste palatinske, dedič umrlega kneza, je priznal cesarjeve pravice ter sklenil z njim pogodbo, vsled ktere naj bi več delov Bavarije pripadlo Avstriji. To pogodbo pa je zavrgel Karel dvomoščanski, ki bi imel, ko bi utegnil Karel Teodor brez lastnih dedičev umreti, naj bliže dedinske pravice do nasledstva. Friderik II. bojé se, da Avstrije moč ne bi preveč narasla, poganjal se je za njega. Pruska in Avstrijska vojska ste si uže nasproti stali, kar sklene miroljubna Marija Terezija s sovražniki mir Tešinski (l. 1779.), vsled ktere je Bavarija odstopila Avstriji kresijo insko (med Inom, Donavo in Salco), ki je današnjega dne del nadvojvodstva Avstrijskega nad Anižo.

Mir težinski je bil zadnji čin uže postarane Marije Terezije.

Ne dolgo potem je umrla velika vladarica po 40letnem premodrem vladanji (l. 1780.). Njen spomin čisla vsak domoljubni Avstrijanec. Svojemu sinu je zapustila vrejeno, razširjeno in vtrjeno državo.

Jožef II. kot samovladar. (1780—1790.)

Jožef II. je bil mnogostransko omikan in ljudomil vladar, čegar glavno prizadetje je bilo pospeševati gmotni in duševni blagor svojih narodov, in razširjati duh napredka in prosvete po svojih deželah. Pa imel je eno veliko napako; med tem, ko so drugi vladarji zaostajali za časovnem duhom, prehitel ga je Jožef preveč. Zraven je bil pri svojih prenaledbah prenegel in predrzen in pri izvolitvi svojih sredstev premalo izberljiv. S svojim brezozirnim postopanjem je razžalil vse stranke in stavil tako svojim prenaledbam nepremagljive ovire. Eno najblažih njegovih del je razglas verske potrpnosti („Toleranz-Edikt“) (1781), po katerem so prej zatirani protestantje, kalvinci in nezedinjeni pravoslavni zadobili versko svobodo in več državljanskih pravic. Tudi stan nesrečnih Židov je polajšal Jožef. Pred vsem pa je hotel cesar povzdigniti veljavnost svoje države vedno rastočemu duhovstvu nasproti. Odpravil je mnogo samostanov (takih, ki niso imeli nobenega določenega namena), in odkazal njih premoženje deloma cerkvenemu, deloma šolskemu zavodu.

Vrednim samostanom in vladikovinam pa je dal večo svobodo in nezavisnost od rimskega prestola ter jim podelil več pravic, ktere je dozdej le papež imel.

Ker je pa Jožef II. celó v cerkveno obredstvo se jel vtikati, ter vso delovanje duhovstva vladnemu nadzorovanji podvrgel, naredil je cerkev „služabnico državi“. Odvrniti cesarja od njegovih cerkvi nasprotnih naklepov, prišel je papež Pij VI. sam na Dunaj, pa vse njegovo prizadevanje bilo je zastonj.

Nesvobodno podloštvo kmetovskega stanu, ktero je bila uže njegova mati polajšala, odpravil je Jožef II. popolnem v svojih deželah.

Tudi meščanstvo je povzdignil cesar s tem, da je odpravil rokodelske in obrtnijske družbe in cehovstva vtesnjivne predprave. Reformiral je celó sodnijstvo in pravdstvo, ter vpeljal splošen, bolj enakomerno porazdeljen zemljišni davek.

H krati je povzdignil pomorsko kupčijo na jadranskem morji ter naredil Ostende na Nizozemskem za svobodno pristanišče. Zoprno mejorambino pogodbo (gl. str. 74) je s tem razveljavil, da je one nizozemske trdnjave dal razdjati, v kterih so bile holandske posade. Glavno njegovo nameravanje pa je bilo, centralizovati svojo državo, to je, vpeljati isto ustavo in upravo po vseh avstrijskih deželah, brez ozira na razne predprave poseameznih kronovin. Tudi Ogrsko naj bi se ne izjemalo; zato se cesar nij dal kronati za kralja ogrskega. Krona sv. Štefana naj bi odsihmal le kot dragocen spominek ležala v dunajskej blagajnici. Uradni jezik naj bi bil po vseh kronovinah nemški. Te drzne prenaledbe sicer dobrotnega cesarja so vzročile močno in mnogo-

stransko opozicijo. Cerkvenim njegovim reformam se je upiralo duhovstvo, ki nij dopustilo, da bi se cerkev podvrgla državi. Brezozirno centralizovanje in ponemčevanje pa je vznemirilo posamezne kronovine, ki se svojih raznih pravic niso hotele odpovedati. V Belgiji se je celó vzdignila vstaja (l. 1787.), ki je zarad turške vojske stoprv po Jožefovej smrti bila zadušena.

Še pred to vstajo je nameraval cesar Jožef, od središča avstrijske države tako zeló oddaljeno Belgijo zamenjati za bližnjo z Avstrijo meječo Bavarijo. Uže je bil izbornega kneza Karla Teodora pridobil za to zameno, kar pregovori zavistni Friderik II. bodočega dediča Karla dvomoščanskega, protestirati zoper ta cesarjevi naklep in sklene z izbornim knezom saksonskim in kraljem angleškim kot izbornim knezom hanoverskim tako zvano kneško zavezo (l. 1785.), kterej je tudi mnogo drugih nemških knezov pristopilo. Ta močna opozicija je primorala Jožefa II. odstopiti od svojega naklepa.

Zaveza, ktero je bil cesar (l. 1787. v Kersonu) sklenil z rusko carino Katarino, zapletla ga je v novo vojsko s Turki (l. 1788.). Kajti mimo porazdelitve poljske države bilo je pregnanje Turkov iz Evrope najljubša misel mogočne in slavohlepne carine. Pa ta vojska je imela, zarad kužnih boleznij, ktere so razgrajale med vojaki, le malo vspeha, dasiravno sta Coburg in Suvarov pri Martinjestjah (l. 1789.) zmagala in je Lavdon z naskokom vzel Belgrad (l. 1789.). Izida te vojske cesar Jožef nij doživel. Baško je na smrt bolan ležal v Beču, pretila je avstrijskej državi vsled njegovih naredb velika velika nevarnost.

Belgijska vstaja je čedalje močnejša prihajala, nezadovoljnost Ogrov je od dne do dne naraščala in pruski kralj je nameraval pomoči poslati Turkom. Sprevidivši, v kakošno gorjé bi vtegnile pahnuti državo njegove naredbe, preklical jih je vse, razven razglasa verske potrpnosti in odprave nesvobodnega podloštva kmetovskega stanu. Umrl je 20. febr. 1790. leta; spomin njegov pa je neumrljiv. Kmalo za njim je umrl tudi izvrstni njegov vojskovod, silni, v narodnih pesmih proslavljeni Lavdon.

Pregled notranjega-duševnega razvitka za Jožefa II.

Cesar Jožef je skrbel tudi za duševni razvitek svojih podložnikov, izboljšal in pomnožil je šole ter mnogo učenjakov, zlasti nemških profesorjev sklical v deželo. Vstanovil je Jožefovo akademijo (Josefinum) na Dunaju za vzobraževanje spretnih vojaških zdravnikov in vseučilišče Levovsko. Vendar stan znanstev in umetnij za Jožefa II. nikakor nij bil radosten. Tedanja cenzura vedom nij bila vgodna, pospeševala je le pisanje majhnih brošur in paskvilov. Kritike, osebni napadi in zasramovanje vsega svetega napolnujejo avstrijsko slovstvo Jožefove dobe. Na polju pesništva se je le malo dobrega storilo. Odličnejša pesniška dela so: Blumauer-jeva

„Travestovana Eneida“, pesni Račkijeve, Mastalier-ove in Denis-ove. — V zgodopisji se ta doba še precej odlikuje, dasiravno cesar Jožef nij bil prijatelj zgodovinskih preiskav. Naj omenimo tu jako temeljito Ogrsko zgodovino bivših jezuitov Katorne in Praia, Česko zgodovino Pelzel-jevo in Nemško zgodovino Šmidovo. — V državoznanstvu se je slabo napredovalo. — Za prirodoznanstvo ima slavni Jacquin neumrljive zasluge. Sploh pa je rodila Jožefova doba le malo odličnih učenjakov, dasiravno si je cesar veliko prizadjal v tem oziru. Pa tudi nij moglo drugače biti, kajti grozni materjalizem tedanjega časa in pa splošno vse pokončevajoče gibanje nij bilo vgodno mirnemu in tihemu preiskovalcu resnih ved. — Slikarstvo je bilo za Jožefa v lepem cvetu; posebno so se odlikovali brata Hikhel, Füger in dr. — V glasbi sta si Mozart in Haydn pridobila neumrljivo ime. Naj bolj se je pa povzdignila pod Jožefom dramatična umetnost, za katero je bil cesar strastno vnet. Dvorsko gledišče na Dunaju je doseglo klasično dovršenost. Tudi po drugih večih mestih jela so se gledišča vstanovljati. Jako pa moramo obžalovati, da je baš pod Jožefom II. toliko znanstvenih in umetniških zakladov za vselej se pogubilo. Skako vandalsko surovostjo, recimo besnostjo, ravnali so n. pr. vladni komisarji pri odpravljanji samostanov, koliko prevažnih listin, rokopisov, knjig in neprecenljivih umetniških zakladov so zatrli v svojej strastnej pokončevalnosti! Tega barbarskega početja cesar sicer nij veleval, pa tudi oviral ga nij, kar se mu nikdar ne more odpustiti.

V ožjej našej domovini oživilo se je za Jožefa zopet dolgo zaostalo pisanje v domačem jeziku in prve prave domoljube in goreče prijatle slovenščine (Žigo Zoisa, Vodnika, Linharta, Kopitarja i. dr.) vzbudila in izgojila je ta doba, dasiravno cesar nij bil prijatelj našej narodnosti.

Leopold II. (1790—1792.)

Ker Jožef II. lastnih dedičev nij zapustil, nasledoval ga je njegov brat Leopold II., dozdanji veliki vojvoda toskanski. Toskano svojemu drugorojenemu sinu Ferdinandu izročivši, podal se je po smrti svojega brata iz Florenca na Dunaj. Prva in poglobitna skrb mu je bila, mir in pokoj zopet dati svojej državi. S Turki je sklenil mir v Sistovi (l. 1791.) na podlagi poprejšnega stanu obojostranske posesti (status quo) in končal tako za svojim bratom podododovano zlonosno vojsko. — Koj po nastopu vlade sklical je uže od Jožefa II. obljubljeni državni zbor v Požunu (l. 1790.), ter ponovil ogrske dežele staro ustavo, katero je bil cesar Jožef odpravil. Baš tako pomiril je tudi Česko in vse druge dežele svoje države. Tudi nizozemskim stanovom podelil je Leopold njih prejšnjo ustavo. Ker se pa Nizozemci vkljub temu nijso hoteli vrniti pod avstrijsko vlado, poslal je tje močno vojsko, premagal vstajnike, ter vpokoril si celo deželo.

Na Francoskem se je začelo med tem ono velikansko gibanje, ki je kot „francoska revolucija“ ne le Francije državne in socialne razmere popolnem pretreslo in spremenilo, ampak tudi na druge države evropske imelo silni in mogočni vpliv.

Francoski kralj Ljudevit XVI., svak cesarja Leopolda, je bil raz prestola pahnjen in Francija, nekaj pred še strogo monarhična država, porepublikanila se je v treh letih popolnem. Po nesrečnem begu kraljeve rodovine (l. 1791.) bilo je Leopoldu II. celó bati se za življenje svoje sestre Marije Antoinette in njenega moža Ljudevita XVI. Zato je spodbujal cesar v posebnem oklicu prve države evropske, braniti pravice francoskega kralja in ob enem vseh samovladarjev evropskih. V ta namen je sklenil Leopold, po nekem shodu s Friderikom Viljemom II., z izbornim knezom saksonskim in drugimi nemškimi knezi v Pilnici, odbojno zavezo s Prusijo (l. 1792.). Pa predno se je ynela velikanska vojska, umrl je Leopold II. nenadoma (1. marca 1792. l.). Naslednik mu je bil njegov sin

Franc II. (1792—1804.)

Med tem se je vršila strašna prekucija na Francoskem, ter od dne do dne hujša prihajala. Mnogo francoskih plemenitašev je zapustilo svojo domovino ter na Nemškem pribežališča si iskalo. Ti naselniki, nezadovoljni z novimi razmerami svoje domovine, skušali so z orožjem je zopet odpraviti. Ker pa so sosedni nemški knezi dovolili in celó podpirali množenje nezadovoljnih in republikanskemu duhu francoskemu nasprotujočih izselnikov ob mejah francoskih, pritožili so se Francozi zoper to, ter Francu II. kot kralju ogrskemu in českemu (ta čas še nij bil cesarja voljen) vojsko napovedali. Tako se je vnela ona velikanska in pogubljiva vojska, ki je s kratkimi prenehleji 23 let pretresovala vse države evropske. Še predno se je bil cesar nadjal, začeli so Francozi vojsko ter napadli Belgijo (l. 1792.). Braniti nemško državo, sklenila sta cesar Franc in pruski kralj med seboj zavezo. Nju zedinjene armade so pod vodstvom vojvode brusviškega pridrle na Francosko, pa bile so kmalo priseljene, preko Rena nazaj se pomakniti. Tudi na Nizozemskem bili so cesarjevi nesrečni, francoski vojskovod Dumouriez je užuga pri Jemappu, ter se polasti skoro cele dežele. Vojska z vnanjimi državami je podnetila divje strasti francoskega naroda. Krvoločni vstajniki so Ljudevita XVI. in malo potem tudi njegovo ženo, kraljico Marijo Antoinetto, iz cesarske rodovine habsburgovsko-lotarinške in več drugih udov kraljeve hiže bourbonske z giljotino usmrtili, Francijo pa za ljudovlado proglasili (l. 1793.).

Na Nizozemskem, kjer se je vojska nadaljevala, napredovali so Francozi srečno, ter avstrijske in pruske vojne preko Rena odganjali. Zdaj sklene pruski kralj s Francijo (l. 1795.) posamezni mir v Basel-u, ter se loči od zaveze z Avstrijo.

Zdaj so Francozi vse svoje moči obrnili proti osamljenemu cesarju. Leta 1796. je poslal ustavodelni narodni zbor francoski tri ogromne armade na bojišče. Dve ste pod vodstvom Moreau-ovim in Jourdan-ovim pridrle na Nemško, s tretjo pa je mladi pa zvedeni vojskovod Napoleon Bonaparte napadel Laško. Tù premaga Napoleon vojskovoda avstrijskega Beaulieu-a zaporedom pri Motenotti, Millesimu in Degu in primora kralja sardinskega in poslej druge kneze laške ločiti se od zaveze s cesarjem. Potem pridere preko Pada v Lombardijo, premaga Beaulieu-a pri Lodi-ji, in drugega avstrijskega vojskovoda Wurmser-ja v bitkah pri Lonadu in Castiglioni. Nató se obrne še proti tretjemu vojskovodu avstrijskemu Alvincy-ju in tudi tega vkroti v bitkah pri Arcoli in Rivoli (l. 1797.).

Srečnejši so bili med tem cesarjevi na Nemškem. Tù je potkel nadvojvoda Karel Francoze pri Amberg-u in pri Virzburgu ter primoral obe armadi preko Rena nazaj se pomakniti. Zdaj prevzame hrabri Karel poveljništvo laške armade, pa tudi njega premaga Napoleon pri Tagliamentu (l. 1797.), podvrže francoskej republiki Beneško in jo mahne potem na Koroško, Štirsko in Tirolsko. Zdaj sklene cesar z Napoleonom pomirje v Ljubnem in malo potem mir v Campoformiu pri Videmu (19. okt. 1797. l.). Avstrija mora Nizozemsko odstopiti Franciji, Lombardijo pa novo vstavljenej republiki cisalpinskej. Zato pa dobi Benedke z okolico (do Adiže), beneško Istrijo in Dalmacijo.

Med tem ste Rusija in Prusija v drugej porazdelitvi Poljske (l. 1793.) zopet nekaj delov države si osvojile. Avstrija se te porazdelitve nij bila vdeležila. Ko so pa razdraženi Poljaki pod vodstvom hrabrega Kosciuskega osnovali močno vstajo, pridrle so vse tri države s svojimi armadami na Poljsko, ter v tretjej porazdelitvi popolnoma uničile veliko državo slovansko. Avstrija je dobila takrat ostali del vojvodstva Krakovskega z glavnim mestom Krakovem; vojvodstvo Sandomir in Lublin in več drugih pokrajin med Pilico, Vislo in Bugom.

Ta nova pridobitev se je pod imenom Vzhodne-Galicije pridružila poprejšnejl. 1772. storjenej. Avstrijski delež Poljske se je ločil tedaj odslej na dva dela: na Vzhodno- in Zapadno-Galicijo.

Mir sklenjeni v Campu Formiu nij trajal dolgo časa. Posilno in prevzetno vedenje francoske republike proti vsem svojim sosedom je vzročilo, da so Anglija, Rusija in Turčija sklenile med seboj novo zavezo proti Franciji (l. 1798.). Tudi Avstrija je pristopila (l. 1799.) tej zavezi ter nadaljevala vojsko na Nemškem in na Laškem. Nadvojvoda Karel premaga Jourdana v več bitkah ter prežene francosko vojsko iz Nemčije. Tudi na Laškem so bili cesarjevi srečni, zlasti ko se je bila ž njimi zedinila ruska pomočna armada pod poveljnikom Suvarovom. Zedinjeni Avstrijanci in Rusi premagajo Moreau-a vrhovnega poveljnika francoskega v Italiji pri Cassan-u (ob Adi) in ga iz Lombardije v Piemont

potisnejo. Drugo francosko vojsko pod Macdonald-om sta Suvarov in avstrijski vojskovod Melas v tridnevni bitki ob Trebiji skoro popolnem pokončala. Suvarov se polasti Turina in napade Švajco, kjer je vojskovod Masena napeljeval francosko armado. Kar pokliče nestanovitni ruski car Pavel I. svojo armado iz Italije nazaj, in zopet je ostala Avstrija sama na bojišči. Kljub temu pa je avstrijski vojskovod Melas podvrigel cesarju celo Sardinijo in zajel francoskega generala Maseno v Genovi.

Med tem, ko so Francozi eno bitko za drugo zgubljali, bojeval se je Napoleon, najizvrstnejši vojskovod francoski, v Egiptu, hotè to deželo Turkom vzeti in potem odtod napadati angleške haselbine v Aziji. Zdaj se vrne na Francosko, odpravi dozdanjo vlado in postavi sam sebe pod imenom prvega konzula na čelo republiki. Nato hiti z novo armado na Laško in premaga osemdesetletnega vojskovoda Melas-a v razsodilnej bitki pri Marengu (l. 1800.) Tudi na Nemškem se obrne vojskina sreča. Moreau premaga cesarjeve v bitki pri Hohenlinden-u na Bavarskem, pridere v Avstrijo, vzame Solnograd ter se bliža Dunaju. Zdaj se jame cesar s Francozi zopet pogajati in sklene ž njimi mir v Lunevill-u. Avstrija mora vojvodi modenskemu odstopiti Brizgavo (v današnjem kraljestvu Bavarskem) in ta prepustiti svojo deželo Cisalpinskeji republiki (Lombardija in Piemont). Cesar je dobil za to oblastniji škofov tridentinskega in bresanonskega v južnih Tirolah. Veliki vojvoda toskanski je moral odstopiti svojo deželo vojvodi parmskemu, pa dobil je za-to oblastnijo nadškofa solnogradskega v podedljivo kneževino.

Po mnogih krvavih prekucijah, vršivših se na Francoskem, ustanovil je Napoleon zopet stanovitnejši red v deželi. Odpravil je ljudovlado, ter se za dednega cesarja francoskega (Napoleona I.) dal kronati (l. 1804.). Zdaj pa tudi Franc II. nij odlašal cesarsko dostojenstvo v bodoče ohraniti svoje rodovini, gledè na nemškej državi preteči propad. Vstanovil je tedaj 11. avg. 1804. cesarsko dostojenstvo avstrijsko, ter postavil se za dednega cesarja avstrijske monarhije. (Franc I.)

Avstrija cesarska država.

Cesar Franc I. (1804—1835.)

Strašna revolucija je bila končana, francoske države notranje razmere bile so zopet vrejene in vsa Evropa nadjala se je stanovitnega miru. Pa kar je bila Francija sosednim državam kot republika, ostala je tudi kot cesarstvo. One dežele, katerim je bil Napoleon poprej vsilil republikansko ustavo, spremenil je zdaj v provincije svoje države. Tako je prestvaril prej vstanovljene laške republike v zedinjeno kraljestvo laško, ter se dal v Milanu z

železno krono longobardsko kronati. Pa tudi druge dežele je skušal Napoleon na razen način podvreči svojej oblasti. To ovirati, sklenile so leta 1805 Anglija, Rusija in Avstrija odbojno in udarno zavezo zoper Napoleona. Vsled tega pa je nastala nova bolj pogubljiva vojska s Francijo.

Napoleon sam pridere s svojo armado na Nemško ter primora izborne kneze badenskega, bavarskega in virtemberškega k njemu pristopiti. Po tem zajame avstrijsko vojsko pod cesarskim vojskovodom Mak-om; napade Avstrijo, vzame Linc in Dunaj ter hiti na Moravsko, ruskej vojni naproti, ki je pod carjem Aleksandrom na pomoč prihajala. Med tem je nadvojvoda Karel potolkel francosko vojsko (pod Massenom) pri Caldieru na Laškem. Izvedši o zmagalnem napredovanji Francozov na Nemškem hiti Avstriji na pomoč; pa bilo je uže prepozno. Zedinjeno rusko in avstrijsko vojsko je bil namreč Napoleon pri Slavkovem (Austerlitz) blizo Berna tako popolnem potolkel, da se je cesar Franc jel ž njim pogajati. Kmalu potem se je sklenil mir Požunski, za našo očetnjavo jako nesrečni (26. dec. 1805). Cesar Franc mora Benško in Dalmacijo odstopiti kraljestvu laškemu, Tirolsko s Predarelskim Bavariji, vse Prednje avstrijske dežele pa deloma Badenskej deloma Virtemberškej. Za vse to je dobila Avstrija le vojvodstvo Solnogradsko; njega dozdajni posestnik veliki vojvoda Ferdinand pa je bil odškodovan z vireburško vladikovino. Prvi nasledek požunskega miru je bil dovršen razpad nemške države. Knezom bavarskemu, virtemberškemu in poslej tudi saksonskemu je podelil Napoleon kraljevo dostojenstvo ter sklenil s šestnajstimi knezi južne in zapadne Nemčije tako zvano rensko zavezo (l. 1806.). S tem je raztrgal poslednje vezi, ktere so še vkupaj držale posamezne dele propadajoče države nemške. Zato se je cesar Franc 6. avgusta 1806 odpovedal praznega dostojenstva cesarja nemškega. Renskej zavezi nasproti skušala je Prusija osnovati drugo zavezo vseh ostalih nemških knezov; pa to jo je zapletlo v jako pogubljivo vojsko s Francijo. Zgubila je namreč dobro polovico dozdanjega obsega: Iz onih delov pruske države, ki so nekdam k Poljskej spadali, ustanovil je Napoleon veliko vojvodstvo Varšavsko ter jo podelil kralju saksonskemu. Tako je v enem samem letu skoro celi politični zemljevid evropski dobil drug obraz. Samo Anglija in Rusija niste se bile nič spremenile, kajti bile ste nepremagljive vsesvetnemu mogotcu. S ruskim carjem Aleksandrom je sklenil Napoleon prijateljsko zavezo, ki pa nij dolgo trajala.

Še enkrat je zbrala Avstrija vse svoje moči ter skušala rešiti se od Napoleona jej proteče pogube. Cesar Franc se zaveže z Anglijo ter napové (9. aprila 1809) Napoleonu zopet vojsko. Med zavezniki Napoleonovimi je bil v tej vojski tudi ruski car Aleksander. Nadvojvode avstrijski so prevzeli poveljništvo posameznih oddelkov avstrijske armade in sicer, brata cesarjeva Karel na Bavarskem, Ivan na Laškem in bratranec cesarjev Ferdinand v Galiciji. Z bavarsko vlado nezadovoljni in od nekdam jako domoljubni Tirolci

se vzdignejo ter pod vodstvom hrabrega Andreja Hofer-ja preženejo bavarske vojne iz dežele. Tudi na Laškem in v Galiciji bili so cesarjevi srečni, na Nemškem pa, kjer je Napoleon sam zapovedoval, bili so Avstrijanci pri Abensbergu in Eckmühl-u popolnem premagani. Zdaj napade Napoleon Avstrijo, posede Dunaj in gre preko Donave. Tu se udari ž njim nadvojvoda Karel pri Aspern-u in Esslingen-u ter potolče do zdaj še nepremagljivega Napoleona. Pa sad te zmage nij bil zdaten. Kmalu na to premaga Napoleon Karlovo vojsko v razsodilnej in spomina vredni bitki pri Vagram-u ter jo prežene na Moravsko. Tudi v Galiciji se je bila med tem obrnila vojskina sreča. Rusi in Poljaki so posedli skoro celo deželo.

V tej zadregi sklene cesar Franc I. z Napoleonom mir Dunajski (14. okt. 1809. l.). Avstrija mora tu odstopiti velike pokrajine in sicer: Bavariji Solnogradsko, kresijo insko in en del kresije hausrukske v Gorenjej Avstriji; velikemu vojvodstvu Varšavskemu zapadno Galicijo z glavnim mestom Krakovem; Rusiji kresijo tarnopolsko v vzhodnej Galiciji; Napoleonu slednjič Kranjsko, kresijo beljaško na Koroškem, grofijo Goriško s Furlanijo, avstrijsko Istrijo s Trstom, Hrvatijo in en del Vojaške krajine tje do Save.

Po dunajskem miru je bila tudi zoper bavarsko vlado osnovana tirolska vstaja s francosko silo zadušena. Junaški Hofer je bil vjet in na Napoleonovo povelje v Mantovi ustreljen.

Po tej vojski je bila Avstrija jako oslABLJENA; preveliki državni dolg je pretil pogubiti našo očetnjavo. Za kar si je bila Francija uže več stoletij prizadevala, to je zdaj dosegel cesar Napoleon. Nij manjkalo veliko in zginila bi bila Avstrija iz vrste velikih držav evropskih. Pri vsem tem pa je bila Napoleonovim nameram še vedno mogočni jez. Napoleon to spoznavši, skuša tedaj sprijazniti se z avstrijsko hižo, ter si cesarjevo hči Marijo Ljudovito vzame za ženo (l. 1810.) Avstrija in Prusija skleneti zdaj celó zavezo z Napoleonom; ta pa gre z vojsko nad ruskega carja Aleksandra, dozdanjega svojega zaveznika v vojski z Avstrijo. Leta 1812. udari namreč Napoleon z ogromno, iz vseh dežel svojega cesarstva nabrano vojsko na Rusko. Pa tu ga zapusti dozdanja sreča. (Požar Moskve!) Skoro celo ponosno armado mu pokončajo mogočni Rusi ter ga pahnejo iz vrhunca njegove slave. Tudi Avstrija in Prusija se vzdigniti, maščevati njima storjeno sramoto nad prevzetnim Napoleonom. Ta premaga sicer zedinjeno vojsko zaveznikov pri Draždanah; pa bila je to zadnja njegova zmaga. Zavezniki, katerim se je pridružila tudi Anglija, premagajo Napoleona v razsodilnej bitki pri Lipskem (l. 1813.) ter ga na Francosko preženó. Spomladi leta 1814. pa udarijo zavezniki preko Rena na Francosko in pridejo po mnogih krvavih bitkah celó v Pariz. Vsled mirú Pariškega (l. 1814.) se mora Napoleon odpovedati cesarskega dostojenstva francoskega ter podati se na Elbo, majhni otok v

sredozemskem morji. Na spraznjeni prestol pa postavijo Francozi burbonca Ljudevita XVIII., brata umorjenega kralja Ljudevita XVI.

Zdaj konča tudi vojska na Laškem. Avstrija sklene z namestnim kraljem Evgenijem pogodbo, vsled ktere Francozi Laško zapusté ter laške trdnjave Avstrijancem izročé.

Vravnati zopet razmere evropske in zlasti nemške, snidejo se poslanci raznih evropskih držav na shodu Dunajskem (1. avg. l. 1814.). Med tem se vrne Napoleon 1. marca 1815. nenadoma na Francosko, prežene Ljudevita XVIII. iz dežele, ter se zopet povlasti vladarstva. Pa vojne vseh držav evropskih se obrnejo zdaj proti njemu, ter ga v razsodilnej bitki pri Waterloo-u (18. jun.) še enkrat popolnem premagajo. Po tem poboju odpeljejo ponižanega Napoleona na otok svete Helene onostran ravnika, kjer je 5. maja 1821. l. v 53. letu svoje starosti zapuščen umrl.

Na dunajskem shodu je prepustila Avstrija Belgijo kraljestvu Nizozemskemu in zapadno Galicijo kraljestvu Rusko-Poljskemu; dobila pa je za-to nazaj kresijo tarnopolsko in soline v Velički. Bavarija jej je zopet odstopila Tirolsko s Predarelskim, Solnogradsko, kresijo insko in kresijo hausrusksko. Tudi Lombardija, Beneško in vse l. 1809. Napoleonu odstopljene dežele pripadle so zopet Avstriji. Iz laških dežel je vstanovil cesar Franc kraljestvo Lombarško-Beneško in iz ilirskih kraljestvo Ilirsko. Mesto Krakovo z majhno okolico je bilo za republiko proglašeno.

Zopet prevzeti otmnjeno cesarsko krono nemško branil se je Franc I. odločno, pa pristopil je s svojimi nemško-slovanskimi deželami k novo vstanovljeni „zavezi nemškej.“ V zboru nemške zaveze v Frankobrodu ob Menu dobil je avstrijski cesar predsedništvo.

Zavarovati Evropi dolgo zaželjeni mir, sklenili so vladarji avstrijski, ruski in pruski med seboj „sveto zavezo“, k kterej so pristopile vse druge države evropske razven Anglije in papeža. Ta zaveza pa je imela tudi namen zadušiti vsako prevratno in svoboščinsko gibanje med narodi evropskimi.

Tako je bila naša očetnjava po dolgih in težavnih bojih s prevzetnim Napoleonom večja in mogočnejša nego prej. Kot pravi oče svojih narodov skrbel je zdaj cesar Franc marljivo za duševni in gmotni blagor svojih dežel.

Pa francoske revolucije hudi nasledki so še vedno nadlegovali Evropo in cesar Franc je moral na nje obračati svojo pozornost. Leta 1820. je spremenila vojaška revolucija zoper Ferdinanda VII. Španijo v ustavno monarhijo. Isto se je zgodilo v Neapolju in Portugaliji. Tudi Francija nij uživala dolgega miru. Leta 1830. je bila starejša vrsta Burboncev raz prestola pahnjena, in Ljudevit Filip orleanski na njega postavljen. Poljaki so se hoteli od Rusije ločiti, pa vpokorila jih je sila orožja ruskega. Leta 1831 pokazalo se je prevratno gibanje zopet v Parmi, Modeni in v državi papeževej. Tudi Nemčija in Avstrija niste bile proste

demagogičnega gibanja. (Umor ruskega dvornega svetovalca Kotzebue-a). Zadušiti nevarni duh puntarski po raznih deželah nemških in avstrijskih sklicali so se po nasvetu takrat vsegamogočnega Metternich-a razni shodi v Ahenu, v Karlovih varih, na Dunaji, v Opavi, Ljubljani in Veroni (1818—1822.) Avstrijska vojna je pridrla zdaj v Piemont in Neapolj ter po krvavih bitkah pri Novarri in Rieti podvrгла si obe deželi. Po strašnej in grozovitnej reakciji zoper vsako svoboščinsko gibanje sledil je za malo časa nekak pokopališki mir!

Pregled notranjega razvitka za Franca II.

Dasiravno je moral Franc II. na vedne vojske obračati svojo pozornost, vendar ga te nikakor niso zadržavale, skrbeti tudi za notranji blagor svojih narodov. Da bi se o stanu svojih dežel prepričal, potoval je od kraja do kraja ter bival med svojimi podložniki po očetovsko se ž njimi posvetovaje. Vredil je pred vsem pravosodnje zadeve svoje države. Njegov zakonik za kazenske zadeve (izdan l. 1804.) je najmilejši in najboljši med vsemi enakimi zakoniki evropskimi, in avstrijski občni državljanski zakonik (izdan 1812. l.) ostane večni spominek njegove vlade. Velika je bila tudi skrb Franca II. za javno šolstvo. Pomnožil je ljudske šole in gimnazije ter vstanovil prve realke. Med drugimi mesti dobila so tedaj tudi slovenska mesta Ljubljana, Celje in Gorica svoje gimnazije. V Pragi (1808) in na Dunaju (1816) so se odprle više politehnične šole. Vseučilišča v Gradcu, Inšpruku, Lvovu in Olomucu bila so l. 1827 deloma ponovljena, deloma dopolnjena. Po mnogih mestih, kakor v Brnu, v Pešti in Pragi, vstanovljali so se muzeji.

Pri vsem tem pa stan znanstev za Franca II. nij bil posebno radosten. Vlada je pospeševala in podpirala le tehnične vede, one pa, ki ne zadevajo razvitka gmotnih moči, skoro zametavala. Francu II. vede niso bile drugega, nego služabnice vnanjih — gmotnih namenov; on nij hotel učenih, ampak dobrih državljanov. Zato so pa tudi vede prinašale le malo sadu in niso mogle napolniti in požlahtniti življenja človeškega. Nesrečni mehanizem nadomestoval in spodrnil je povsod živo in svobodno gibanje duhov. Sploh je bila tedaj Avstrija proti vsakemu zunanjemu duševnemu vplivanju s kitajskim zidom zavarovana! Ta kitajski zid bila je cenzura, največa ovira domačega slovstva. Človeka, ki se je ta čas pečal s filozofijo, zgodovino ali s pesništvo, imeli so za nevarnega ali pa neumnega, tedaj za vsako javno službo nesposobnega.

Kljub vsem oviram se je pa vendar ravno v zasramovanih vedah za Franca II. marsikaj zgodilo. Na polji pesništva nahajamo marsikako odlično glavo. Kdo ne pozna političnih poezij Anastazija Grün-a (Auersperga) in Lenau-a, komu so neznana pesniška dela Ladislava Pyrker-ja, pevca „Rudolfa Habsburgovca“ Castelli-ja, Seidl-na, Egon-a, Ebert-a, Karoline Pichler-jeve in drugih izvrstnih pesnikov in pevk?

Tudi dozdej še neprekošeni nemški igropisci H. Collin, Grillparzer in Halm, rodili so se v tej dobi.

Zgodovina je bila kot nevarna, duh upornosti in puntarstva razširjajoča veda zaničevana in prepovedana. Kljub temu pa je zgodovinsko slovstvo v tej dobi za marsikako dobro knjigo se pomnožilo. Omenimo tu le najboljše dela, kakor so: Hormayerjev „Avstrijski Plutarch“, J. Kurz-ova „Avstrija od Albrehta I. do Friderika IV.“ Palacki-jeva „Česka zgodovina,“ Mailath-ova „Zgodovina Madjarov,“ in istega pisatelja „Zgodovina avstrijskega cesarstva“, slednjič Hamer-jeva „Zgodovina osmanske države“. Posebno marljivo pa se je gojilo zgodoznanstvo po samostanih; redovniki Chmel, Muchar in Frastl so gotovo vsakemu prijatlu domače zgodovine znani pisatelji.

Veliko več, nego za duševni napredek, storila je vlada cesarja Franca za gmotno blagostanje državljanov. Poljedelstvo so posebno pospeševale v novo vstanovljene kmetijske družbe, zavarovalnice zoper ogenj, hranilnice in posojilnice. Tudi ljubljanska hranilnica je bila tedaj osnovana. Obrtnost in kupčijo pa so posebno podpirale novo osnovane tovarnice in velikanske ceste. Tudi železnice in parobrodstvo, najvažnejši napravi novejše dobe, jele so se za Franca II. vpeljavati.

Cesar Franc je umrl 2. marca 1835. l. Naj ga ima v vrednem spominu vsak Avstrijanec, kajti rešil je našo očetnjo revolucije in vesoljne monarhije Napoleonove. Naslednik mu je bil

Ferdinand I. Dobrotljivi (od 2. marca l. 1835. do 2. dec. l. 1848.).

Ker je bil cesar Ferdinand I. vedno bolehen, bil je tudi pod njegovim vladarstvom državni kancler, knez Metternich, pravi vladalec države in duša konservativne politike v Evropi.

Leta 1840. se je vdeležila Avstrija vojske zoper namestnega kralja egiptovskega, ki je od turškega sultana bil odpadel. Leta 1846. je pretresla nova krvava revolucija vse dežele nekdanje države Poljske, ki je imela svoje središče v mali republiki Krakovski. Vendar se je posrečilo s pomočjo vladi zvestih in vdanih kmetov, kmalo zadušiti to vstajo. Republika Krakovska je bila zdaj z dovoljenjem Rusije in Prusije Avstriji pridružena (l. 1846.).

Tej vstaji je sledila leta 1848. dosti hujša, zlasti na Laškem in Ogrskem. Podnetila jo je nova februaraska revolucija na Francoskem, ki je bila meseca februarja 1848. leta Ljudevita Filipa raz prestola pahnila ter Francijo v novo za republiko proglasila. Od tod se je razširjala revolucija po celej Evropi in zlasti med narodi avstrijskimi. Glavne tirjatve so bile: Zastop narodov, svoboda tiskanja, pravica zborovanja, narodna straža in verska svoboda. 13. marca 1848. leta se je vzdignila vstaja v stolnem mestu Dunaju. Metternich, duša konservativne politike v Avstriji, se je moral mi-

nisterstva odpovedati ter na Angleško bežati. Dobrotljivi in miroljubni cesar Ferdinand je skušal s lepim pomiriti revolucijo, pa dasiravno je bil jako radovoljen in je bil celó obljubil ustavo proglasiti, vendar je moral tudi on v Inšpruk bežati, od koder je stopil 12. avgusta, po začetku ustavodelnega zbora državnega se na Dunaj vrnil.

Skoro istočasno nastalo je avstrijskej vladi nasprotno gibanje tudi na Laškem. Uže pred francosko februarno prekucijo, je gojila mladolaška stranka pod vodstvom genovčana Jožefa Mancini-ja staro idejo zedinjenja celega naroda v eno državo laško. Ta stranka je napadala sosebeno avstrijsko vlado na Laškem, opiraje se na Sardinijo, od ktere si je naj prej nadjala spolnitve svojih želj. Temu gibanju sledil je kmalo očitni odpad Lombardije in Benedk od Avstrije. Med tem, ko je odvetnik Manin Benedke za republiko proglasil, prekoračil je Karel Albert, kralj sardinski, meje lombarske, kjer je „Morte ai Tedeschi“ že davno bilo geslo vseh strank. Pa 82letni maršal grof Radeckzy je v več krvavih bitkah odpadnike in njih pomagače, zlasti pri Custozzi (25. jul. 1848) in pozneje pri Mortari in Novari (23. marca 1849) tako odločno premagal, da je Karel Albreht se odpovedal vlade in da je njegov sin Victor Emanuel II. mir sklenil z Avstrijo. Tudi Benedke so se morale zdaj vrniti pod avstrijsko vlado.

Na čelu ogrske vstaje je stal jako prebrisani pa brezznačajni odvetnik Košut, ki je s svojo premagovalno zgovornostjo za popolno nezavisnost navduševal svoje rojake. Madjarji so si napravili ministerstvo, ali Hrvata niso nobenega vanje sprejeli; zato tudi Hrvatje niso marali za zapovedi tega ministerstva. Tedanji hrvaški ban Jelačić je osnoval močno opozicijo Hrvatov in Srbov, ter ovrgel madjarsko suprematijo. 11. septembra je šel celó s 45.000 možmi čez Dravo, ter vzel Madjarom Medjimurje. Med tem so se na Dunaju vršile žalostne dogodbe. Minister vojaštva grof Latour je bil od vstajnikov umorjen in cesarski dvor prisiljen, v Olomuc se preseliti. Knez Windischgrätz prihiti iz Česke, kjer je bil že neko vstajo zadušil, in vkroti Dunajčane po trdovratnem boju (23.—31. oktobra 1848. l.). Madjarsko vojsko pa, ki je Dunajčanom na pomoč hitela, potolkel je od vlade porabljeni Jelačić pri Schwechat-u. Kmaló na to se je cesar Ferdinand z otožnim srcem odpovedal vladarstva, ter se kot zasebnik v Prago umaknil (2. dec. l. 1848.). Ker se je tudi njegov brat Franc Karel svojemu sinu na korist odpovedal prestola, zasedel ga je ta, stoprv 18 let star, z imenom

Franc Jožef I. (od 2. dec. 1848. l.)

Zdaj so Ogrri popolnem odpadli od Avstrije, kajti državni zbor ogrski Franca Jožefa nij hotel priznati. Namesto dozdanje vlade postavili so Ogrri tako zvani odbor za brambo deže ele, kte-

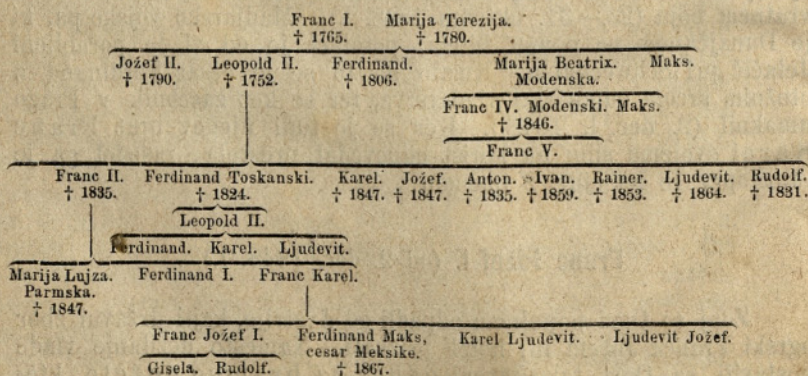
remu je Košut na čelu stal. V državnem zboru, sklicanem v Debrečzinu (14. aprila 1849. l.) so hiži habsburško-lotariški odrekli krono ogrsko. Ker je pa ruska vlada se bala, da bi po ogrskeji vstaji razširile se svoboščinske ideje tudi med Poljake, poslala je Avstriji radovoljno dve pomočni armadi, kateri ste pod vodstvom Rüdigerja in Paskeviča pridrli na Ogrsko.

General Windischgrätz premaga poglavitno vojsko vstajnikov pri Kapolni, in ogrski vrhovni poveljnik Görgey mora ruskemu vojskovodu Rüdiger-ju vdati se pri Vilagoš-u (avg. 1849. l.). Košut, poljska generala Bem in Dembinsky in drugi, ki so se bili vdeležili te vstaje, bežali so na Turško, vohateni začetniki pa so bili v Aradu s smrtjo kaznovani. Zdaj je cesar Franc Jožef odpravil ogrsko ustavo ter Hrvatijo (s Slavonijo in Primorjem) in Erdeljsko kot samostalni deželi ločil od Ogrske.

V vojski zapadnih držav (Anglije, Francije in Sardinije) in Turčije zoper Rusijo (v krimskeji vojski 1854—1855), bila je Avstrija sicer neutralna, pa k boju pripravljena. Njene opazovalne armade so stale ob doleneji Donavi in v Galiciji, Ruse v svojem početji zadrževaje.

Med tem si je bil sardinski kralj Viktor Emanuel II. po pogodbah z Napolenom III. zagotovil pomoč francosko ter zopet vojsko napovedal Avstriji. Vnela se je leta 1859. Avstrijski general Gyulai je šel preko Ticina, pa zamudil je napasti Francoze pred zedinjenjem s Sardinci. Zato je bila avstrijska armada pri Magenti (4. jun. 1859. l.) in Solferinu (24. jun. 1859. l.) od zedinjenih Francozov in Sardincev premagana, dasiravno se je pod vodstvom cesarja samega s prečudovito hrabrostjo bojevala. Po vvodnem pogajanji v Villa franki (12. jul. 1859. l.) sledil je leta 1860. mir, sklenjen v Zürich-u. Vsled tega odstopi Avstrija Lombardijo, razven Mantove in Pešiere, Napoleonu, ta jo pa Savojo in Nico prepusti Sardiniji.

Rodovinsko drevo lotariško-habsburške rodovine:

Po tej nesrečni vojski je izdal naš presvitli cesar Franc Jožef I. „oktobersko diplomu“ (20. okt. 1860. l.). Ta okliče Avstrijo za ustavno državo ter določi, da naj posihmal iz zbornice poslancev in gosposke zbornice sestavljen „državni zbor“ deli s samovladarjem postavodavno oblast in nadzorovanje državne uprave. Po načelih te diplome imeli bi imeti deželni zbori posebno važne pravice. A v februarškem patentu (26. febr. 1861. l.) priobčilo je Šmerlingovo ministerstvo ustavo, ki je deželnim zborom pravice prikratila in mimo ožjega državnega zbora (za nemško-slovanske dežele) za zastopanje celega cesarstva ustvarila širji državni zbor. Izpeljava te ustave je našla pri Ogrih in Slovanih nepremagljivih ovir.

S papežem je sklenila Avstrija konkordat (18. avg. 1855). Ta je pooblastil avstrijske škofe, cerkvi nasprotne knjige in časnike prepovedati, izročil duhovščini vodstvo javnih šol ter odpravil tako zvani placetum regium, to je vladarsko dovolitev, razglasiti po deželi ukaze papeževe in drugih cerkvenih oblastnij.

Leta 1864. je sklenila Avstrija s Prusijo zavezo zoper Danijo, zarad Šlezvika in Holstina.

Uže leta 1848. se je nemška zaveza bojevala z Danijo zarad teh vojvodstev, ker ju je hotel danski kralj Friderik VII. s svojo državo zediniti in njima njuno nemško narodnost odvzeti.

Ko je po smrti Friderika VII. njegov naslednik Kristijan IX., prisiljen od premoogočne „eiderdanske stranke“ v Kodanju (Kopenhagen) zopet skušal s proglašenjem nove skupne ustave za Danijo in Šlezvik vtelesiti to vojvodstvo svoje državi, zahtevale ste veliki državi Avstrija in Prusija, naj se prekliče ta ustava. Ko se pa to nij spolnilo, posedli so Prusi pod Wrangel-nom in Avstrijanci pod Gablenzom celi Holstin, Šlezvik, en del Jutlandije in celó otok Alsen. Danski kralj je bil primoran, v miru Dunajskem (30. okt. 1864. l.) Šlezvik, Holstin in Lauenburg odstopiti zaveznikom. Kneževina Lauenburška je popolnem pripadla Prusiji, in vsled gasteinske pogodbe prevzela je Prusija upravo Šlezvika, Avstrija pa Holstina. Toda prusko prijateljstvo nij bilo odkritosrčno. Prusija je nameravala obe polabski vojvodstvi v posest vzeti, Avstrija pa je hotela definitivno razpoznavo šlezviško-holstinskih zadev prepustiti nemškej zavezi. Zdaj pridre pruski general Manteuffel z vojsko v Holstin, ter prežene slabo avstrijsko posado iz dežele. Avstrija se obrne do nemške zaveze in večina njenih udov (Saksonsko, Hanoversko, Kurhesija, Bavarsko, Virtenberško, Nasov) se pridruži Avstriji. Prusija pa se zaveže z Italijo, Avstrije odvečno sovražnico. S prečudovito hitrostjo postavila je Avstrija dve armadi, eno na Českem in eno na Laškem. Vrhovno poveljništvo na Českem je prevzel general topništva vitez Benedek, na Laškem pa maršal nadvojvoda Albreht.

Prusi so posedli Hanoversko in Saksonsko ter se českej in slezkej meji bližali, med tem, ko so Lahi, Mincio in Pad prekoračivši, na avstrijske tla pridrli. Na Laškem so bili Avstrijanci

srečni, ter so pod nadvojvodo Albrehtom pri Custozzi na suhem in pod admiralom Tegethoff-om pri Lissi na morji premagali sovražnika.

Tudi prostovoljci Garibaldijevi, ki so bili Tirolsko napadli, niso tu nič opravili.

Jako nesrečna pa je bila severna armada. Prusi so ob enem na treh stranéh na Česko pridrli ter Avstrijance v več majhnih bitkah pri Trutnovi, Nahodu, Skalici, Gičinu in slednjič v razsodilnej bitki pri Kraljičnem gradcu (3. jul. 1866. l.) premagali. Po tem strašnem poboju je bila severna armada popolnem razkropljena in Prusi so skoro brez vsake ovire skozi Česko in Moravsko proti Dunaju koračili. Južna armada je hitela glavnemu mestu na pomoč in razsnovala se je uže nova bitka, kar pride veselo poročilo o pomirji, izgovorjenem v Mikulovem, kteremu je kmalo sledil pražki mir (23. avg. 1866. l.).

Cesar Franc Jožef se loči od nemške zaveze in privoli v prevrnavo Nemčije brez vdeležbe cesarstva avstrijskega. Avstrija odstopi svojo soproset polabskih vojvodstev Prusiji, vendar naj se severne pokrajine šlezviške, z večidel danskimi prebivalci, ako želé, zopet zedinijo z Danijo. Benedke odstopi Avstrija Napoleonu III., ta pa jih prepusti Italiji. — Vrh tega plača Avstrija 20 milj. tolarjev vojskine odškodnine. — Mir Dunajski, kterega je cesar sklenil z Italijo (30. okt. 1866.), potrdil in odobril je odstop Benedk. Tako je Italija, dasiravno v dveh bitkah zmagana, vendar imela velik dobiček od te vojske.

V največo korist pa je bila ta vojska Prusiji, kajti razven Šlezvika in Holština, pridružila je svojej državi tudi Hanoversko, Kurhesijo, Nasov in svobodno mesto Frankobrod poleg Mena, tako da je od 5086 □milj z 19—20 milj. prebivalcev do 6398 □milj, z 23½ milj. prebivalcev narasla. Z državami na severnej strani Mena osnovala je Prusija severo-nemško zavezo, v ktorej je sama prvo mesto zavzela. Celó jugonemške države sklenile so s Prusijo odbojno in udarno zavezo, dasiravno je Francija temu nasprotovala. Posebno važni so bili tudi nasledki te vojske za avstrijske države notranje-ustavne razmere. Baron (zdaj grof) Beust stopi na čelo ministerstva, se pogodi z Ogrom in skuša na dualističnej podlagi zopet krepiti državo, po zadnjih zgubah oslABLJENO. Pod njegovim ministerstvom (21. dec. l. 1867. l.) je bilo priobčenih šest novih osnovnih postav, ki so sistirano (Šmerlingovo) ustavo zopet vpe-ljale, ter jo nekoliko pre naredile. Cesar Franc Jožef je bil v Pešti slovesno kronan in je zedinil Hrvatsko, Slavonijo, Pomorje in Erdeljsko s krono ogrsko. — Odprava dotedanjih zakonskih in šolskih postav je jako omajala konkordat od leta 1855. (1868.) Denarstvene razmere državine so se po boljšem gospodarstvu in po povzdigi vseh gmotnih moči od narave bogato obdarjene dežele bistveno zboljšale.

Odsihdob je cesarstvo razdvojeno v dve enakopravni polovici (avstrijsko in ogrsko državo Cislajtanijo in Translajtanijo), ki imate vsaka za se po-

sebnu ustavo in posebno upravo (dualizem). Avstrijske dežele so zastopane „v državnem zboru na Dunaju“. Ta se deli v gosposko zbornico in zbornico poslancev. Število članov gosposke zbornice je nedoločeno. Cesar sam va-nje poziva razne članove: nekterim podeli to čast z dedinsko pravico, nekterim pa le dosmrtno; nekteri (n. pr. knezoškofje in knezi iz cesarske rodovine) so tudi vsled svojega stanu članovi te zbornice. Zbornica poslancev šteje po postavi neposrednjih volitvah od 2. aprila l. 1873. 353 članov, ktere v posameznih deželah neposredno volijo prebivalci razdeljeni v razne skupine, te so: a) veliki posestniki, b) mesta in trgi, c) (ponekodi tudi) kupčijske in obrtnijske zbornice, d) kmečke srenje. Ogrske dežele so zastopane v „ogrskem državnem zboru v Pešti“. Ta se deli v zbornico velikašev in zbornico zastopnikov. Članovi velikaške zbornice so vsi katoliški in pravoslavni škofje in nadškofje in še nekteri drugi imenitni duhovniki — duhovski velikaši — ogrski in erdeljski veliki župani — pa dva zastopnika hrvaško-slavonskega zbora. Zastopniška zbornica šteje 435 poslancev, izmed kterih je 330 izvoljenih na Ogrskem, 1 na Reei, 75 na Erdeljskem, 29 pa jih pošlje zbor trojedne kraljevine. — Vsej državi skupne zadeve (vnanje zadeve, občno denarstvene razmere in vojaštvo) obravnavajo tako zvane delegacije, ktere (po 60 poslancev) ogrski in avstrijski državni zbor izmed sebe izbereta. — Zastopi posameznih dežel se imenujejo deželni zbori; tak deželni zbor je tudi v hrvaško-slavonske kraljevini. Deželni zbori zastopajo zlasti deželne koristi ter sklepajo dotične postave. Upravno in izvrševalno oblast v obče deželnih zadevah izročajo deželni zbori izmed sebe izbranemu deželnemu odboru.

Z rečenimi zastopi deli cesar postavodalno oblast; izvrševalna pa je njemu samemu pridržana. (Jesenko „občni zemljepis“ str. 139.)

Poprave:

Stran	1.	vrsta	14.	od zg. nam. pr. Kr. beri po Kr.
„	2.	„	19.	„ „ za 350—336 piši pr. Kr.
„	3.	„	11.	in stran 4. vrsta 7. od zgoraj nam. <i>Solnograško</i> beri <i>Solnogradsko</i> .
„	5.	„	10.	od zg. nam. <i>Šlezko</i> beri <i>Slezko</i> .
„	7.	„	18.	od spodej za <i>Do tedaj so živeli p. Slovani</i> .
„	8.	„	16.	od zg. za <i>na levem bregu Mure na Štajerskem</i> p. ?
„	10.	„	25.	nam. <i>Ko so namreč l. 748 Obri . . .</i> beri <i>Ko so namreč Obri (leto se ne more na tanko določiti)</i> s tako . . .
„	11.	„	15.	od spodej nam. <i>Donavo</i> beri <i>Dravo</i> .
„	12.	„	1.	„ za <i>slovanski</i> p. („ <i>staro- ali cerkveno slovenski</i> .“)
„	14.	„	3.	„ nam. <i>Otakarju (I)</i> beri <i>Otakarju III. (I)</i>
„	14.	„	4.	„ nam. <i>Oton I.</i> beri <i>Oton II.</i>
„	26.	v podtisku	pod	<i>Otakar I.</i> nam. <i>1191—1230</i> beri <i>1197—1230</i> .
„	49.	vrsta	19.	od zg. pred <i>del</i> zbriši <i>en</i> .
„	52.	„	13.	od sp. nam. <i>jo</i> beri <i>je</i> , in vrsti 14. od sp. za <i>delil</i> p. jih.
„	60.	„	19.	„ nam. <i>pod fevd</i> <i>podfevd</i> .
„	62.	„	19.	od zg. nam. <i>Jagelotov</i> beri <i>Jagelovcev</i> .
„	74.	„	24.	nam. <i>za to</i> beri <i>zato</i> .
„	76.	v podtisku	nam.	<i>posledjih H.</i> beri <i>poslednjih H.</i>
„	91.	vrsta	15.	in 21. od zg. pred <i>del</i> zbriši <i>en</i> .